

~~с~~ ~~по~~ ~~номеру~~ ~~акта~~ ~~инв.~~
номеру
акта
инв.

№ 200121

**Сайлау
КӨШКЕНҰЛЫ**

**АУЫЛ
АДАМДАРЫ**

Көкшетау қаласы
2001 ж.

«Ауыл адамдары».

Міне, көкшелік журналист Сайлау Көшкенұлының прозалық жаңа жинағы осылай деп аталады.

Онда автор облыстың әр қиырында, әр түкпірінде еңбек етіп, ел құрметіне бөленген абзал азаматтар жайлы тебірене сыр шертеді.

ISBN 5-7667-4817-5

I
Очерктер,
суреттемелер

ТУҒАН ЕЛДІҢ ТҮТІНІ

... 1954 жыл. Бергі шеті Бабаназар қыстауымен арғы беті Кенашы жазығымен шұбатыла шектесіп жатқан Қарағаш ауылына тап осынау жыл өз дүрбелеңін қосақабат бірге ала келді. Белі еңкейген кәрі-құртаң шал, кемпірлерге, әсіресе күнұзаққа ойын десе тоймайтұғын ауылдың тәмпіш мұрын, қара сирақ балаларына сонау көз көріп, құлақ естімеген, мойын алыс жерден қоныс аударып, осы арадан түпкілікті тұрақ таба бастаған жандар алғашында өте таңсық көрінді. Бұлар “құлазыған меңіреу” даланы миуалы да саялы баққа айналдырайық” деген патриоттық бастамаға орай өздері тіленіп, қазыналы Қазақстанның бір түкпірінен тұрақты мекен жай тауып, қоныстана бастаған тұңғыш тың игерушілер тобы болатұғын.

Тың жерге жаңа адамдардың келуімен бірге, мұнда көп кешікпей ұлан-ғайыр өзгерістер де ене бастады. Тап сол шақта осы тұрған Қарағаш, Жанатілек, Тапшыл, Қарғалы, Аймақ сияқты шағын ауылдар өзара бірігіп, “Қазақстанның 30 жылдығы” ауыл шаруашылық артелі құрылса, кейін бұған Калиновка, Константиновка селолары қосылып, аталған елді-мекендер көлемінде Карл Маркс атындағы колхоз пайда болды. Оны күні бертінге дейін марқұм Сұлтан Естаев, кейін Штельтер, Червинский секілді азаматтар басқарды. Сол кездегі артель мүшелерінің бірі, қос

орденді жылқышы, жасы жүзден асып барып қайтыс болған марқұм Аяп Борсықов көзі тірісінде былай деген еді:

— Менің әкем Борсық киерге жөні түзу киімі, ішерге қатық тамағы жоқ, сіңірі шыққан тақыр кедей еді, сегіз жасымда туған шешемнен айырылған мені әкейім ауылдағы азуы алты қарыс, ақ дегені алғыс, қара дегені қарғыс болған байға жалшылыққа әкеліп берді. Сонда үзіп жейтін бір жапырақ нан үшін жалаң аяқ, жалаң бас күйімде байдың қозылы-лағын бағып, кейін онекі жасқа толғанымда жылқышылардың қосына келіп қосылдым.

Басымызға сор боп тиген қор заманнан октябрьдің жеңісі ғана алып шықты, — дейді Айекең енді қайтып келмес сол бір күндерді қайта еске алып, — қыс түссе Қылшақты, көктем шыға Шолаққайың, жаз туса Шарықтас көшіп, көшпенді тіршілікпен өмір тауқыметін тартып жүрген ауыл адамдары соңынан шағын артельге бірігіп, шаруашылық жұмыстарымен айналыса бастады. Міне, тап осы кезде, жер бөлісі болып жатқан сол колхоздастыру дәуірі кезінде осы Аймақ ауылдық кеңесіне жазушы Сәкен Сәдуақасұлы Сейфуллин келді. Ол қасындағы адамдармен бірге ауылдан шеткеріректеу тігілген алты қанат ақ үйге келіп түсті. Онда біздің нағыз жігіт кезіміз болатұғын. Сол уақытта әркімнен жиналған 70-80 тұяқ жылқыны бағуға алғашқылардың бірі болып мен тілек білдірдім.

Кейіннен фашистік германия елімізге тұтқиылдан шабуыл жасап, Ұлы Отан соғысы басталғанда Аяп ақсақал жасының жетіп, қартайғандығына қарамастан басына жастық, астына құс төсек төсеп, жастанып жатып қалмай, ел егілігі, Отан игілігі жолында тынымсыз еңбек етті. Өз қолымен атты әскерлер үшін жүздеген сәйгүліктер дайындап, қаһарлы соғыс жылдарындағы ерлік еңбегі үшін І дәрежелі Отан және “Қызыл Жұлдыз” ордендерін омырауына тақты. Колхоз уақытындағы жемісті еңбегі ескеріліп, Қазақ ССР Жоғарғы Советінің Құрмет грамотасымен наградталды. Ал сол сұрапыл соғыс жылдарында кешегі ел басына күн туып, ерлер сыналған қиыншылық шақта жалғыз Аякең емес біздің ауылдан одан басқа ер-азаматтардың қаскөй жаудан туған жерді қорғау үшін қолына қару алып, қан майданға аттанғанын жерлестеріміз әлі күнге дейін жыр етіп, тебірене айтар еді.

Иә, сұм соғыс кімді әкесі мен бауырынан, күйеуі мен баласынан айырып, жетім етпеді, жесір етпеді десеңші! Тек қана біздің ауылдан соғыс жылдарында екі жүзге жуық адам майдан даласында қас жаумен алыса жүріп, нақ ерлерше көз жұмып, опат болса, ал солардың кейбіреулері мүлдем хабар-ошарсыз кетті. Сол бір кезде ер басына күн туып, етігімен су кешкен заманда, Отан қорғаушылар ұрыс сағаты бір сәтке саябырсыған мезгілде қолдарына қағаз, қарындаш алып, тар окоптың ішінде отырып туған елге, артында қалған ата-

анасына, сүйікті жарына, жас сәбилеріне деген сағынышын білдірген ыстық сезімге толы хаттар жолдап жатты. Ол хаттардың көпшілігі өлең тілімен өрнектеліп, сол қалпында, үш бұрышты конверт ішінде жауынгердің үй-ішіне, туған-туысқандарының қолына келіп жететін-ді.

Әсіресе, біздің бала кезімізде, тіпті бертін соғыс өрті басылған соң да, өзара басы қосылып, жинала қалған қыз-келіншектердің, қарттардың, қартаң әйелдердің болсын “Мынау бәленшенің соғыста жүріп шешесі мен әкесіне, ал анау түгеншенің ғашық болған адамына шығарған өлең екен” деп сазды әуенмен әлдебір әндерді сыңси айтып отыратынын жиі естуші едік. Сонда жүздерін әжім басып, самайларын ақ шалған қайсыбір әжейлердің “е, ол қарақтарымның да ғұмыр жасы қысқа болды ғой...” деп ауық-ауық ауыр күрсініп, әлсін-әлі бастарын шайқап, көздеріне жас үйелейтініне таң-тамаша қалатынбыз.

... Әлі есінде, біледі жұрт, біледі,

Ел басына қатер төнген жыл еді.

Қимастарын қан майданға ұзатып,

Қарс айырылған аналардың жүрегі, дегендей, сөйтсек, осының бәрі, кейін түсінгеніміздей, соғыстың салған жарасы, соның айықпас ауыр дерті екен ғой.

Сан ғасырлар бойы тусырап жатқан сол өлкенің ақбасты қариялары мына бір оқиғаны да әлі күнге дейін еске алады.

... 1956 жылдың қақаған қысы еді. Жарықтық сол

жылғы қардың мол жауғаны-ай... Тізеден келетұғын тіпті. Үскірік аязы тағы бар.

Осындай күндердің бірінде көршілес Шұбарайғыр селосынан (қазіргі “Тернов” ұжымшарының орталығы) тұқымдық астық әкелуге Қарағаштан әлденеше пар ат жеккен шаналы жүргізушілер жолға шықты. Әбдірахманның Нұрғасымы, Уәлидің Шәймұханбеті, Есімнің Досмұқаны, тағы екі-үш адам бар-тын арасында. Екі ауылдың ара қашықтығы соншалықты шалғай да емес-ті. Небары оналты-онсегіз шақырымдай болатұғын. Барарда оншалықты мәз қиналмағанмен қайтарда кенеттен алай-дүлей көз аштырмас бораң соқты-ай кеп. Жен-тек-жентек үйірілген қар түйіршіктері шананың темір табанына кептетіліп, онсыз да колхоздың қара жұмысынан бір босамай арқасынан тоқым, мойынынан қамыт түспеген аттардың титығына әбден жеткен еді. Күн болса інір қараңғыланып қалған. Әлден уақытта шана үстіндегілер жолдан бұрыс кетіп, өздерінің адасқандарын білді.

Манағыдай емес, адамдар да бойларын суық алып, жаурап, қалтырай бастады. Екі-үшеуі шанадан түсіп тұлыптарын шешіп, аяқтарын бір-біріне соққылап, жан-жаққа көз тастап барлаған болады. Түк көрінер емес. Жақын маннан жарық та сезілмейді. Сықсима шаммен отыратын ауылдың қарасыны қайдан көрінсін мұндайда. Ал ай далада ақ қар басқан жол үстінде күрдан-құрға тұра беруге тағы болмайды. Түнге қарай күн су-

ытса өздерінің мерт болып, жазымға ұшырамауына кім кепілдік бере алады.

Сонда жолаушылардың ішіндегі жас жағынан ересектеу Нұрғасым:

— Әй, біз қара басып, шын адасқан екенбіз. Өз кеудемізде жан барда, мына дүйім ел күтіп отырған азын-аулақ тұқымдық астықты шашау шығармай қайтсек те ауылға жеткізуіміз қажет. Ал кім не дейді, не ақыл береді?

— От жағып, жол табайық, — деді оның қасындағы серіктерінің бірі.

— Мына боранда жол түгілі өз басынды аман сақтаудың амалын ойластырғаның жөн болар, — деді екіншісі. Жолдастарының бәтуелі сөзге келмесін білген Нүрекен сонда даусын көтеріп:

— Жә, жоққа бола дауласпалық, — деді. — Одан да күннің көбесі сөгіліп, таң ағарғанша мына қалың қарды үңгірлеп, ана тұрған шоқ ағашты паналай тұрайық. Әйтпесе шынында да біріміз болмасақ біріміз кәдікке ұрынуымыз мүмкін...

Сөйтіп бұлар ертеңінде өздерін іздеп шыққан ауыл адамдарымен орта жолда табысып, бір жолғы хауіп-кәтерден аман қалған болатын. Кейбіреулерінің сол жолы аяқ-қолдары да домбығып, бет-ауыздары да үсікке шалынғанды. Әйтсе де тұқымдық астықты еш шашаусыз орталыққа жеткізген. Ал сол жылғы бітік шыққан егін бұлардың басына түскен қиыншылықты заматта ұмыттырып жіберген.

Бес түп қана Қарағаш,
 Болатын бала кезімде,
 Ауылдың сиқы жалаңаш,
 Боранның дүлей кезінде.
 Бес түп қана Қарағаш,
 “Беу-беуге басып” ысқырып.

“Ақ дөңгіл” үсті жалаңаш,

“Ақ дөңгіл” үсті үскірік, — деп өзіміздің төл жерлесіміз, белгілі ақын, марқұм Жақан Сыздықов жырлағандай, Қарағаш ауылының бейнесі бүгінде адам танымастай өзгерген, өскен, бұрынғыдан келбеттене түскен. Кешегі күйкі де сүреңсіз көрінісі мен қазіргі дәулеті шалқыған, мыңғырған малы мен жайсаң жүзді еңбекқұмар жаны бар ауылды еш салыстыруға болмайды. Әрине:

Жалықтырса ұзақ сапар, жат мекен,

Туған елдің түтіні де тәтті екен, — деп өлең тілімен өрнектелгеніндей, туған жердің өскені, туған елдің гүлжазиралы өлкеге айналуы біз, тума түлектері үшін де зор мәртебе, үлкен қуаныш.

**Қарағаш ауылы,
 Тайынша ауданы.**

1972 жыл.

ЕЛДІҢ ЕРІ

1. ҚУАНЫШ

— Құттықтаймын, папа, құттықтаймын!..

Алтыншы класта оқитын кенже баласы Тоқсанбай машинадан түсер-түспесте әлдебір жұмыспен көршілес шаруашылықтардың бірінен оралған әкесінің мойынына асылып, қуанышы қойнына сыймай арсаландап жүр.

— Қой деймін-ей, не боп қалды соншама? Жасынан бойына біткен томаға-тұйықтығына бағынып, Әутен тап бұ жолы да сол әдетінен танбады.

— Сі-сізге Герой атағын беріпті!..

— Кімнен естідін, кім айтты саған. Тосын хабардан әрі ойламаған қуаныштан Әутен бір сәтке абдырап қалды. Көкшіл “Волганың” есігін серпи жауып, асыға басып үйге қарай беттеді.

— Нанбасаңыз маманнан сұраңыз, әнеки!..

— Әлгінде өзің келердің алдында ғана аупарткомның бірінші хатшысы телефон соқты, — деді әйелі де мұны қуана қарсы алып. — Социалистік Еңбек Ері атануымен құттықтайық деп едік дейді. Кейін тағы хабарласпақшы да...

— Әй, келін қарағым, сен немене Әутенжанды жалғыз өзің иемденіп, Батыр атанса бұл осы шаңырақтың ғана емес, бүкіл ауыл-аймақтың қуанышы. — Иә, бері таман, маған қарай келші өзің маңдайыңнан иіскейін. Сырттан дабырлай сөйлеп кірген Рақила жеңгесі Әутенді сүйіп:

— Қуаныш бәріңе де қайырлы болсын, шырақтарым, — деді өзімен бірге ере келген көрші-қолаңға жа саураған көзімен сығырая қарап. — Мә, мынау тойдың шашуы...

Әлгі арада Рақила шешей шашқан кәмпит, құртты үлкен кіші таласа-тармаса жапырласып бөліп алды.

Үйдегілер мәре-сәре болып дуылдасып шай ішіп бола бергенде ішке хат тасушы орыс шалы еніп келді. Иығында кара сумка, қолында бүктелген бума қағаз. Аяз сорған беті қызарып кетіпті. Колхоз орталығы — Зеленогайдан жаңа жеткені көрініп тұр.

— Туһ, күн қалай суық еді, — дейді екі аяғын біріне-бірін соққылап. — Қолым да қатып қалды тіпті. Айтпақшы, — деді ол кенет есіне әлдене түскендей, Әутен Қуандықұлы, сізге бір құшақ телеграмма әкелдім, қуанышыңыз ұзағынан сүйіндірсін.

— Рахмет, рахмет!..

Тілдей қағаздардың біреуін қолына алып, көз жүгіртіп оқи бастап еді, онда: “Қымбатты Әутен! Социалистік Еңбек Ері атануыңмен шын жүректен құттықтаймын. Семьяда бақыт, еңбекте табыс тілеймін. Баянбек”, деп жазылған екен.

— Баянбегі кім тағы, — деді бергі орындықта отырған Еркен Бәтенов жіпсіген мандайын қол орамалымен сүртіп жатып... Е, әлгі...

— Анау ұрымқайлық атакты комбайншы Баянбек Нұрышев ше. — деді Әутен оған іле жауап беріп, Щу-

чье ауданында тұрады ғой. Көкшетауға, жиналыстарға барған сайын кездесіп, сөйлесіп жүреміз. Мына қара, Ортақтағы Әлімжаннан да телеграмма келіпті.

Әлімжан деп тұрғаны — бұрынғы шахтер, Көкшетау арнайы мамандандырылған шаруашылық бірлестігінің механизаторы, Ленин орденінің кавалері Әлімжан Ақмағанбетов болатын. Қазір пенсияда.

— Е, “түсі игіден түнілме” деген, жолдас-жораның, ағайын-туыстың барлығы осындай қызық-қуанышта білінеді. Қайтсін, шыдап жата алмаған ғой да, — десіп қояды стол басындағылар.

— Қуаныш қуанышқа ұлассын де!..

— Мәртебең биіктей берсін, Әутен қарағым!..

— Елдің атын ері, ердің атын елі шығарады деген осы да...

II. МАЗАСЫЗ ШАҚТА

Тамыз туғалы Әутенге де тыным болған жоқ. Аанада өзін облыс орталығы — Көкшетауға шақыртып, облыстық партия комитетінде болып қайтқан-ды. Сонда бір топ озат комбайшылармен бірге облыстың барлық егінші механизаторларына, совхоз жұмысшылары мен колхозшыларға, егін орағын жоғары сапада әрі ұйымшылдықпен өткізу жөнінде Үндеуге қол қойған еді.

Тыңның 25 жылдығы құрметіне республикалық жарыс жаршысы атанып, куйбышевтік Социалистік Ең-

бек Ері, даңғайыр бригадир Василий Егорович Киричекпен күн сәулетті астанамыз Алматыда республика егіншілеріне арнап Ашық хат жазғандардың біреуі де осы Әутен болатын.

Қалыбек сорының жанындағы биік жарқабақтың жиігіне орналасқан өзі туып-өскен Жарқайың ауылына сонда қырықтың қырқасына шығып, қырма иек атанған жігіт ағасы көкейіне көп ой түйіп оралған еді. Құрамында Ленин, Еңбек Қызыл Ту орденді майталман механизаторлар Гарри Эдуардович Бетхер, Валентин Юлисович Швайцер, Иосиф Николаевич Лашевич бар орақ-транспорт звеносының мүшелерімен осы маусымда ең кемі 600 гектар алқаптың дестесін жығып, төрт комбайнмен төрт мың тонна астық жинап бастыруға көтеріңкі міндеттеме алуы да биікке құлаш сермеп, ойға ой жалғаған. алдағы асуларға жасқанбай қол созған нар жігіттердің қайтпас ерлігін, қажымас кайсарлығын танытқандай еді.

Әне-міне дегенше егінге шалғы салар мезгіл де жетті. Күні ертендер алтынмен аптағандай астаужонды астық тұнған алқапқа шығамыз деп отырғанда Әутеннің сол жылы оныншы класты бітірген үлкен ұлы Орынбасар:

— Әке, биылша оқуға түсе алмадым ғой. — Сізге көмекші болып, қолқабыс етсем қайтесіз?

— Онына қарсы емеспін балам, — деді бұл. — Тек егін орағының жауапты науқан екендігін ұмытпа?

— Жарайды әке!..

Табиғат рақымсыздығы деген осы-ау. Әутендер өз бригадасындағы бес мың гектардан астам алқаптың егінін дестеге түсіруді аяқтап, оны жинап бастыруға енді кіріскенде екі-үш күн қатарынан сорғалап жауын жауып, оның соңы жапалақтап қарға ұласқанын қайтерсін.

Комбайншылар қатты тұйыққа тірелді.

Ауданнан да, облыс орталығынан да әлсін-әлсін телефон соғылып жатты. Колхоз басшылары күн-түні бригада-бригаданы аралаумен жүрді. Тек бесінші тәулік дегенде күн шайдай ашылды. Әйтсе де егіннің дегдуін күтпей болмайтын еді. Мұның өзі қаншама алтын уақыт текке зая кетті деген сөз. Астық ысырабына жол беруге тағы болмайды.

— Әутен Қуандықұлы, — деді колхоз төрағасы Сигизмунд Антонович, тәжірибелі диқан ретінде сізге, сіздің звеноңызға сенім артқалы отырмыз. — Шаруашылық бойынша әлі де қар аралас жаңбырдан кейін жатып қалған 600 гектардай егін бар, соны тездетіп жинап алуымыз керек. Көмек қажет болса аямаймыз.

— Мақұл, жігіттермен ақылдасып көрейін. Әутеннің айтқаны осы болды.

Сигизмунд Антонович бұған сенім артса, оның сөзді жерге тастаймайтындығын Әутен де ертеден білетұғын. Өйткені екеуі алғаш сонау 1960 жылдары осы Жарқайында “Сталинец” комбайнында қатар жұмыс істеген. Кейін Багинский бригадирлікке тағайындалды. Одан

колхозда экономист, агроном болып қызмет атқарды. Төрағалыққа сайланғанына да екі жыл өткен. Ес білгелі еңбекпен көзін ашып келе жатқан жігіт ағасының, коллектив басшысының жолдастық өтінішін аяқсыз қалдырғысы келмеді оның. Астық үшін күрес тек бір адамның ғана емес, бүкіл елдің қамы екендігін де жақсы түсінді.

Облыста астық шығымдылығы жөнінде “Звезда коммуны” колхозы алдыңғы орындардың бірінде қеле жатқанды. Гектар сайын 22,4 центнерден өнім жиналса, бұған қалай қуанбассың. Ал сол қуаныш су сепкендей басылып, ала жаздайғы еңбегің құмға сіңгендей еш болып қалса, оның өкініші кетер ме? Шаруашылық диқандарын мәселенің осы жағы да қатты қинады.

Содан Гарри Бетхер, Валентин Швайцер үшеулеп жүріп, комбайндарын іле қайта жабдықтап шықты.

— Әй, Әутен-ай, жұртқа өнеге көрсетеміз деп, күр мазақ болып, күлкіге қалмасак жарар еді. — Баяғыда әлгі кім айтушы еді, ей аузыма түспей тұрғанын қарашы, “Аяз Би әлінді, құмырсқа жолыңды біл” деп, дейді Гарри мақалдап. Шағын ауылда ауыл балаларымен бірге ойнап, бірге өскен неміс жігіті қазақшаға судай. Тіпті өзгені жаңылдырғандай, мүдірмейді.

— Қойшы сен де беталды қорқыта бермей. — Елмен бірге біз де көрерміз басқа түскенді, — дейді Әутен де оған. Содан не керек, сол 1979 жылдың егін орағында қос мәрте Ленин, Октябрь Революциясы ордендерінің

кавалері, облыстық және республикалық жарыстың жаршысы, танаптың тарланбазы Әутен Қуандықов жетекшілік ететін звено мүшелері төрт комбайнмен 49 мың центнерден астам астық жинап бастырып, әу баста қабылдаған көтеріңкі міндеттемелерін абыроймен орындап шығып, елдің мерейін тасытып, ердің даңқын асырды. Со жылы колхоз диқандары қабылдау пункттеріне 1 миллион пұттан астам алтын дән жөнелтті.

III. “ЕҢБЕГІМ — МЕНІҢ БАҚЫТЫМ”

— Әутен аға, қуанышыңызға біз де ортақпыз. Енді мына сұраққа жауап беріңізші. Сіз өзіңізді бақыттымын деп санайсыз ба?

— Әлбетте. — Тек менің қосарым, адамға бақыт көктен түсе қоймайды. Адам баласын адам ететін де, оны бақытты ететін де — адал еңбегі. Сондықтан еңбегім — менің бақытым деп есептеймін.

— Өз еңбек жолыңызды қай жылдары бастап едіңіз?

— Дәл басып айта қою қиын-ақ. — Дегенмен ес білгелі колхоз шаруашылығын өркендету ісіне үлес қосып келе жатырмын десем қателеспеймін. Жас кезімде “ЧТЗ”, “ХТЗ” тракторлерінде, одан кейін “Сталинец” комбайнында істедім. “Ниваны” да жүргізуді қазір еркін менгеріп алдық.

— Өзіңізге ұстаздық өнеге көрсетіп, қиналған, қысылған шақта ақыл-кеңесін аямаған қадірлі азаматтар қатарында кімнің есімін атар едіңіз?

— Әрине, өзінді еңбекке баулып, алғашқы қадамына іштей сәт сапар тілеген аяулы жандарды ұмытуға бола ма? Мен үшін осы ауылдан Еркен Бәтеновтың орны тым бөлек...

Әутен аға бірауық ойланып қалды

— Сіздерге мына бір қызықты оқиғаны айтып берейін бе, — деді ол бізге күлімсірей қарап, иә, иә, жаза білген адамға осы фактінің өзі-ақ жетеді.

— Күз айы-тұғын. Тағы да егін орағының қызу шағы. Онда немене, техниканың тапшы кезі. Жарықтық, сол елу алтыншы жылы егін тізеге дейін шықты. Масағы майысып, қауызы тырсиған бидай алқабын көргенде табиғат жомарттығына да, жердің береріне де таң қалысатынбыз.

Еркен ағаға ілесіп біз де бір-бір комбайнда істеп жүргенбіз. Онда тіпті мұртымыз жаңа тебіндеп келе жатқан жас жігіт шағымыз. Содан болуы керек, уақытпен санаспаймыз. Қажып-шаршау дегенді тағы білмейміз.

Содан, — дейді Әутен Қуандықов, ауыл іргесіндегі алқапта астық бастырып жүргенде, кенет әлдебіреудің.

— Ана қарандар, комбайн жанып жатыр, — деген жан дауысы шықты.

— Әй, Еркеннің комбайны-ау деймін!..

— Тез көмекке жүгіріңдер!..

— Ауылға хабар беру керек..

Бәріміз де жан ұшыра жүгіріп келеміз. Анадайдан машина гүрілі де естілді.

— Еркен аға, не болды сізге деп жеткен бойда үстібасы жана бастаған Бәтеновты алуатті қолдарыммен төменде тұрған жігіттерге қарай асықша атып жібердім. Іле өзімде жерге секіріп түстім. Анадай барғанымызда құлақ тұндырарлық жарылыс та естілді. Комбайнның бағы жарылған екен. Сөйтсек оған от тиіпті.

Оқиға былай болған екен. Сол жылы біздің ауылға жаңа комбайндар әкелінген-ді. Оған аккумулятор жетіспегендіктен оны пускачтармен ауыстыруға шешім қабылдағанбыз. Бұл үшін комбайнның жанар май бағы жайғастырылған тұсына кронштейндер дәнекерленіп бекітіледі. Сосын әлгі ойыққа пускач орнатылады. Міне, осы пускач орнату кезегі дәл бүгін Еркеннің комбайнына келген еді. Электрмен дәнекерлеуші іске кіріседі. Қысқарық электрод от ала қоймайды. Сол кезде дәнекерлеуші электродты қаттырақ сілтеп қалғанда, жарқ еткен оттың ұшқыны жанар май бағына барып түседі. Бензин лап етеді. Еркеннің үстіне сауылдап сұйық жанар май атқылайды. Тұла бойын от жалын орап алады.

Еңбек адамы осылайша ағынан жарылып, шешіле сөйлеп отыр. Былайғы жұртқа томаға — тұйық, бірбеткей ол ретті жерінде мақалдап та, мақамдап та сөйлеп кететін сыңай танытады.

IV. БИІКТІК

Тағы бір күз жеткен.

Жылдағыдай егін орағы Әутендер үшін қызу қарбаспен басталды. Несін айтасыз, егін жойқын өсті. Тіпті шалғы салған алғашқы күндердің өзінде-ақ қайсыбір алқаптардан алынған өнім 25-30 центнерге дейін жетті. “Мұндай бітік шыққан егінді бұрын-соңды көрмеген едік”, деп ауылдың көнекөз қариялары да таңдай қағып, бас шайқасты.

Елге де, ерге де сын іспетті саналған орақ қорытындысында звено мүшелерінің жылдағыдай төрт комбайнмен барлығы 52 мың центнер, ал Әутен Қуандықовтың жеке өзі 16 мың центнерден астам астық жинап бастырғаны мәлім болды. Колхоз бойынша 15 мың гектардан астам егін алаңдарының әр гектарынан жоспардағы 14 центнердің орнына орта есеппен 24 центнерден өнім жиналды. Бұл астық шығымдылығы жөнінде бұрын-соңды болып көрмеген көрсеткіш еді.

“Тамшыдан — дария” деген ғой. Облыс егіншілерінің бесжылдықтың соңғы жылында Отан қоймасына 165,7 миллион пұт астық құюына жарқайындықтар да өз үлестерін қосып жатса несі артық.

Сөйтіп бір топ өндіріс озағтарының қатарында жарқайындық жайсаң жігіт ағасы, қос мәрте Ленин, Октябрь Революциясы ордендерінің кавалері Ә. Қуандықовтың есімі облыстық Құрмет тақтасына жазылды.

Кейіннен оған ең жоғары құрметті атақ — Социалистік Еңбек Ері атағы берілді. Тегінде бұдан асқан қуаныш, бұдан асқан бақыт бар ма десейші.

* * *

Қалыбек сорын жиектей үлкен тастақ жолдың үстімен 52-00 КТН нөмерлі көкшіл “Волга” зымырап келеді. Рульде — Әутеннің өзі. Бағыты — аудан орталығы, Жарқайың мен екі орта шамасы алпыс-жетпіс шақырымға жетіп қалады. Өзін ауаткомдағылар шақырғышты. Тегінде жай болмаса керек. “Сессия қарсаңында әлденендей мәселелерді шешу қажет шығар мүмкін. Әлде аудандық Кеңес депутаты ретінде тағы да қосымша тапсырма жүктемекші ме? Мал қыстату да аяқталып қалды. Күзгі терім уақыты да таяу. Әйтеуір не болса да бара көрермін”. Осындай ойлар жол бойы оны мазалаумен болды.

Машина әлі тоқтаусыз зымырап келеді. Жол таусынар емес. Жолдың ұзақтығын, өзінің бақытты өмір келеңінің енді ғана басталғандығын Әутен аға жақсы біледі...

**“Звезда коммуны” колхозы,
Тайынша ауданы.
1980 жыл.**

ТҮЗ ҚЫРАНДАРЫ

I. АСТЫҚТЫ АЛҚАПТА

Дала. Ұшы-қиырына көз жеткісіз кең дала. Ол тап бүгінде өз жомарттығын сездіргендей паң жатыр. Жылдың ауысып келетін төрт мезгіліндегі, әсіресе, табиғаттың бар болмысы — тап қазіргі көрінісіне Ермектің де бала жастан бойы үйреніп, көзі қаныққан. Сондықтан да ол сәби кезінен етене таныс туған даланың күрт құбылып, осыншама кейіпке түскеніне еш таңырқаған да, таңданған жоқ. Тек сонау заңғар биікте бұлт астында қаңқылдай ұшқан бір топ қаздың таныс үні құлағына талып жеткенде өз-өзінен селт етіп, мойнын созып, ту аспанға телміре ұзақ қарады.

“Дала, дала... Сағым қуған сар дала”, — дейді іштей тағы тебіреніп. Сенің бойыңда, сенің қойыңда қаншама жұмбақ сыр, табылмаған қаншама кен-қазына жатыр десенізші. Әсіресе жарықтық бұ даланың күзгі берерін айтсаңшы. Алтынмен аптағандай астық тұнған алқапта болып көргеніңіз бар ма. Міне, сонда беу шіркін, жер жомарттығының, диқан ерлігінің, адамдардың ұлылығының куәгері болғандай боласыз.

Диқан. Нан. Астық. Неткен теңеу, нендей бір-біріне ұқсас теңеулер. Жылдың қай маусымы болсын диқанға еш тыныштық жоқ. Қыста да, жазда да, көктемгі лайсан уақытта да, күзгі қара суықта да диқан шіркін қашанда далада жүреді, елмен бірге, жермен бірге тыныстап, да-

лада қонады, көбіне далада болады. Күні ертең қауашағы тырсыып өсер дәнді жас сәбидей мәпелейді, соны күгеді.

— Күздің туғанын осыдан біл, — деді ол ішінен күбірлеп...

— Ермек, қалғып келе жатқаннан саумысың? Анадайдан болса да сөз бұған анық естілді. Сабыржан екен. Әйтеуір әзілі қалмайды өзінің. Кеңкілдеп тағы бірдеңеге күліп келеді.

— Ассалаумағалейкум, отағасы!

— Уағалейкум-ассалам! Қалай, тіпті қабағың төмен салбырап түсіп кетіпті ғой. Әлде ұйқың шала болды ма?

— Жоқ, ағасы! Олай емес. Мына қысқа күнде маңдай терімізбен өсірген алтын астықты төкпей-шашпай жинап ала алсақ деп ойлап келе жатыр ем. Көлденеңнен килігіп, тәтті ойымнан бұзып жіберген өзіңіз...

— Е, жарайды. Елдің қамын жегенің дұрыс-ақ. Тегінде “ер — елі үшін туады” деген емес пе?

— Томаға тұйық түріңізге қарағанда, аузынан сөзі түскен бәз біреудің бірі ме деуші едім. Олай емес көрінесіз. Әлгінде қалай-қалай тауып сөйлеп кеттіңіз, — деп жатыр Ермек бір жағынан мынаны қағытып.

— Жарайды, қойдым ендеше, қойдым. Мен жеңілдім, сен жеңдің. Бірақ есінде болсын, — деді Сабыржан, — ана жылғыдай көрсеткішің төмен болып, қалып қойсаң маған ренжіме.

Расында да оның сөзі Ермекке көп ой салып кетті. Әлі есінде. Бұл осыдан бес жыл бұрын болатын. Көргені болмаса, қолымен комбайнды ұстап, жүргізгені сол еді мұның. Жасынан әкесімен бірге совхоздың қойын бағып, еті үйреніп қалған бұл әуелгі кезде темірге жасқана қараушы еді. Қырсыққандай сонда егін орағының нағыз қарбалас кезінде комбайны сынып қалды да, Ермек астық бастыруға өзгелерден өте кеш шықты. Ойнап айтсын мейлі, қалжыңдап айтсын әйтеуір мынау соны мезгеп тұр. Тағы қалып қойма, деп қытығына тие сөйлеуін қарашы өзінің.

Осындай мазасыз ойлардың жетегінде ауыл шетіндегі қосқа жеткен Ермек комбайнына от алдырды да, бірден алқап басына тартып отырды.

Ермек — осы ауылдың тума жігіті. Інісі Орал екеуі алғаш шаруашылықтың саулық қойларын бақты. Кейінгі жылдары жанадан совхоз ұйымдастырылып, көршілес орналасқан Ортақ пен Тапшыл ауылдары бөлімше болып бірігіп, осы шаруашылыққа ауысқанда бұл тракторге мінді. Орал техникумды тәмәмдеп, қазір бөлімшеде мал дәрігері болып істеп жүр. Содан бері де есептеп отырса бес жыл өте шығыпты. Былтырғы жылы шаруашылықтың арнайы жолдамасымен барып, Рузаев селосындағы кәсіптік-техникалық училищесінің жанынан ашылған курста қуатты “К-700” тракторын жүргізуді үйреніп қайтты. Тап сол жылы жалғыз өзі мың гектарға жуық аланның егінін орып бастырды. Еңбегі еш қайтқ-

ан жоқ. Тынымсыз атқарған жұмысы үшін Ермек Қаженов сол жылы Еңбек Қызыл Ту орденімен наградталды...

— Ермек аға, сүйіншімізді беріңіз. Сүйінші!

— Е, не боп қапты. Ала қой кәне, сүйіншінді, айтсайшы өздерің жұмбақтамай. Дала қосының жанына жаңа ғана комбайнмен келіп тоқтаған Ермекті ауылдың бір топ қара сирақтары жағалай қаумалап, қоршап алды.

— Жеңгейіміз ұл туды!.. Ұл!..

Ермектің тұла бойы сол сәтте-ақ ду ете түсті. Қуаныштан ба, әлгіндей болмай жүзі де қызарып сала берді. Бірақ онысын кештің қараңғылығымен ешкім байқамады. Бар болғаны қолындағы алтын сағатының бауын ағытып, өзіне жақын тұрған баланың біріне ұстата салғанда, әлгінде ғана осында жеткен қасындағы жігіттердің бәрі ду ете қалды.

— Шіркін, жомарт болсаң Ермектей бол!..

— Оу, ұлынның атын Дарханбай қой ендеше...

— Жомартбай де!..

— Жоқ, орақ уақытында туды ғой. Орақбай де немесе Егінбай де!..

Бұлардың бәрі шағын ғана ауылдың көшесін жаңғырықтырып, дуылдасып, қотанға енгенде күмістей болып аспан төрінде ай да туып қалған еді. Солтүстік батыстан күздің қоңыр салқын самалы есіп тұр. Дала бейжай ұйқы құшағында жатыр.

Бұл ертеңгі күнгі қарбаласы мен қызығы мол еңбек таңының алдындағы сәл ғана саябырсыған тылсым тыныштық еді. Ертең, ертеңгісімен қат-қабат жұмыс тағы басталады.

“Тернов” ұжымшары,

Тайынша ауданы.

1981 жыл.

II. ЖАУЫН ЖАУЫП ТҰР

Екі-үш күннен бері гараж ішіне қаңтарып қойған сарғылт газонның оны-мұны жерін қайта-қайта қолымен түрткілеп, шұқылап көрген соң Молдахмет машинасына от алдырып, жүріп кетті. Селдетіп жауған өткінші жауыннан бері жер едәуір дегдіп қалыпты. Егін арасынан салынған тақтайдай сүрлеу жолға түсісімен ол газды баяулатып, бірқалыпты жүріске салды.

Ол әлденендей ойға шомып, үнсіз келеді. Межелі жерге жеткенше әлі бірталай уақыт бар. Совхоз орталығымен бригаданың аралығы отыз-отыз бес шақырымдай. Қашықтау орналасқан өзі басқаратын № 3 трактор-егіс бригадасының жер көлемі шағындау болғанымен алда тұрған міндет ұлан-ғайыр. Жыланды баурайындағы шоқ-шоқ қайыңдардың арасына қоныстанған бригаданың есебінде 7 мың гектардан астам егістік ал-

қап болса, соның мың гектарға жуығы бидай. Қалғанына жыл сайын арпа, көпжылдық шөп, жүгері егіледі.

Анада топ жетекшісі Почапскийдің сөзі өзіне қатты ұнады. Мына жанымыздағы қоңсы орналасқан № 1 және № 4 бригаданың екеуі де әлдеқашаннан бері “Егіншілік мәдениеті жоғары” құрметті атағына ие болып отыр, — деді Павел Севастьянович көпшілік назарын өзіне аударып. Оның біреуін облысымызға әйгілі диқан, Социалистік Еңбек Ері Анатолий Иосифович Чеховской басқарады. Әділіне көшсек, біздің де, оның да егістік жері бірдей. Тіпті бір-бірімізбен көршілеспіз. Бірақ нәтижеміз әртүрлі. Көрсеткішіміз олардан жыл сайын төмен болып жүр. Осының сыры неде?

Иә, көрсеткішіміздің кем түсіп отырғаны неліктен? — деді Молдахмет те іштей өзіне-өзі сұрақ қойып. Топ жетекшісінің сондағы жиналыста айтқанындай рас соңғы екі жылдың қуаншылығының зардабы болды. Дегенмен, астық тапсыру жөніндегі өткен бесжылдықтың халық шаруашылығы жоспарын орындай алдық па? Орындадық. Әйтсе де гектар берекесін жақсартып, оның шығымдылығын арттырудағы көрсеткішіміз төмен. Иә, қол жеткенге тоқмейілсуге болмайды. Әлі де ойланарлық, толғанарлық жайлар көп.

Осы жылдар ішінде Молдахметтің де іскерлік қабілеті артты, тәжірибесі молайды. Сонау 1930 жылдардан бері аталмыш шаруашылықта табан аудармастан еңбек етіп келе жатқан бригадирдің өмір жолы жастарға үлгі.

Әуелде қатардағы сеялқашы болған ол кейін есепшілік міндетін атқарды. Неміс-фашист басқыншылары бейбіт жатқан елімізге тұтқиылдан тап бергенде қолына қару алып, Отанын қорғауға аттанды. Соғыстан қайтып оралған соң, қайтадан темір тұлпарды ерттеп мінді. Егін бітік шыққан 1956 жылы “С-6” комбайнымен бір өзі 9 мың центнерден астам астық бастырды. Осындай еселі еңбегі үшін “Құрмет Белгісі” орденімен наградталды.

Өздері шыққан биікті әлі місе тұтпай жүргендігі болмаса бригадирлікке тағайындалғаннан бері де тәуір көрсеткіштерге қолдары жетіпті. Совхоз бойынша 1973 жылы егіннен ең жоғары өнім жинағандары үшін бригада коллективі Құрмет дипломына ие болды. Сол жылы Молдахмет Байқуанышев “Октябрь революциясы”, ал тоғызыншы бесжылдықтың қорытындысында Ленин орденімен наградталды.

Осындай қалың ой құшағында келе жатып Молдахмет Байқуанышев өз бригадасының егістік алқабына да қалай жетіп қалғандығын білмей қалды. Шоқ-шоқ қайындардың қойнауындағы танап шетіне жете бере машинасын күрт тоқтатып, жерге түсті. Бойын жазып еркін тыныстап “Уһ” деп демін алды. Туған өңірдің іргелес жұпардай таза ауасы көкірегін керіп, көңілін асқақтатып жіберді. Соңғы жауған жауыннан кейін дала кереметтей түлеп құлпырып кетіпті. Айнала масаты кілем төсегендей жап-жасыл. Аспанда бозторғай шырылдайды ән салып. Ана бір қалың шоқ ағаштың ішінде ала

қанат сауысқандар да тыным таппастан шықылықтап ұшып жүр. “Тағы да жауын жауса игі еді” деп ойлады бригадир аспанға қарап.

Еңкейіп, бір уыс топырақты қолына алып, үгітіп көріп жатқан Молдахмет дәл қасынан дүр ете түскен мотор үнінен басын шұғыл көтеріп алды. Есепші Александр Иванович Диль екен. Былтыр ғана сатып алған су жана “Урал” мотоциклімен бұл да ертелетіп жетіп келіпті.

— Сіздің машинанызды анадайдан танып, әдейі бері бұрылдым. Құс ұйқылы болып кеткенсіз-ау, тегі, — деп күлімсірей қолын ұсынып сәлем берді.

— Шаруа қамы ғой, бәрі. Ал өзіңе жол болсын. Елден алабөтен не ғып жүрсің? — деді Молдахмет.

— Шабындыққа шалғы шалар күн туды. Жерді өлшеп қайтайын деп едім...

Екеуі жүре сөйлесіп, біраздан соң бірі машинаға, екіншісі мотоцикліне қайта отырды. Сол қалпымен бұлар дала қосына да жетті. Механизаторлардың көпшілігі осында екен. Өйткені науқандық жұмыстардың қызу шағында олар отыз-отыз бес шақырымдай орталықтағы үйлеріне қайта-қайта барғаннан гөрі тікелей бригада басында қалып жатқанды жөн көрген-ді. Мұнысы құптарлық та еді. Қалған үш-төртеуі бригадамен іргелес “Жыланды” бөлімшесінде тұратұғын. Кешікпей олар да келіп қалуға тиіс

Манағыдай емес, бұл кезде бар шуағын жер бетіне

мейірлене төгіп тұрған алтын табақтай жарқыраған күн көзін ала шарбы бұлттар бөкебайдай тұмшалап орап алған еді. Әлден уақытта бұлт арасынан біртіндеп жауын тамшылары да сіркірей бастаған болатын. Әрі-беріден соң жаңбыр тіпті күшейіп, ана жолғыдай тағы да шелектеп құйып сала берді.

Жауын жауып тұр... Бұл молшылықтың, байлықтың бастауы екендігін диқан жүрегі де жақсы сезінеді.

**“ Рузаев” кеңшары,
Целинный ауданы.
1982 жыл.**

АУЫЛ АДАМДАРЫ

I. ЕҢБЕК ТАҢЫ ЕРТЕ АТАДЫ

**“Күлтеленген жалы бар,
Желден жүйрік жануар.
Сені баққан адамның
Еңбегінің бағы бар”.**

(“Жылқышы” әнінен).

Ақпанның бас кезі болатын. Айтқожа жылы төсегінен тұрысымен әйелінің жасап қойған шәйіне де қарамастан бір аяқ айранды тұрған күйі жұта салды да, асыға басып, тысқа шықты.

— Оу, отағасы, қайда барасың, ертелетіп?.. Кәрлен кесеге енді ғана шәй құя бастаған бәйбішесі орнынан тұрмақшы болып ұмтыла беріп еді:

— Қоя-ай қой. Жылқыны шолып қайтайын, — деген ерінің сөзі еріксіз тізе бүктірді.

Айтқожа атқорада тұрған қаракерді тез ерттеп, айылын қайтадан тартып, үзеңгіге аяғын салды. Күннің суықтығы демесең, бүгін ашық екен. Ағашты паналап қалған кешегі жылқы не болды?

Қаракер бір пысқырып қалды. “Ей, жануар-ай, — деді Айтқожа іштей ойға шомып, қарап отырсам, менің де қолыма құрық ұстап, жылқышы атанғаныма біршама уақыт өткен екен-ау. Сонан бері неше күз, неше қыс өтпеді десеңізші. Өткен жылы әр 100 биеден 90 құлын өсірген озат жылқышының биылғы межесі де

биік-тін. Әй, жарықтық ана бір жылдардағы сұрапыл борандардың әлегі-ай. Мал басында айтулы шығын болмаса да, қаншама бие құлын тастады емес пе? Осындай ой құшағында болған Айтқожа Рақымжанов ауылдан 5-6 шақырым жердегі жылқы тебіндеп жүрген қалың жынысты шоққа қалай жеткенін де сезбей қалды.

Әрі-беріден соң ол ат үстінде тұрған қалпы қалтасынан оттығын алып, шылымын тұтатты да, анадайдан көзге әрең шалынатын қыратқа тесіле қарап, тағы да тәтті ойға берілді. Жылқыға не жетсін, шіркін! Ат-ердің қанаты деген жоқ па. Дұрыс айтылған нақыл-ау. Жылқы мінсең көлік, жүрсең серік емес пе. Оның балдай қымызы мен тілді үйіретін етін айтсайшы бәрінен де.

Бұл кенет жақын маңнан шықылықтаған сауысқанның үнінен селк етті. Расында да, таяк тастам жердегі биік қайыңның ана бұтағына бір, мына бұтағына бір секіріп ала қанат сауысқан дамыл таппастан ұшып жүр екен. Мынаның тым секектеп шоршуы жаман көрінеді. Күн бұзылмаса жарар еді.

Теріскейден тұрған өкпек жел мұның ойын құптағандай әп-сәтте күшейіп сала берді. Кешегі жауған ұлпа қардың соңы боранға айналғанын сезген жылқышы сон-сон атынан асыға жерге түсті де, ер-тоқымының артқы айылын күшене бір тартып, қайра ерге отырды. Құрығын онтайлап, топ жылқыдан оқшау шығып, алыстап кеткен үш-төрт жабағалы биені ағаштың ықтасынына қарай қуа жөнелді.

Әлгіндей болмай күн көзін алашабыр бұлт тұмшанап алды да, өңменнен өтер ызғырық жел бұрынғысынан бетер екілене соқты. Ертесімен жылтырап тұрғанымен ауа райы күрт құбылып, сол сәтінде тез бұзылып сала берді. Көзді ашып-жұмғанша жаяу боран бастады. Дүлей табиғаттың әсіресе қыстың осындай қытымыр айларында жиі-жиі боранды-шашынды болатындығын, мұның бәрі оның күлімдеп келер көктем алдындағы соңғы ышқынысы екендігін жылқышы жүрегі бірден-ақ сезгендей.

Айтқожа енді топ жылқыны осы қалың шоқтың жанынан бұлк еткізбеуге тырысты. Өйткені аяқ астынан басталған долы боран бұл кезде тіпті күшейіп кеткен еді. Аяз да қысып барады.

Қас қарая бастады. Бірақ боран тынар емес. Кенет манадан бір жерге ұйлығып тұрған топ жылқы дүр етіп ұша жөнелген құстай ұйпа-тұйпа бет-алды жөңкіп қаша жөнелді. “Не болды!” Атына асыға қамшы басқан тарлан жылқышының көзіне анадайдан көкжал түсе кетті. “Қасқыр!..”

— Айт, айт! Айтқожа жаны шыға айғайлап келеді. Қолындағы қайың сапты ұзын құрығымен жосып баратқан жылқының алдын жасқап жүр. Дүрліккен жылқы қайыру берер емес. Айтқожа ойын күдік биледі. “Қап, әттеген-ай, мына аш бөрілер жабағы-тайдың бірін мерт етпесе жарар еді”. Ол енді көзіне қайта бір көрінген дала тағысы, жыртқыш аңды қуа жөнелді. Қаракер де

қасқырды құтқармаймын дегендей, арқа жүні күдірейген дәу көкжалды бастырмалатып келеді.

— Әуп! Жылқышы көкжалды бір соғып жіберді. Ыңғайына келіп қалған қасқырды Айтқожаның қарулы қолы мүлт жібермеді. Ол ат үстінен еңкейе бере оны бір салып өтті. Көкжалдың қаңқ етуге де шамасы келмей, төрт бүктеліп, жерге домалап түсті.

Енді бұл үдере ұзап, жөңкіле қашқан жылқының соңын ала қайта қуды. Жеткізетін емес тіпті. Жо-жок, әнекей, топ жылқыға ере алмай, артқы жақта тепеңдеп, бір-екі жабағылы, тайлы бие кетіп барады. Әлгілерден көз жазып қалмайын деген оймен Айтқожа маңайды межелеп, бағдарлағысы келгенімен, түк көргісіз алай-дүлей бораннан дәнене де байқай алмады.

Боран басталғаннан бері бірталай мезгіл өтіп кетті. Түн бел ортасынан ауып барады. Кенет мұның тап алдынан жарқырап әлдене шала-шарпы көзге шалынды. Мәссаған, Қараүңгір көлі емес пе, мынау. Бұл жаққа қайдан шығып кеткенбіз, шап, әйтпесе ана қалың жылқының көк тайғақ мұзға түсіп, кәдік болатыны сөзсіз.

— Қайт, жануар, қайт!.. Қайт!.. Топ жылқыны бастап ығып бара жатқан күрең бесті айғырды жылқышы дойыр қамшымен әрлі-берлі сабалап, кейін қарай жасқап қуып жүр. Бұған антарылып қалған өзге жылқылар да осы кезде бір-бірімен құйрық тістесе, айнала апыр-тұпыр тұрып қалды...

— А-аау-у-у. Айт-қоо-жа!.. — А-а!..

Айтқожа әлдекімнің өзінің атын атап айқайлағанын естісе де, дәл қазір әлгі дауыстың қай жақтан шығып жатқанын анық аңғара алмады.

— Айт-қоо-жаа-уу!.. Соның дауысы. Бригадир екен ғой. Ойпырмай, іздеп шыққан-ау, тегі! Айтқожа қуанып кетті.

— Ehe-he, ей, мен мұндамын!..

Тамағын суық ұстап қалған ба, немене, Айтқожаның үні өзіне де естілмеді. Дауысы қарлығыңқырап қалыпты.

— Әу, отағасы, тірімісің өзі?! Бармысың!..

Айтқожаның жақ ашуға да мұршасы келмей, көзі жұмылып бара жатты. Бар болғаны бір жерге манадан үйілығып тұрған топ жылқыны қолымен нұсқап, әлдене деп күбірлей берді...

... Ол даланы сағынып қалыпты. Сонау зәрлі бораннан бері қаншама күн өтті десеңізші. Екі ай... Иә, екі ай да өте шыққан екен-ау. Айтқожаның аяқ-қолының домбығып, ауыр халде ауруханаға түскеніне де екі ай өтіпті. Дәл сол жолы, дүлей боранда жылқымен бірге адасып далада қалғанда өкпесіне суық тисе керек. Үйге келісімен кеудесі қайта-қайта шаншып, ыстығы көтеріліп еді. Енді міне, емі-шипа, сөзі — дәру ақ халатты аяулы жандардың аялы қолының арқасында сол дертінен де айыққандай. Өзін-өзі жақсы сезінеді.

... Ол даланы сағынып қалыпты. Кең даланың жұпар иісті таза ауасын қайта-қайта көкірек кере жұтады. Кеше

өзіне бригадир мен ауылдың екі-үш ақсақалы көңілін сұрай кіріп шығып еді. “Әй, Айеке, ерледің. Бір тұяқ та шетінемепті”, деген-ді сонда бригадир күлімсіреп.

Совхоз басшылары Айтқожа ауруханадан шығысымен, нөпір той жасаймыз деген көрінеді. Ол мырс етіп, күліп жіберді. Долы боранда топ жылқымен адасып жүргендегі ашулы күлкі емес, езуіне әлдебір қуаныш күлкісі үйіріле берді.

Көктем... Иә, көптен күткен көктем де жеткен екен-ау! Жыл құстары ұшып келе бастапты. Ала қыстай тау-тау болып үйіліп жатқан қар төмпешіктері қазір көрінбейді. Жер беті көктеп қалыпты. Жер-ана бусанып жатыр.

Айтқожа үстіне халатын желбегей жамыла салып, аурухана есігін ашып, сыртқа шыққанда таң ала жиектеніп атып келеді екен. Иә, таң жаңа ғана атып келе жатыр.

Жылқышы жүрегі таңның қашан ататынын жақсы біледі. Ол таңның еңбек адамына әлі де қуаныш әкеле берері хақ.

**Ортағаш ауылы,
Зеренді ауданы.
1979 жыл.**

II. ЖАРҚАЙЫҢНЫҢ ЖАУҚАЗЫНЫ

— Апа, — деді Ұлбике кешкі сауыннан оралған соң беті-қолын жуып жатып, — ертең мен ауданға, одан әрі облыстың орталығы — Көкшетауға жүрмекпін.

— Неге, — деді пештің шоғын аударыстырып, табанан төңкеріп жатқан шешесі, — жайша ма, әлде шаруаң бар ма еді?..

— Жай болушы ма еді, жиналысқа барамын. Қантар айының аяқ шенінде облыстық ХІХ комсомол конференциясы өтпекші екен. Соған аудан жастары атынан осы ауылдан екі бірдей сауыншы қатысқалы отырмыз.

— Ол қайсы тағы?!

— Кәдімгі біздің Зұлқия ше?

Сықырлай есік ашылып, қызы мен шеше арасындағы әңгіме кілт үзілді. Үсті-басын қағынып, кіре беріске пимасын шешіп жатқан Жаналыға:

— Көкесі-ау, мына қызың Көкшетауға барамын дейді. — Қыз-қырқыны мен жігіттері көп жиналатын жиналысқа қатыспақшы көрінеді. Зейни де күйеуі босағадан аттар-аттамастан оған жаңалық хабарды жеткізіп, сүйінші сұрағандай еміне қарады.

— Е, машина, айырпаны жүріп жатқан мына заманда жердің шалғайлығы сөз бе екен тәйірі, — деп Жаналы да мырс етті. — Баяғыда осы тұрған Қалыбек сорынан кіреге тұз тартамыз деп өгізге шана жегіп, көз көргісіз мылқау долы боранында талай жолдан адасып,

қарадан қарап үсініп, өліп қала жаздағанымыз бар. Қазіргі кезді ол уақытпен салыстыруға бола ма?! Көзіміздің ағы мен қарасындай санап отырған баланы бетінен қақпа, барам десе барсын барар жеріне, солай емес пе, қызым?!

* * *

Облыс орталығынан Ұлбике қуанышты оралды. Әйтпегенде ше! В. И. Ленин атындағы мәдениет сарайында өткен осынау алқа-қотан көпшілік жиналған үлкен бас қосуда ол өндірістің жас озаттарының қатарында президиумда отырды. Ал конференцияға қатысушы қыз, жігіттер мұны ВЛКСМ XVIII съезіне облыстың жастары атынан бірауыздан делегат етіп сайлады.

Алтын ұя-мектеппен қош айтысқан күн Ұлбикенің әлі есінде. Құрбыларының көпшілігі екінші тыңды еншілеп ақтылы қой өсіруге өзіндік сыбағалы үлесімізді қосамыз деп шалғайлау орналасқан Уәлиханов, Еңбекшілдер аудандарының шаруашылықтарына жолдамамен кетіп жатқанда бұл ауылдағы қарт әке-шешесінің көңілін кимай туған елге қайтты.

— Қызың онжылдықты тауысты, той жасамайсыңдар ма енді, той десіп, қайырлы болсын айтып, құттықтаушылар да күн сайын көбейе түсті.

— Той болады ғой. Әйтсе де өз қолы өз аузына жетіп үлгермеген жас баланың бағын байлап, әлден үйде отырғызып қойғымыз келмейді. Қайта күш-қаражаттың барында көп институттың біріне барып, түсіп қайтса де-

ген үмітіміз бар, — деп Зәйни де көрші абысын-ажындарына ағынан жарылып, жүрегіндегісін жеткізіп жатыр.

Бірақ ана ойына қызы қарсы шықты. Кешкі шай үстінде Ұлбике:

— Апа, мен осындағы товарлы-сүт фермасына жұмысқа орналасып, өзіңіздей сауыншы болуға бекіндім, оған қалай қарайсыз? — деді тікесінен тіке.

— Қарағым-ау, әлі жас емессің бе? — Ана күндерде біз қолдың қысқалығынан оқу оқып, білім алуға жағдайымыз жетпеді. Ал сендерге не жорық?..

Қарап отырса, содан бері де төрт-бес жыл өте шыққан екен-ау. Қиындығы мен қызығы мол күндер еді ол.

— Жастайымнан ел ішінде өсіп, ел тұрмысына қанық болғандығымнан ба, малсақ жандардың тәжірибесін үйрене жүріп, өзім де көп ұзамай-ақ мынау деген озат сауыншылардың қатарына қосылдым, — дейді Ұлбике Бәтенова өткен күндерді еске алып. — Әйтсе де есімі аудан, облысты былай қойып, республикаға жақсы мәлім сауыншы Айман Әмірханова, Любовь Тимаева мен Мәриям Әбденова, өз анам Зейни Бәтенова мен Қалима Кенжеғаринова, Оразбике Садықова мен Дариха Қалиева апайларымның алдында өзімді әлі күнге борыштымын, әлі күнге көп-көп қарыздармын деп санаймын.

— Ұлбике, сен қандай бақыттысың, дейді әріптес құрбылары жас қызға, өзге жұрттың қолы жетпей жатқанда, Москваны емін-еркін аралап, ВЛКСМ XVIII съезіне қатысып қайттың. ВЛКСМ Орталық Комитетінің “Бесжылдықтың жас гвардияшысы” күміс белгісімен наградталдың. Селолық Кеңес депутатысың. Көркемөнерпаздар үйірмесінің белді мүшесі екендігіңді де жұрттың бәрі жақсы біледі...

— Қызым-ау, бүгін тым ерте келіпсің ғой, — деді күзетші шал шелегін жуып жатқан Ұлбикеге күлімсірей қарап. — Шіркін, жас кезімізде біз де таң атқаннан күн батқанға дейін жұмыс істеуден қажымаушы едік, — деп қояды өз-өзінен күбірлеп.

— Сиырларды тезірек сауып, үйге қайтайын дегенім ғой. Кешке “Ауыл мәдениеті және жастар” деген тақырыпта диспут өтпекші еді. Соған дайындалуым керек.

Диспут ұзаққа созылды. “Ауыл мәдениеті және жастар” деген тақырыпта өткен бұл жиында сауыншы, Республика Кеңесінің депутаты Айман Әмірханова, мұғалім Сайлыбай Айтбаев, малшылар Жұматай Әмірханов, Мінәскен Кенжеғарин, сатушы Зура Тимаева, тағы басқалары сөз алып, бүгінгідей өскелең заманда өмірде кездесіп қалатын кейбір ескілікті кемшіліктерді еш бүкпесіз жұртшылық талқысына салды.

Жарқайындық балбармақ сауыншы, жарыс жеңімпазы Ұлбике Бәтенова қазірде әріптес құрбыларымен бірге табыстың тай қазанын тасқындата түсіп, өз тапсырмаларын мерзімінен бұрын орындап шығу үшін күресуде. Еңбегімен елге танылып, атақ-даңқы дүйім жерлестеріне мәшһүр болған сауыншы қыздың мақсаты қарамағындағы сауын сиырлардың әрқайсысынан ең кемі 3000 килограмнан сүт сауу.

... Қалыбек сорын жиектей салынған үлкен тастақ жолдың үстімен автобус жүйткіп келеді.

— Қыздар-ау, әдейілеп Бурабайға барып, кафе-ресторанына бір отыра алмай кетті дегенге кім нанады. Шынымды айтсам, шегім шұрқырап өліп келемін, — деп қашанда қулығы қалмайтын қушікеш Роза автобус толы жүргіншілерді ду күлдірді. Кәне, томсырайып осылай үн-түнсіз отыра береміз бе, онан да ән айтайық...

— Е, манадан солай демейсің бе?..

— Ән шіркін, көңілдің ажары ғой...

— Біржанның елі, Ақан серінің туып-өскен жері — Көкше топырағында туған сендер әуелетіп ән салмағанда қартайған шағымда енді мен айтам ба, мына барылдақ даусыммен, — деп Мәриям жеңгей де сауыншы қыздарды бір әжуәлеп қойды. — Кәне, тезірек бастандар ендеше.

Кіндігімнің жас қаны,
Тамған жері ауылым.

Шабытымның асқары
Самғаушы еді ауылым...

Әннің қайырмасына жеткенде манадан іштей ғана қайталап, ыңылдап отырған Ұлбике де оған қалай қосылып кеткенін сезбеді. Тебірене, төгіле айтып отыр.

Жастығымның куәсі,
Шұрқыраған ауылым.
Жусаны мен жуасы,
Бұрқыраған ауылым!..

Әсем ән аспанда ақ кептердей қалықтай әуелеп, кешкі тымық ауаны тілгілеп, одан сайын шарықтап барады.

Алдағы ылдидан жоғары өрлеп келесі бір қырқаға көтеріле бергенде құлама жарды жиектей қоныстанған ауыл үйлерінің төбесі де көрінді. Автобус терезесінен айналаға құмарта көз тастап отырған Ұлбикенің жүрегі де сол сәтте шым етті.

Жер апшысын қуырып, желмен жарыса жүйткіп келе жатқан машинаның енді тезірек ауылына жетуін жас қыз іштей тілеп келеді...

**“Звезда коммуны” колхозы,
Тайынша ауданы.
1983 жыл.**

III. ЖАҢАДӘУІР ЖАЙСАҢЫ

Жәни шешей күндегі дағдысымен пеш қасында жүн түгін отырған. Жүзін әжім басып, белі еңкіш тартып, қарттық жеңе бастаса да үйдегілерге, әсіресе, тұла бойғы тұңғышы Сатыбайға қамкөңілділік білдіріп, еш шағышып көрген емес.

“Балалы үй — базар” деген ғой. Кешкілікте қарадомалақ немерелерінің басы қосыла қалып, үй-іші азанқазан болғанда Жәни шешей бұлардың тамашасын қызықтап, тіпті жасарып кеткендей сезінеді. Сол әдетімен әне, астындағы жұмсақ көрпешесін әрі ысыра салып, маймандай басып, қазандық астындағы қайың отынды көсеумен әрлі-берлі есіп, көсеп-көсеп жіберді де, қабырғадағы аспалы сағат тіліне қайтадан шүкшия қарады. “Түскілік тамақ уақыты болып қалса керек-ті. Әлгі келін шіркін, қайда жүр екен? Әлде айдың аяғы болған соң магазинге жаңа товар түсіп, соған бөгеліп қалды ма екен?” деді өзінен-өзі күбірлей сөйлеп.

Солай деуін күткендей-ақ сырттан біреудің аяқ тықыры естілді. Сықыр еткен есікпен бірге ішке ентіге демін алып келіні енді. Аяз сорған беті базаршының қызыл алмасындай қызарып кетіпті. Құр қол келмегені көрініп те тұр.

— Сүйінші апа! Сүйінші! — деді Қуаныш магазиннен әкелген заттарын стол үстіне қойып жатып. Рутай жанның көкесі тағы да “Октябрь революциясы” орденімен наградталыпты. Жаңа магазинде тұрған адамдардан естідім.

— Е, жарайды ендеше, мен де аққұманды ағызып, қуырдақты ысыта берейін, — деп манағыдай емес ілезде сабасына түскен Жәни шешей де қайта қазандықтың қасына барды. Өзін-өзі іштей сөгіп, күбірлеп жүр. “Сатыбайым, қартайғанда соңыма ерген немеремнің әкесі болса, тоғыз ай тар құрсағымда көтеріп, өзегімді жарып шыққан менің жалғыз балам. Қуанудың орнына ретсіз жерде тарылғаным не? Ой, алжыған басым-ай! Қу тірліктің әлегімен баяғыда ғой, қарны жер тіреген байлардың босағасында жүріп жыртық аяғынан борсыған көже ішуге де зар болғанымыз қайда?!”

Жәни шешейдің ойын әлдекімдердің дабырлаған дауысы бөліп жіберді. Келген көршілер екен. Сатыбай да солардың ортасында жүр.

— Қойларды байқастай тұруға көмекшім Жәнияны тастап кеттім. Өзімді мыналар “жүр де жүрлеп” ерікке қоймады, — дейді тонын іліп жатып, орден алыпсың, жуамыз дейді. Бір күнгі жұмыс ешқайда қашпас, бүгін жуылмаған соң ол орден бе тәйірі дейді.

Бұл 1977 жылдың ақпан айының соңғы күндерінің бірі еді.

* * *

“Жас өспей ме, жарлы байымай ма” дейді ғой баяғының мақалы. Не айтса да, бұрынғылар бәрін болжап, біліп айтқан-ау тегі. Түп мағынасын ойластыра келгенде осы сөздің Сатыбайға да тікелей қатысы бар сияқты.

Ойі дейтініміз, оның өзі де жас кезінде жоқшылықты көп көрді. Таршылық заманды көзімен көріп өсті. Қарапанды тойып жесе де соның өзіне мәз болушы еді. Әкесі марқұм бертінге дейін бай есігінде жалшылықта жүріп, малын бақты. Отынын әкеліп, күлін төкті. Сондағысы бәрі қу тірліктің әлегі... Кейін кеңес өкіметі орнап, өңкей жарлы-жақыбайлы мен кедей-кепшіктің өңі түгілі түсіне енбеген бақыт таңы шұғылалы сәулесін төгіп атқанда ол да кедей шаруалар мен жұмысшы табының одағына мүше болып кірді.

Шағын ауыл Жаңадәуірде де отырықшылық басталды. Коллективтендірілген шаруашылық құрылды. Ел басқарып, дүйім жұртқа дүркіреп атағы шықпаса да кешегі мың жылқы айдаған байлардың басыбайлы құлы болған Мұқаншәріп те жыртық шапанын жамыла жүріп өзіндей кедей шаруалармен тізе қосып, ерінбей еңбек етті. Сонда онтөрт жасар Сатыбай да шопан таяғын қолына ұстады. Әкесіне еріп, сақманшы, қойшы бала атанды. Шаруашылық ісін өрге сүйреуге талпынды. Осы жолдан таймауға бекінді.

Сөйткен елге, елдің еңкейген кәрісі мен белі бекіп, бұғанасы қатаймаған жасына, бейбітшілік сүйгіш барша адамзаттың басына тағы да қайғы бұлты үйіріліп; сыналатын да, сынайтын да қиын шақ туды. Өз қолына теңдік тиіп, енді-енді есін жиып жатқан кезде еліне тұтқиылдан неміс-фашистері соғыс ашты. Өзге ауылдастарымен бірге сонда Сатыбай да өзін майданның алғы

шебіне жіберуді өтініп, әлденеше рет өтініш қағаз жазды. Әскери комиссариаттағылар бірақ оның жастығын ескеріп кейінге қалдыра берді. Тылда қалып, жұмыс істегуге ақыл қосты. “Майдандағы солдаттарды нанмен, жылы киім-кешекпен, қару-жарақпен қамтамасыз ету үшін мұнда сендердей жұмысшы күші қажет” деп тапты олар.

Түні күнге, күні түнге ұласқан со бір қымқуыт шақтарда бұлар “етігімен су кешкен, ауыздықпен су ішкен” заманды өз бастарынан өткерді. Ауылда қалған әйелдермен, кемпір-шалдармен бірге егін екті. Май шамның алдына отырып, кешкілікте майдандағы жерлес жауынгерлерге арнап бұрқыратып хат жолдап жатты. Со күндерде Сатыбай да өзіндей ер жетіп қалған тетелес жігіттермен бірге қысқа мерзімдік курсті бітіріп, тракторға отырды. Әуелгіде қолы көндікпей, көзіне қораш көрінгенімен темір тұлпарды да ол қазақ жігіттеріне тән қызуқандылықпен тез ұршықша иіріп әкетті.

Ел үстіне, ер басына алапат болып төгілген сұм соғыс талай боздақты жастайынан қыршынынан үзіп, талай адамды өз аяулысынан, сүйікті жары мен баласынан, жақыны мен туысқанынан, бірге туған бауырынан айырды емес пе. Тарих шежіресіне үңіле қарағанда екінші дүниежүзілік соғыстың өзінде ғана миллиондаған адам Отанымыздың тәуелсіздігі мен бостандығы жолында қаза тауып, арттарына өлмес ерліктерін қалдырған екен. Шағын ауыл Жаңадәуірдің өзінен кеткен ер азаматтардың қаншасы қан майданнан тірі қайтып оралмады десеніңші!

Жылдар жүгі өз көшімен жылжып жатқан сайын Жаңа дәуір ауылының тумасы, бүгінде қырма иекті жігіт ағасы атанып отырған Сатыбай Мұқаншәріповтың де еңбек тәжірибесі толысып, алған наградалары көбейген үстіне көбейе түсті. Сонау тың игеру дүбірлеп тұрған шақта тұңғыш рет 1956 жылы “Құрмет Белгісі” орденін омырауына тақса, ал арада он жыл өткенде екінші “Құрмет Белгісі” орденімен наградталды.

* * *

Иығына шолақ тонын іле салып, сыртқа шыққан Сатыбайдың құлағы ілезде шым ете қалды. Манағыдай емес күн қақырайып кетіпті. Жерге тіпті түкірігің түспейді. Қой фермасы жақтан шопандардың “Шәйт-шәйт” деген дауысы естіледі. Солай қарай асыға бет алды бұл. Аяқ асты басқан сайын сықыр-сықыр етеді. “Жарықтық күннің бүйтіп күрт суытқаны несі, деп ойлады шопан өзіне-өзі іштей сұрақ қойып. Саулықтардың жаппай қоздайтын кезі ғой қазір. Қозыларды да, жаңа туған енесін де суыққа ұрындырмауымыз қажет. Төл шығынына әсте жол беруге болмайды. Солай деп анада соңғы жиында уәде еттім емес пе”... Осындай ой құшағында келе жатқан Сатыбайдың алдынан көмекші шопан Жәния Қожабаев алқына жүгіре шықты.

— Ағай, ағай, — дейді ол жеңінен тартқылап, әлгімен айтқан бар ғой...

— Оу, не дегелі тұрсың өзің. Не боп қалды, айтсайшы тезірек, — деді бұл да аптыға.

— Әлгі, әлгі, мен айтқан бар ғой, марка тоқтылардың екеуі де егіз туды. Бір-бірінен аумайды тіпті...

— Е, солай демейсің бе манадан. Өзім жоқта мал бірденеге ұшырап қалды ма деп, жүрегім ұшып кетті ғой... Әй, шіркін, жастық-ай осы, деп Сатекен қолын бір сермеді. Жүр ендеше жаңа туған қозыларыңды көрейік.

Екеуі жүре сөйлесіп, қора ішіне кіре бергенде бригадир мен бөлімше зоотехнигі де қарсы жолықты.

— Оу, Сатеке, манадан бері өзіңізді іздеп таппадық. Қуанышыңыз қайырлы болсын. “Жигули” машинасын сатып алғаныңызды біз де әлгінде ғана естідік, — деп бригадир Ермек Келдияров та, зоотехник жігіт Ағзам Жапаров та мұның қолын қысты.

Өзге жұртқа томаға тұйық көрінетін шопан ағаның бұлайша ағынан жарыла сыр шерткеніне бригадир де риза болды. “Бұл кісілердің жүрегі алыптардың жүрегіндей кең ғой шіркін! Жомарттығын айтсайшы бәрінен де. Еңбек десе қажу дегенді, шаршау дегенді және білмейді, — деп сүйсіне қарап тұрды.

Әлде мезгілден соң зоотехник жігітпен екеуі алдағы шаруа жайын кеңесіп, тысқа қарай беттегенде Сатекен де қасындағы көмекшісімен күн-ұзаққа сыртқы шарбақта тұрған қойларды қораға қамап, өз қолынан қайта түгендеуге кірісті...

Жаңадәуір ауылы,

Тайынша ауданы.

1980 жыл.

IV. ОН АЛТЫ ҚЫЗ — ОН АЛТЫ ГҮЛ

Осыдан бірер жыл бұрын Красноармеец ауданына қарасты “Тернов” совхозының механизатор — қыздарының облысымыздағы барлық қыз-келіншектеріне техника тілін меңгерейік деп үндеу қабылдағаны бәрімізге белгілі.

Жақсы іс жалғасын тапса құнды деген ғой. Әріптес құрбыларының бұл игі бастамасы қарабұлақтық тракторшы қыздардың да ойына қозғау салып, олардың еңбек шабытына шабыт қосты. Он жылдықты бітірген өрімдей он алты қыз арнайы курсты тәмәмдасымен трактор рычагін ұстап, бірден еңбек майданына араласты. Солардың ішінде Дәметкен Шәймерденова, Үміт Құрмашева, Тиыштық Манапова, Зәуре Рақымжанова, Әсия Қарабаева, Барқыт Құжыбаева, Гауһар Бәшерова, Дәмеш Меңдібаева, Ырысалды Есімова, Гүлбәрәм Сәрсекеева, Галина Шаповалова, Орындай Құлыбекова, Күлпәш Бекмағанбетова, Рақияш Әнгожина, Айтжамал Рақышева және Гүлдарай Қасымова бар-тын. Көктем гүліндей құлпыра жайнап өсіп келе жатқан жауқазындардың көпке үлгі етерлік өнегелі істері тек жерлестерінің ғана мақтанышына айналып қоймай, ақындардың жырына да арқау болды. Мысалға:

Он алты қыз — бір ауыл түлектері,

Ел ырысын байыту — тілектері.

Бара жатыр нәр сеуіп туған жерге,

Жарқыл қағып жүп-жұмыр білектері.

Желкілдеп жүруші еді тұлымдары,

Ел жайлы, ерлік жайлы бүгінгі әні.

Қара қошқыл топырақ өріледі,

Бейнебір он алты қыз бұрымдары, — деп кезінде

талантты ақын қарабұлақтық осынау механизатор қыздардың ел мақтарлық, көп сүйсінерлік жақсы істерін жыр да етті.

Орта бойлы, қағылездеу келген қараторы қыз өзін Бакыт Құжыбаева деп таныстырып, енді ғана басталған еңбек жолы жайында әңгіме жібін сабақтай түсті.

— Мен осы совхоздың Игілік бөлімшесінде туып-өстім. Сегізінші класты да туған ауылымда оқып бітірдім. Содан кейін Көкшетау қаласындағы облыстық мектеп-интернатқа барып онжылдықты тауыстым.

Жас кезде адам арманшыл келмей ме. Қолыма аттестат алғаннан кейін “Енді қайда оқуға барсам екен, әлде шаруашылықта қалып жұмыс істегенім жөн бе”, деп те ойладым. Ақыры соңғы шешімге тоқталдым.

Сол 1977 жылдың қысында бөлімшеде ұйымдастырылған тракторшылар даярлайтын курста оқып, механизаторлық мамандықты меңгергендігім жөнінде куәлік алып шықтым. Көктемгі дала жұмыстары басталысымен-ақ біз де іске қызу кірістік. Әуелде ескі “МТЗ-50”, ал соңынан “Т-40” тракторында жұмыс істедім.

Өзге құрбыларым сияқты мен де 1977 жылы Зеренді қазақ орта мектебін бітірісімен тракторшылар даярлайтын курсқа оқуға түстім, — деп бастады өз әңгімесін Зәуре Рахымжанова. Содан былтырғы жылдың сәуір айының аяғында емтихан тапсырып, мамырдың онынан бастап тракторға отырдық. Әрине, әуелгі кезде техникада жұмыс істеу оңай болған жоқ. Бірақ тәжірибелі механизаторлардың көмегімен өзімізге бекітілген ұстаз-

жестекшіміз Сайлау Нұғымановтың үйретуімен ауыр іске кез арада көндігіп кеттік.

* * *

Жастық шақ! Қызығы да қиындығы мол романтикаға толы кезең бұл. Жастық шақта адам тауды қопарып, тасты бұзса да қыңқ демеуге бар. Соның бір жарқын мөрінісін қарабұлақтық механизатор қыздардың бүгінгі өмірінен, олардың тұрмыс, тіршілік hareketінен айқын көруге болады.

Қарабұлақтық механизатор қыздар жайлы шағын мақаламызды ақын С. Оспановтың солардың өздеріне арнаған өлең шумақтарымен аяқтағымыз келеді:

Он алты қыз ауылдың ақ таңындай,
Көктемнің көз ұялтар шақтарындай.
Жүреді кең далада кер маралдай
Қай жерде жатса бір іс атқарылмай.
Сұлулық көкейлерді өртемес пе,
Сұлулық жігіттерге дерт емес пе?!
Он алты қыз ауылдың ырысындай,
Қыз өссе, ол елінің көркі емес пе?!
Көмкеріліп көрікті жырат, гүлмен,
Көктем бұл сықылықтап бұлақ күлген,
Он алты қыз бүгін дастан жазып
Осынау туған жерге трактормен...

**“Қарабұлақ” кеңшары,
Зеренді ауданы.
1983 жыл.**

ҚЫР ҚЫЗҒАЛДАҚТАРЫ

I. КҮЛИКЕН

— Өй, құлыным сол, аман-есен келдің бе? — Әдейі барған шаруанды тындырып қайттың ба? — деп шешесі әлгінде ғана аудан орталығынан оралған қызын айналып-толғанып жатыр. — Құдайдың күні де қақап, күйіп кетті ғой. Әбден сусаған шығарсың өзін де.

Күликен болса жымыып оған қарайды.

— Машинаның іші расында да ыссы екен тіпті. Жеткенше зықымыз шықты. Таңдайым қаталап, шөліккеп барамын, апа. Қайнаған шайыңыз жоқ па еді!?!..

— Шайдан бұрын анау қымыздан ішсейші, құлыным-ау!.. Ағарған ақтан татпаймын дегенді сендерден естимін осы. Жұмыс соғып, қажып-шаршап жүргендерінде бойларыңа әл-қуат болмай ма, — деп манағыдан бетер жаны шығып қалбалақтап қалған Багила шешей ас үйдегі күбіні асығыс пісе бастады.

Еңбекке араласқалы төрт-бес жыл өтсе де өзін әлі күнге бала санап, өбектей беретін ана мінезіне қызы кей-кейде таңырқайтын-ды. Әйтсе де үйдегі кішкентайларының ішінде Күликенімнің орны тым бөлек деп санайтын ана көңілін ертеден білетін қызы бұған тіс жарып ештеме демейтін.

— Мені іздеп ешкім үйге соққан жоқ па, — деді жай ғана. — Бүгінгі почтаны әкелді ме?

— Е, манағы кезде хат тасушы бір құшақ газет, журналды әкеп кеткен, — деді шешесі бұған кәрлен кесемен шыбығынан шыққан қымыз ұсынып жатып. — Ащы болса

мына қаймақтан араластырып іш. Көрші-көлемнің бірамы өзіннің алдында қайырлы болсын айтып, кіріп шықты. Қызың депутаттыққа сайланды, бағы жанып, бақыты өсе берсін. Баяғыда өзінде тракторда істеп едің ғой, сенің жолынды куса тегінде далада қалмас дейді.

Шеше сөзінің де жаны бар-тын. Сонау жұмысшы күші жетіспей жатқан соғыс тұсында Багила да ерінің орнын жоқтатпаймын деп темір тұлпарды ерттеп мінгенді. Күликен де енді соның ізін қуып отыр. Ауылдастары бұған зор сенім білдіріп, аудандық Кеңес депутаты етіп сайлаған болатын. Жиырма бірге жаңа толған жас қыз үшін бұл үлкен абырой еді. Ағасы Елемес те, інісі Жанбай да осы ауылда механизатор болып істейтін. Семейлы жұмыскерлердің атақ-даңқы бүгінде бүкіл ауылдастарының аузына іліккен...

Әуелде тракторда істеймін-ау деген ой Күликеннің үш ұйықтаса да түсіне кірген емес-ті. “Шаруашылықта механизаторлар кадры тапшы. Кәмшат апайларының ізін қуамыз деген қыз балаларға қандай көмек қажет болса да аямаймыз. Оқысын, Көрсін. Үйренсін” деп әдейі сәлем айтқан совхоз басшыларының хабарынан кейін мектеп бітіргелі отырған оншақты қыз уәделесіп қойғандай көп ұзамай орталықтан бірақ шықты. Тракторшылар даярлайтын қысқа мерзімдік курста оқып, қолдарына бір-бір куәлік те алды.

Ойлап қараса Күликеннің таңдаған жолы дұрыс сияқты. Мақсаты да орындалып келеді. Қысы-жазы тыным алуды білмейтін шаруажай адамдармен қатар үзегілесіп еңбек етіп жүр. Былтырғы жылдың басында өңкей

қыздардың күшімен арнайы комсомол-жастар бригадасын құрамыз деп облыстың барлық механизатор қыз-келіншектеріне үндеу қабылдаған да осылар болатын.

Алғаш қиындық та кездеспей қойған жоқ. Бригадир де тұрақтамай қойды. Ортақ селосы бөлінгесін “К-700” тракторында істеп жүрген апалы-сіңлілі Ида мен Лида Шмидтер де осында қалып қойды. Люба Воробей болса тұрмысқа шыққасын, мүлдем басқа жаққа көшіп кетті. Айман Нығыметжанова да денсаулығына байланысты уақытша бұл жұмыстан қол үзді. Ғазиза Кенжебаева да бригада мүшелерімен қош айтысты.

“Қыста аяз сорып, жазда күнге шыжып, шаң-тозаңды жұтып, май-май болып, тракторда еңбек ету ерлердің ғана қолынан келетін іс” деп өзгелер бұл мамандықтан ат-тонын ала қашып жатқанда қалған бес қыз өз бетінен қайтпады. Не көрсе де, ақырына дейін шыдауға белді бекем буысты. Ақыры бұлар жеңіске жетті!

Төгілген тер текке кетпеді. Бесжылдықтың беташар жылының қорытындылары бойынша облыстың көптеген жас өндіріс озаттарымен бірге терновтық механизатор қыздарға да аудандық, облыстық комсомол комитеттерінің грамоталары тапсырылып, ақшалай-заттай сыйлықтар берілді. Олардың біразы “1976 жылғы егін орағының екпіндісі” атанды. Ал Күликен Оразова үкіметіміздің жоғары наградасы — “Құрмет Белгісі” орденімен наградталды.

**«Тернов» ұжымшары,
Тайынша ауданы.
1983 жыл.**

II. ДӘМЕТКЕН

...Бәрі де ойда-жоқта басталды.

Совхоз орталығында әртүрлі жұмыс істеп жүрген Дәметкен кешкілік тағамын ішіп отырғанда әкесі мен шешесіне:

— Осында тракторшылар даярлайтын курс ашылмақшы екен. Соған мен де жазылмақшымын, қалай қарайсыздар! — деді.

— Қай оқуға барам десең де бетіңнен қақпаймыз, қарағым. — Ал механизатор боламын дегенің тіпті дұрыс. Тек балалық жасамай оқысаң болады да, — деп әке-шешесі үлкендік ақылын айтты.

Шындығында әке сөзінің жаны бар-тын. Қарапайым шаруа баласының “темір тұлпар” тізгіндеп, еңбек ете бастағанына да ширек ғасыр уақыт өтіпті. Содан бері қарап отырса, неше күз, неше қыс өтпеді десеңізші. Қаншама гектар жер жыртылып, қаншама килограмм жағар және жанар май үнемдеді. Тек соңғы бес жыл бойы өзіне берілген “ДТ-75” тракторымен күрделі жөндеусіз жұмыс істеді. Соның бәрі төгілген мандай тер мен диқаншылық көп жылғы тәжірибесінің арқасында қол жеткен жеңіс.

Осынау жылдар ішінде шаруашылықтың мандай алды механизаторы Кәнтек Шәймерденов абырой-атақтан де құр емес сияқты. Тындырымдылық қасиетімен ел көзіне түскен абзал азамат осыдан бірер жыл бұрын Еңбек

Қызыл Ту орденімен наградталды. Қатарынан бірнеше жыл жарыс жеңімпазы атанды. Енді міне кешегі күнгі тұлымшағы желкілдеген жас сәбиі ержетіп, әке жолын қуып, механизатор боламын деп тілек білдіріп отырса, Кәнтек қуанбағанда қайтсін?!

* * *

Арада тағы бір қыс өтті. 1976 жылдың көктемінде Галина Шаповалова, Рақияш Әнгожина, Айтжамал Рақышева сияқты құрбыларымен бірге Дәметкен де “темір тұлпар” рычагін ұстады.

— Жас қыздарға әуелде ескі “Т-40” тракторын бекітіп бердік, — дейді совхоздың № 1 трактор-егіс бригадасының бригадирі Тұяқ Әділов сол кезді қайтадан еске алып. — Қайтер екен, күн ұзаққа шаң жұтып, май-май болып жұмыс істеуден қашқақтап жүрмесін әлі деп те ойладық. Бірақ механизатор қыздар алған бетінен қайтпады. Олардың бәрі де азғана уақыт ішінде “темір тұлпарларды” жүргізуге әбден машықтанып алды, техникалық күтімді де өздері жасап жүрді, тіпті ана-мына ұсақ бөлшектері сына қалса оны да ешкімнің көмегінсіз-ақ жөндеп ала беретін болды.

Күн артынан күн, ай соңынан ай білінбей өтіп жатты. Бұл кезде шаруашылықтың орталық қонысы — Қарабұлақта сегіз қыз бірдей механизатор болып жұмыс істейтін. Ал бұлармен көршілес Кіші Жамантүз, Игілік

нуылдарында да осыншама қыз “темір тұлпарларды” тігінідеп, ерлермен қатар еңбек етті.

Механизатор қыздар әсіресе жазғы пішен дайындау жұмыстарына білек сыбана қатысты. Олардың біреулері шөп шапса, енді бірі оны тырмамен жинап, үшіншісі бұмын тайланған пішенді мал қыстақтарының қасына тасымалдады. Тіпті бұлардың кейбіреулері (оның ішінде Дәметкен де бар) жемшөп дайындауда тәжірибелі деген іс қаққан механизаторлардың өзін басып озды. Сонда “Төгірі, жап-жас қыздардан не шығушы еді. Әлі-ақ күнге күйін тотығып, аяз сорып шалдығып, ауыр жұмыс таңдиділарына татыған соң бәрі бет-бетімен тоз-тоз болып тарап кетеді “дескен адамдардың өзі «темір тұлпарларды» ұршықша үйірген жас механизаторлардың еңбексүйгіштігіне, олардың қажыр-қайратына қатты сүйсініп, қайран қалып, бастарын шайқасты.

Осы жылдар тегінде механизатор қыз Дәметкен Шоймерденова үшін де іздену, толысу жылдары іспетті болды. Алғашында ескі “Т-40” тракторінде жұмыс істеген бұған кейін совхоз басшылары жаңа “ЮМЗ-6” “темір тұлпарын” сеніп тапсырды. Мұның өзі жас қыздың еңбекке деген ынталылығын тіпті арттырып, оның өндірісте жақсы көрсеткіштерге жетуіне игі әсер етті.

* * *

Кешкі мезгіл. Үп еткен жел жоқ. Айнала жап-жазыл. Өрістен қайтқан сиыр мен қой-ешкі, тебіндеп

жүрген жылқылар, бәрі-бәрі ауыл тіршілігіне елден ерек өзгеше бір сән бергендей. Иек тұсындағы қырқадан бері қарай тіркемелі арбаға шөп тиеген “ЮМЗ-6” трактор келеді. Кабина ішінде орта бойлы, қагілездеу келген, қара торы қазақ қызы отыр. Бұл біздің әңгімеміздің кейіпкері, жас механизатор, жас болса да өзгелерге бас боп жүрген еңбек озаты Дәметкен Шәймерденова. Оның кезекті рейстен қайтып келе жатқан беті.

III. ШОЛПАН

1976 жылдың жазы еді...

Аспанда шәкімдей де бұлт жоқ-ты. Күн күйіп тұрған. “Көктем туғалы жер бетіне дым тамбады. Енді жауынның жаууын күтсек қапы қалармыз” десіп, совхоз басшылары мен мамандары өзара ақылдаса келе, шабындыққа шалғы салар сәт жетті деп шешті. Әйтпейінше, бой көтерген шөптің мүлдем сарғайып, семіп қалу қаупі төнген болатын. Алда тұрған міндет жауапты еді. Жаңауылдықтар қоғам малы үшін алты жарым мың тонна жемшөп әзірлеуі керек-ті.

Пішен дайындау науқанына басқалармен бірге кілен қыздардан ұйымдастырылған “Қарлығаш” атты механизаторлар звеносының мүшелері де білек сыбана кірісіп кетті. Кеше ғана мектеп қабырғасынан түлеп ұшқан өңкей жауқазындай жаңауылдық жас қыздар үш айлық курсте оқып, трактор жүргізуге куәлік алған.

Науқан басталғалы Шолпанға да тыным болмай кетті.

Өйткені бар жауапкершілік звено жетекшісі ретінде соған жүктелді. Техниканың ақаулы жері болса да, алдағы күндерде атқарар жұмыс жайлы да, демалыс күндерін қалай өткізу туралы да механизатор қыздар алдымен Шолпан Шәпиеваның өзімен келісіп, өзімен ақылдасанды. Тіпті анада Тастыбай Шәйсұлтанов бұған топ жетекшілігін өз міндетіне алуды қайта-қайта тапсырған. “Көпесіп пішкен тон келте болмас” деген ғой. Құрамында Майра Мақатова, Валентина Шейльман, Күлпән Аманжолова, Татьяна Коваленко сияқты өндірдей механизатор қыздар бар звено мүшелері көп ұзамай-ақ ауыр іске көндігіп, еңбек көрсеткіштері жақсарған үстіне жақсара түсті.

Қызының ұйқысы қашып, жүдеу тартқан кейпін көргенде шешесі де іштей күрсініп, қамығып қоятын. Тіпті шыдамады ма, бірде жұмыстан кештеу қайтқан Шолпанның алдынан қарсы шығып:

— Қарағым, ертелі-кеш шаң-топырақтың арасында жүріп, май-май болып тракторде жұмыс істеу сендердей әлжуаз қыз балаларға жараспайды. Туған бауырың Рамазан-ақ механизатор болсын. Бір үйден бір тракторшы шықса да жарамай ма. Әкең екеуіміздің де тапқанымыз жетер, таста, — деді әй-шүйге қарамай, — Оқуға зерек сияқты едің, қайта көп институттың біріне түсіп алсайшы?

— Апа-ау, — деген сонда Шолпан ақмаржандай тізілген тісін ақсита күліп, — оқу деген қайда қашар

дейсіз?! Жұрттың бәрі оқымысты болса, мұндағы шаруамен кім айналысады. Әуелі бірер жылдай жұмыс істеп көрейін, одан кейінгісін тағы да байқай жатармыз.

Өз дегенінен қайтпайтын қызының бірбеткей мінезін жақсы білетін анасы “түбінде өкінбесең болады, қарағым. Менікі жәй аналық айтқан ақыл ғой”, — деді.

Жаңауылдық жас механизатор Шолпан Шәпиевамен міне сол бұрнағы жылдың пішен дайындау науқаны кезінде танысқан болатынбыз. Еңбек жолы енді ғана басталған жас қыз сонда бізге өзі хақында, әріптес құрбылары жайлы осылай деп азды — көпті сыр шерткенді...

Алтын күз туғалы қашан. Мерекелі жылдың егін орағы басқа шаруашылықтардағыдай жаңауылдық диқандарға да көп қиындығын ала келді. Күні-түні толассыз жауған жауыннан кейін жер мүлдем езіліп кетті. Оның аяғы орақ маусымының ұзаққа созылуына әкеп соқты. Астықты жинап бастыруды кешеуілетті. Әйтсе де жермен етене өскен кәнігі диқандар бұған абыржып, саспады. Олар табиғаттың осынау рақымсыздығына өз тәжірибелері мен білгірліктерін қарсы қоя білді.

Елге де, ерге де сын болған сол жылғы күзгі орақ кезінде біз Шолпан Шәпиевамен және оның әріптес құрбыларымен екінші қайта кездестік. Сүрлемдік көкбаулау тасымалдауда жүр екен олар.

— Сіздердің ана жолғы келіп-кеткен уақыттан бері біздің механизатор қыздарымыздың арасында да біраз өзгерістер болды, — деді сонда со кездегі партком хатшысы Олжабай Жусанов күлімсірей сөйлеп. — Алды-

мен звено құрамы механизатор болып еңбек етуге күштарлық білдірген Күләш Жоламанова, Наушарбан Мақатова сияқты тың күшпен толықтырылды. Олардың өнімді жұмыс істеулері үшін толық жағдай жасалды.

* * *

Үстіміздегі жылғы мамыр айының бас кезінде біз жаңауылдық Шолпан Шәпиевамен тағы жүздестік. Облыс орталығына ол текке келмепті. Кәсіподақтары облыстық кеңесінің кезекті пленумы өтетін көрінеді. Президиум мүшесі ретінде келген екен.

— Механизатор қыз-келіншектердің аудандық слетінде маған есімім жазылған “К-700” тракторы сыйға берілді. — Осыдан барған соң тұқым себуге кіріспекпіз, деді ол жайдарлана жымыып. Өткен жылғы еңбек көрсеткіштеріміз де жаман болмады.

Жақында “Жаңауыл совхозымен телефон арқылы байланыс жасағанда кәсіподақ төрағасы Кенжеболат Қосанов:

— Ә, Шолпан дейсіз бе?! — Шолпан қазір “К-700” тракторында істейді. Иә, иә... Көктемгі егісте 740 гектардан астам алқапқа тұқым септі. Қазір пішен дайындығында жүр. Күндік тапсырмасын әрдайым 115-120 процентке орындайды...

«Жаңауыл» селосы,

Ақжар ауданы.

1984 жыл.

МЕНИҢ ЖЕРЛЕСТЕРІМ

I. НАН ИІСІ

Бозала таңнан жылы төсегінен тұрған Төлтай Әбдірахманов “К-700” тракторына от алдырды да көп бөгелмей бригада басына тартып кетті. “Науқанның мынадай қызу шағында шалжиып үйде жатуым жарамас, оның үстіне қазір күн болса қысқа” деп ойлады ол келе жатып. Кеше тіркемелі екі арбасымен таңертеңнен ымырт үйіріліп, қас қарайғанша дамыл таппастан астық тасыды. Орталық қырман мен қабылдау пунктінің арасы ең кемі жиырма шақырым болып қалады. Соған қарамастан жалғыз өзі алты рет қатынапты. Есептей білген адамға бұл әрине аз емес. Бірақ осы совхозда үзбестен еңбек етіп, қат-қабат шаруаға қолының ұшы тигелі бірталай уақыт өтсе де бұл жігіт бәз біреулердей “шаршадым, қалжырадым, қажыдым” деп әлі күнге ешкімге шағым айтып көрген емес-ті, айтқысы да жоқ-ты. Туа біткен ежелгі дағдысы сол ма, жоқ әйтпесе, өзгерлерден өзін оқшау тұлғаландырып, мәртебесін биіктетіп тұрған бойындағы қалыптасып қалған ерекше қасиеті ме, әйтеуір еңбек десе әмәнда ішкен асын жерге қояды. Орақ басталғалы көбіне көп үйге де конбай жүрген соң әрі ойда-жоқта кештетіп келіп қалғаннан кейін “жеті қараңғы түнде қайда барасың?” деген қарт шешесінің көңілін қимай тамағын ішісімен басына құс жастықты

жастанып, киімшең қисайғаны сол еді, көзі ілігіп кетіпті. Содан ертеңгісін келіншегінің “түр-тұрлауымен” бір-ақ ояңды.

Иә, күні кеше ғана сияқты еді-ау бәрі, — деп ойға берілді ол тағы да. Мектепті бітірді. Кейін колхозда еңбек етті. Әртүрлі жұмыс істеді. Қыс болса мал бақты, жазда шөп шапты. Әйтеуір жастығына қарамастан басқалардан еш кем түспеді. Қайта албырттығы ма, қайдам, қолы тиген істі көзжұмбай сәтте тындырып тастайтын. Бәлкім, сондықтан да шығар бертін келе совхоз ұйымдасып, трактористер даярлайтын курс ашылысымен оқуға тілек білдірген қыз-жігіттердің алды болып өзі жазылды. Өйткені бала кезден мен де көкемдей дөкей механизатор болсам ғой деген ой ақыры қол жетпес арманына айналды да, енді сол тілегінің де орындалар шағын сезіп, кеудесінде үміт оты тіпті маздап жана түсті. Алғаш совхоз басшылары өзіне “МТЗ-50” маркалы “Беларусь” тракторын бекітіп бергенде, ол қалай қуанды десеңізші. Онда шаруашылықта техника тілін жетік білетін маман-механизаторлар саусақпен санарлықтай ғана еді. Міне, сол себепті Төлтайдың тап сол оқу бітірген жылы уақытпен санаспай еңбек етуіне тура келді. Содан бері де әлденеше жыл өткен екен-ау қарап отырса. Осы уақыттың ішінде оның өзі де қиындығы мол осынау мамандықты шебер меңгеріп алды, бір деген мақтаулы механизатор атанды. Еңбегі де ескерусіз қалған жоқ. Омырауына Еңбек Қызыл Ту, Халықтар

достығы ордендерін тақты. Мерекелік медальмен наградталды. Сол жылы шаруашылық басшылары оншақты жігітті Рузаев кәсіптік-техникалық училищесіне “К-700” қуатты тракторын жүргізуді үйрену үшін арнайы оқуға жіберді. Сөйтіп, Төлтай өзінің ауылдастары Орал Шарипуллин, Амантай Көшенов, тағы басқаларымен бірге өз мамандығын жетілдіріп қайтты. Содан бері осы совхозда үзбей еңбек етіп келеді. Әсіресе, алтын күз айы жетіп, орақ науқаны басталғанда оған да еш тыным жоқ...

Осындай қалың ой құшағында келе жатып ол бригада басына да қалай жеткенін сезбей қалды. Дала қосындағы механизаторлар да ертесімен ауқаттанып алып, енді ғана қызу жұмысқа қайта кіріскелі жатыр екен. Әріберіден соң төңірек тракторлар мен машиналар моторларының қуатты үнінен жаңғырып ың-жың болып кетті. Бұған қызыл қырмандағы механизмдердің де даусы іле қосылды. Сонсоң Төлтай жылдамдатып, тракторын астық тиегіш машинаның жанына жақындатты да, моторист жігітке “ал жібер” дегендей белгі берді. Көздің жауын аларлықтай баданадай қып-қызыл бидай темір қорапты арба үстіне сауылдап құйылып жатты. Манадан бері анадай жерде үн-түнсіз тұрған Төлтай ақырын басып алгі жігіттің қасына келді де еңкейіп қос уысына дөн толтырып алып, аузына салып, ұртына толтыра қарбытып асап жіберді. Мұрнына бір түрлі жаңа піскен нан иісі келгендей болды. Әлгіндей емес, бойы да жеңілдеп сала берді. Бір сәтке есіне бала кезі түсіп кетті.

Әжесінің айтқан сөзі құлағына қайта естілгендей сезінді өзі. “Туралған нанның қалдығын еш уақытта жерге лақтырып тастап кетпе” деуші еді ол кісі. Баяғы қариялар жыр ететін жоқшылық заман көзден бір-бір ұшып кетті емес пе. Қазір қайда барсаң тоқшылық, қайда жүрсең молшылық. Әжесі біліп айтқан екен-ау. Тегінде көпті көрген адам ешқашанда қателеспесе керек-ті. Иә, иә, мынау өзге ештеңенің де емес, нанның иісі еді. “Шіркін, жарықтық нан иісі-ай”, — деді жігіт ішінен күбірлеп...

II. Топжарғандар

Ауаткомдағылар мұны алғашында жылы қарсы ала қойған жоқ. Осыдан бір ай шамасы бұрын сондағы ұйымдастыру — нұсқаушылық бөлімінің меңгерушісі Сапар Балғожаұлы Алпысов әдейілеп өзіне телефон шалып:

— Қалыбек Шәріпұлы, жыл басында аудандық атқару комитетінің кезекті мәжілісінде сіз басқарып отырған Абай селолық Кеңесінің халықтан ауыл шаруашылығы өнімдерін сатып алуды ұйымдастыру ісі жөніндегі есебі тыңдалмақшы, соған осы күннен мықтап дайындалыңыз, — деп алдын-ала ескерткен болатұғын. Ауданнан тексеріп қайтуға өкілдер де барып қалар.

— Е, жоспарды барлық көрсеткіштер бойынша орындап жатырмыз, енді қайт дейді, — деген бұл да әзілдей жауап қайтарып. — Әлде...

— Оны келгесін айтарсың. — Ал жақсы, — деп

Сапар телефонды қоя салған. Қалыбек болса сол орнында аң-таң күйінде отырып қалған.

Бұл он-онбес минуттік есебін оқып бітіргеннен кейін жиналыс төрағасы, ауатком председателі Сүлеймен Бахтиярұлы Фахрутдинов трибунада тұрған оған, ұзынша келген стол басында отырғандарға тағы бір қарап:

— Ал кімнің қандай сұрағы бар, қане, қысылмай-қымтырылмай сұрақ қойыңыздар? — деді. Зал ішін сәл үнсіздік басты. Әйтсе де ешкім “әу” деп тіл қатқан жоқ.

— Қалыбек Шәріпұлы, — деді сонсоң ауатком председателі алғашқы сұрағын бастап, — сіздің селолық Кеңестің жұмысын жете игеріп кете қоймағаныңызды жақсы білеміз. — Өйткені жас председатель ретінде тәжірибеніз басқаларға қарағанда әлі аздау. Бірақ өткен екі жылдың да тапсырмалары ойдағыдай орындалғанда, өзіңіз қызмет істей бастаған кейінгі 1983 жылы тұрғындардан ет сатып алу жөніндегі жылдық жоспардың орындалмай қалуы неліктен? Соның себебін айтып, түсіндіріңізші?

— Оған сылтау айтарлықтай дәнөңе де жоқ, — деді бұл қызарқтап. “Дегенмен өткен шаруашылық жылының қай коллективке болсын оңай тимегендігі шындық. Алдымен жаздың қуаңшылықты болуына байланысты жемшөп тапшылық етті. Оның үстіне жұрттың көбі малын ұстай алмайтын болғандықтан қолындағы бұзау-торпағы мен ірі қарасын арық-тұрақ күйінде кімкөрінгенмен келісіп, етке өткізіп жіберді. Ал мұның

Бұл шешім келгенде халықтан ет сатып алу жөніндегі жоспардың орындалмауына әкеліп соқты.

Бұл меніңше ешқандай сылтау емес. — Сонда өміріңіз не бітірдіңіздер? Тұйықтан шығудың жолын көрсетіріп, қандай шара қолдандыңыздар? Мұндай маңайы істе депутаттардың, тұрақты комиссия мүшелерінің, қоғамдық ұйымдардың ықпалы қандай болды?

* * *

Қалыбекті осы ауылдың тума жігіті десе де болады. Неге дейтініміз, Абай атындағы совхоздың Жаңатілек бөлімшесінде туып-өскенімен кейін өзі шешесімен Қаратанқа көшіп келіп, осындағы сегізжылдық мектепте оқып, білім алды. Артынан сегізжылдық мектептің негізінде орта мектеп ашылғанда, совхозда жұмыс істей және кешкі сабақтарға қатыса жүріп, 11 класты да бітірді. Содан Петропавлдағы ауыл шаруашылығын механикаландыру жөніндегі техникумдардың біріне оқуға түсіп, сонына кәсіби мамандығы жөнінде куәлік алып шықты.

Оусілде машина-трактор шеберханасында еңбек етсе, соңынан автогараж меңгерушісі болды. Совхоз жұмысшылар комитетінің председателі міндетін де абыроймен атқарды. Кейіннен шаруашылық башыларының ұнағанымен Абай селолық Кеңесінің төрағалығына тағайындалды.

“Жас келсе — іске” деген ғой. Жастайынан шаруашылық ісіне көзі қанығып өскен Қалыбек Шәріпов қыз-

метіне алғаш кіріскен күннен бастап-ақ Совет аймағында қанша семья тұратындығын, олардың жеке меншігінде қанша мал ұстайтындығын, соғыс және еңбек ардагерлерінің, пенсионерлер мен жаңа отау иелерінің ұзын саны нешеу екендігін анықтап білді. Халықтан артық ауыл шаруашылығы өнімдерін сатып алудың және оны мемлекетке тапсырудың бұған дейінгі жылдардағы жоспарларының орындалу жайымен тереңірек танысты.

Алғашқы ұйымдастыру сессияларының бірінде атқару комитеті мүшелерінің жұмыстың қай учаскесіне жауапты екендігі белгіленіп, тұрақты комиссиялардың, қоғамдық ұйымдардың, депутаттардың белсенділігін анағұрлым арттыра түсу жайы кеңінен сөз болды. Халық қалаулыларына тапсырылған азаматтарының орындалу мерзімі, оған жауапты адамдардың тізімі жасалып, елді мекендерді көркейту, село тұрғындарына мәдени-тұрмыстық, сауда, транспорт және медициналық қызмет көрсету ісін жақсарту, азаматтардың меншікті қосалқы шаруашылықтарын дамыту, тағы басқа мәселелер хақында нақты шаралар жасалып бекітілді.

Ел сенімін ақтаудың оңай жүк емес екендігін Қалыбек те жақсы сезінеді. Өз білмегенін басқалардан сұрауға арланбайды, озаттар тәжірибесін үйренуден жалықпайды.

Облыстық жарыс инициаторларының бірі ретінде осы ауданға қарасты Петров селолық Кеңесі халықтан мал

онімдерін сатып алу бойынша облыстың барлық Советтеріне үндеу көтергенде бұл әдейілеп сонда барып, бастама иелерінің іс-тәжірибелерімен танысып қайтқан. Сол жолы көкейіне көп ой түйіп оралған. Келе атқару комитетінің мүшелерін, депутаттарды қайта жинап ашып, кезектен тыс мәжіліс те өткізген. Жұмыс жоспарларына елеулі өзгерістер енгізген. Мәжіліске қатысып отырғандардың бірі сонда:

— Осымыз текке әурешілік емес пе. — Жоспар қабылдау бар да, оны орындау бар. Ертең жұрт алдында абыройымыз төгіліп, ұятқа қалмаймыз ба? — деп өз күдігін де айтқан. Қалыбек оның пікіріне қарсы шыққан.

* * *

... Бірде селолық Кеңестегілер әдейілеп кісі жіберіп, ауыл тұрғыны Қойшы Әбіловты өздеріне шақыртты.

Өзі де тыз етпе, шапшаң адам еді. “Мені қайтпек сен?” деп шошып кетті. Неде болса бара көрейін деген ол сонсоң таңғы шайын ішер-ішпестен киіне бастады.

Кеңсеге келсе, Қалыбек жалғыз өзі отыр екен. Мұны көрген ол:

— О, ағасы, ассалаумағалейкум, иә, үй-ішіңіз, жеңгей, бала-шағаның дендері сау ма? — деп қалбалақтап орнынан тұрып, қолын ұсынды.

— Шүкір, аманшылық... Өздерің де аман шығарсың-

дар, жайша шақырттындар ма? — деді Қойшекең де бірден іс жайына көшіп.

— Жай шақыртқамыз жоқ, — деді бұл орнынан бір қозғалып қойып, өзіңізден көмек сұрағалы отырмыз.

— Қандай көмек?

— Мынадай жағдай, анау Калиновка, Константиновка селоларына қарағанда біздің Қарағаш бөлімшесінде жеке меншіктен сүт сатып алу қиындап барады. — Соған бұған дейін де аудандық заготконтораның өкілі ретінде тері-терсек, жүн жинағаныңызды ескеріп, әрі тәжірибеніз де бар ғой деп осы жұмысты сізге тапсыруды жөн санадық.

— Қайдам, қолдан келсе, — деді манағыдай емес көңілі орнына түскен Қойшекең сәл езу тартып, — әрі бұрынғыдай денсаулығым да бапты болмай жүр.

— Неге қолдан келмесін, келеді. — Есеп-қисапты да жақсы білесіз. Қарамағыңызға сүт жинайтын ыдыспен бірге ат, арба да беріледі.

Міне, қарап отырса, содан бері де үш-төрт жыл өте шыққан екен-ау. Алғашқыда ұсақ-түйектеу көрінген бұл жұмысқа көндіге алсам жарар еді ғой, деп қиналғанымен, кейін оған да бойы үйренді. Кейбір шайпау әйелдердің “жасы ұлғайған шақта сүт жинап, кәреге батын шығарсың, өйткен еркектігіне болайын” деген әжуа сөздерін сырттай естісе де, көңіліне түйткіл санамай қайта оған жүрдім-бардым қарап, еш мән бермеді.

Қыстың күрмеуге келмейтін қысқа күні. Таң жаңа ғана жарып келе жатқан. Айнала үлпілдік қар. Қырау басқан ақ балтырлы қайың бұтақшалары суық аязға шыдай алмағандай сытыр-сытыр етеді. Ағаш арасында сауысқандар да шіңкылдайды. Ауылдың солтүстік батысындағы ферма жақтан сиырлардың мөңірегені, малшылардың “қайт-қайттан” дауысы естіледі.

Осы кезде селоны қақ жарып өтетін тас жолдың бойындағы еңселі үйдің сыртқы есігі сықырлай ашылды да, іштен бір адам шықты. Әрі-беріден соң ол темір гараждың қақпағын шалқайта ашып, машинасын қыздырды да, оны тысқа шығарып, орталық кеңсеге қарай ілби жүріп кетті. Бұл селолық Кеңес төрағасы Қалыбек Шәріпов еді. Шаруашылықтың күнделікті іс hareketіне байланысты өткізілетін таңғы “үшқалаң жиынға” ол да асығып бара жатқан болатын.

**Абай ұжымшары,
Тайынша ауданы.
1985 жыл.**

ШОПАН МЕРЕЙІ

— Қиззат, Қиззат-ау деймін, бармысың?! Кешкі тымық ауада өңеші жыртылардай боп шыққан ащы дауыс қора ішін жаңғырықтырып жіберді. Осы кезде арғы түкпірде жаңа туған қозыларды қарап, күнделікті күйбеңмен тұртпінектеп жүрген жас жігіт оқыс селк етті.

— Не-немене, не боп қалды?!

— Ә, мында екенсің ғой, сені анда кісілер күтіп отыр, тез келсін дейді. Бригада мүшесі Хайыр Жұмалиевтің жүзінде қуаныш сынайы байқалады.

— Кім, кімдер?

— Зоотехник, тіпті араларында совхоз директоры Бескемпіров пен аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы Тәшеновке дейін бар.

Екеуі одан әрі бөгелмеді. Адымдай басып екінші қораның бір бұрышына орналасқан қызыл мүйіске қарай беттеді. “Не шаруалары бола қалды екен бұлардың?” деген түйткіл ой Қиззаттың жанын жегідей жеп, маза-лап келе жатса, “Бара естір, көңілі сосын сабасына түсер” деп Хайыр да сабырлылық танытты. Ішке алдымен кірген Қиззат:

— Сәлеметсіздер ме! — деп столды жағалай төрде отырғандардың қолын түгел алып шықты. Бас киімін шешіп сосын өзі де шеткері тұрған орындықтардың біріне жайғасты.

— Иә, шаруаларың қалай, Қиззат, — деді әуелгі сөзді совхоз директоры Бескемпіровтың өзі бастап. — Мына

қибаған қыста қыспақшылық көріп жатқан жоқсындар ма?

— Жаман емес сықылды. — Алынған төлдерді аман сиктан өсіру үшін уақытпен санаспай еңбек етудеміз.

— Қазіргі көрсеткіштерің қаншадан айналып қалды?

— Әзірше 108, ал әрі кеткенде әр жүз саулықтан ең кемі 113, не 115-тен қозы алуды межелеген болатынбыз.

— О, оларың жақсы екен... Іштегілер біріне-бірі қарап жымың-жымың етісті.

— Қиззат, біз сіздерге қуанышты хабармен келіп отырмыз, — деді аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы Тәшенов тіке іс жайына көшпек ниетпен орнынан қозғалақтап, ол сөйдегенше болған жоқ сырттан есік қағып бригаданың басқа мүшелері де жамырай кірді. Әділдердің бәрі жайғасып отырғаннан кейін секретарь жігіт сөзін әрі қарай жалғастырды.

— Өткен жылы осы шаруашылықтағы сіздердің “Ұшқын” жастар - қой өсіруші бригадасының да республикалық жарысқа қосылғандығы бәрімізге жақсы мәлім. Ал таяуда астанамыз Алматыдан сіз басқарып отырған бригаданың 1984 жылғы жарыс қорытындысында жеңімпаз атанып, Қазақстан ЛКСМ Орталық Комитеті мен Қазақ ССР Ауыл шаруашылығы министрлігінің Ауыспалы Қызыл туымен және 1 мың сом ақшалай сыйлығымен наградталғандығы туралы қуанышты хабар ал-

дык. Сондықтан бүгінгідей үлкен қуаныш үстінде еңбектегі айтулы жеңістеріңізбен тағы да шын жүректен құттықтап, алдағы уақытта табыстан-табысқа жете берулеріңізге тілектестік білдіреміз. Хатшы жігіт сөзін аяқтар аяқтамастан жиналғандар ду қол шапалақтады. Жұрттың назары енді өзіне ауғандығын сезген Қиззаттың беті де ду ете түсті. Өңі нұрланып сала берді.

* * *

Шұбартаулық қыз-жігіттердің бастамасымен жер-жерде қой өсіруші бригадалар құрылып, өмірге ене бастағанда Уәлиханов ауданының мектеп бітіруші түлектері де осынау жарқын істің қолдаушылары бола білгенді. Сонда тың өңірінде қоныс теуіп, ақтылы қой өсірумен шұғылданып келе жатқан “Чапаев” совхозында кешегі күні онжылдықты бітіріп, қолдарына аттестат алған өрімдей жастардың күшімен ұйымдастырылған “Ұшқын” бригадасы өздерінің алғашқы еңбек қадамдарын бастаған болатын.

Төрт отар қойды өз еншілеріне қабылдап алған 9 баланың арасында қайыстай қатқан жасөспірім жігіт Қиззат Мұхамедияров та бар еді.

— Біздің тапқан-таянғанымызда жетер, әуелі өзін теңдес құрбы-құрдастарыңмен жоғары оқу орындарының бірін бітіріп, диплом алсаң қайтеді? — деп жік-жапар болған үйдегі әке-шешесінің сөзіне де құлақ аспаған.

— Оқу деген қайда қашар дейсің, алдымен еңбекте шынығып, тәжірибе жинақтауымыз қажет. — Кейін бәрі де бола жатады, — деп өз кесімін бір-ақ айтқан. Алған бетінен қайтпайтын алғыр жас сөйтіп сегіз жыл бойы шаруашылықтың маңдай алды шопаны Жаманбай Әшімовтың ұстаз-жетекшілік етуімен соның қарамағында хал-қаде-рінше жұмыс істеген. Жаздың аптап ыстығында да, қыстың қыраулы суығында да қиындық атаулыға еш мойыма-ған. Қайсарлық пен табандылықты жастайынан серік ет-кен ол жыл өткен сайын тәжірибесі толысып, еселі ең-бегінің арқасында есімі ел аузына іліге бастаған.

Артынан көршілес Щучье ауданындағы Қотыркөл малдәрігерлік-зоотехникалық техникумына оқуға түсіп, оны үздік бітіріп шыққан.

Бірде бригада мүшелерімен өзара мәжілістесіп, әңгімелесіп отырғанда жастардың тәлімгері Жаманбай Әшімов бұған қарап:

— Қиззат, біраз жыл бірге еңбек еттік. — Рахмет, бірде біреуің қарсы сөз айтып, бетіме келіп көрген жоқ-сындар. “Ұстазға қарап шәкірт өседі!” демекші, енді өздерің де кейінгілерге тәлім-тәрбие берерліктей дәре-жеге жеттіндер. Сендерді қаншалықты қимағаныммен замана талабы солай екен, өз алдына жеке отар алып, баққым келеді. Ал бригадаға жетекшілік етуді саған тап-сырғалы отырмын, бұл жайында шаруашылық басшы-ларына да ескерткенмін, — деп ағынан жарылып, іштегі ойын бүкпеншектемей айтып салды.

Алғашқыда ұстазының сөзін ұйып тындап отырған Қиззат жанындағылардың бәрі “Ал енді бұған не дейсің?” дегендей жанарларымен жаудырай сұраулы кейіппен қарай қалғанда өзді-өзінен абдырап, қатты ыңғайсызданып қалды.

— Қайдам, бәлкім менен басқа да ыңғайлы адам табылар, — деп күмілжи жауап қатты.

— “Кеңесіп пішкен тон келте болмас” деген ғой, коллектив болып тоқетерге келген шешіміміз осы. — Тек көппен бірге бола біл, көптің тілегіне, айтқан мұн-мұқтажына құлақ аса біл, — деді Жаманбай аға мұның арқасынан қағып жатып.

* * *

Тағы бір жаз өткен. Көп ұзамай сарыала күз де жеткен. Мал қораланар уақыт та таяп қалған. Ала жаздай оты, суы мол ен жайлауда болған Қиззаттар күз аяғы тақала бере “Күйік” қыстағына қайтып келген. Обалы нешік, мұндағылар өз еншілеріндегі бес-алты қораны ерте күннен жөндеуден өткізіп, сайдың тасындай етіп қойыпты. Тіпті жас қозыларды бағып қағатын орын да дайын тұр. Жемшөп те жеткілікті әзірленіпті.

Бұлар қыстауға қайтып келген күннің ертеңінде-ақ қылаулап қар жауған. Артынша үскірік аязы қосылған. Сөйтіп нағыз долы қыс басталған. Жас шопандар үшін тағы да сын сағаты туған.

Мал қораға тұрғалы Қиззатқа да тыным болмай кетті.

Біресе базға барып, ондағы жұмыс жайын байқастаса, одан қалды қыстаудан бес-алты шақырым жердегі орталыққа соғып, өздеріне қажетті құрал-жабдықтарды алып қайтады. Не жетіспей жатса, қандай көмек қажет болса тікелей шаруашылық басшылары мен мамандарына ескертеді. Дереу тиісті шаралар қолданып, жәрдемдесулерін сұрайды. Ондағылар да мұның меселін қайтармады. Өз шамшырақтары атанып, өз мақтаныштарына айналып отырған бригада мүшелеріне қолдан келген бар жақсылық атаулыны көрсетуге аянбады.

Негізгі жұмысын былай қойғанда Қиззаттың бір басында қоғамдық тапсырмалары тағы толып жатыр. Жас шопандар тәлімгері ретінде мектеп оқушылары арасында жиі болып тұруына тура келеді. Мұндай кездесулерде ол жастарға ата кәсіп-шопандықтың қиындығы мен қызығы жайында егжей-тегжей әңгімелеп, қаласа бригада қатарына мүше болып жұмыс істеуге келуге ақыл береді.

Қыс қаталдығына жасқа тән жігер мен қажыр-қайраттарын қарсы қоя білген, “Ұшқын” жастар бригадасының мүшелері бұл жылды да тәуір көрсеткіштермен қорытындылаған. Көрші шаруашылықтарда тәуліктеп сорғалаған нөсер жаңбырдың, ерте түскен күзгі қара суықтың салдарынан мал шығынына жол берілсе, бұлар алынған төлдерді аман сақтай білген. Сөйтіп 1984 жылы әр жүз саулыққа шаққанда 110 қозы алып, мемлекетке тонналап жүн өткізген. Қоғамдық мал шаруашылығын өркен-

дету саласындағы қол жеткен осы табыстары үшін жас шопандардың ұстаз жетекшісі Қиззат Мұхамедияров омырауына III дәрежелі Еңбек Даңқы орденін тақты.

* * *

Шілде айы туғалы қашан. Маңайдың бәрі көкпеңбек. Жер де көк, аспан да көк. Қиззаттардың да әдеттегідей малды жайлауға алып шыққандарына екі-үш ай уақыт өткен. Көкке аузы тиіп, қыстан бері едәуір жетіліп қалған қозылар да енесінің жанында емін-еркін ойнақ салады. Аспанда бозторғай да тынымсыз шырылдайды.

Шарбақ қораларды айналып, сынғаны болса жаңасымен алмастырып, бүтіндеп жүрген Қиззат оқта-текте басын көтеріп, жан-жағына қарап қояды. Алыстан жас шопандардың “һайт-һайттаған” дауысы естіледі. Жарты ай шамасы бұрын Қиззат көршілес Омбыға барып қайтқан.

Әйтсе де Қиззатты ойландырып, толғандырып жүрген жайлар да баршылық. Алдымен шарбақ-торлардың тиімсіздігі. Ол қораларды қыстайғы көң-қоқыстан тазалаған кезде, немесе тағы бір науқандық жұмыстар уақытында тез сынып, бүлінеді. Сондықтан сол ағаш шарбақ-торларды құрастырмалы-жайылмалы темір торлармен алмастыру жөнінде бұл совхоз басшылары мен мамандарына өз ұсыныстарын да айтқан. Кенет:

— Қиззат, Қиззат, тезірек мында кел, орталық шақырып жатыр, — деген келіншегінің дауысы естілді.

Жүгіре басып киіз үйге кіріп, рацияның қасындағы микрофонды алып:

— Тыңдап тұрмын, иә тыңдап тұрмын, — деді әлі де болса ентігін баса алмай.

— Қиззатпысың, мен Мырзабаймын ғой, — деді арғы жақтан тарғылшақтана шыққан үн. Кім екенін, Қиззат та енді ұқты. Мырзабай Сұлтанов екен.

— Иә, иә, мен Қиззатпын...

— Онда қазір жеңіл машинамын жіберемін, тезірек орталыққа жет. — Кәсіподақ мәжілісі өтпекші, соған сенің де міндетті түрде қатысуың керек.

— Жарайды, жарайды...

Әрі-беріден соң Қиззат қайтадан жуынып-шайынып, жолға жинала бастады. Ол алда әлі де жауапты істердің, толғағы жеткен мәселелердің күтіп тұрғандығын анық ұқты.

**“Чапаев” ауылы,
Уәлиханов ауданы.
1986 жыл.**

салған вагоншаларда тұрып жаттық. Уақытпен санасуды еш білмедік. Әдейілеп осында тасып жеткізілген құрылыс материалдарын: кірпіш пен цементті, тас пен ағашты тездетіп түсіріп, бірден үй салуға кірісіп кеттік. Ал кешкілікте, жұмыстан кейінгі бос уақытымызда жастар бәріміз басымызды қосып ән айтатынбыз, би билейтінбіз, өзен жағасына барып серуендеп қайтатынбыз.

Артынан жеке пәтер үй алғаннан кейін семьямды көшіріп әкелдім. Әйелім Нина Федоровнаның ұлты орыс болса да тұрғылықты қазақ халқымен тез арада тіл табысып, сіңісіп кетті.

— Иә, достық, бауырластық жайлы ойлансам, кешегі сұрапыл соғыс жылдары көз алдыма қайта елестейді. Онда біз тіпті жас едік. Жиырмаға енді-енді толған қылшылдаған жігіт кезіміз болатын. Арамызда украиндықтар мен белорустар да, қазақтар мен татарлар да, басқа да туысқан ұлт өкілдері бар-тын. Әсіресе соғыстан кейінгі жылдары біздің артиллериялық дивизияның құрамында қазақ жігіттері көп болды, — деп әлдебір ойға қалды орыс Литовка.

Өлім мен өмір беттескен сол бір қысылтаяң шақта біз ұлтымызға, туған жерімізге қарап бөлінбей, жауға қарсы қасық қанымыз қалғанша аяусыз күрестік. Төбемізден жауған оқ пен снарядтар сәл саябырсыған уақытта толарсақтан саз кешкен окоптар мен траншеяларда отырып, үзім нанды бөліп жеп, бір кисеттен махорка алып, темекі шегуші едік. Бәріміздің сондағы ортақ ой-

ымыз-қайткенде зұлым жауды тезірек жеңіп, туған елге аман-есен қайтып, бауырларымызбен, ата-аналарымызбен, ағайын-туысқандарымызбен қайта қауышу болатын. Әттең, сұм соғыстың тәлкегінің салдарынан көп боздақтар сол армандарына жете алмай өмірден жас күйінде қыршын кетті.

Мен соғысқа алғаш басталған күннен қатысып, Харьков түбіндегі қырғын ұрыстардан бастап, Одерден өтіп, Берлинге жеткенге дейін болдым. Сөйтіп одақтастарымыздың әскерлерімен кездесіп, Рейхстагқа дейін бардым.

Бірде ұмытпасам, 1945 жылдың 14 сәуірі болуы керек. Берлин түбіндегі қатты шайқастардың бірінде дивизион командирі майор Пыжовтың жау оғы тиіп, шалғымен сұлатқан шөптей жерге етпетінен сылқ етіп құлап түскенін байқап қалдым. Содан тез-тез еңбектей жылжып, оның жарасын көйлегімнің шетін жыртып, байладым да, арқама сап, кейіндеу қалған санчастьқа жеткіздім. Командирімді жаудың қолына түсірмей, аман алып қалған осы ерлігім үшін артынан жауынгерлік “Қызыл Жұлдыз” орденімен наградталдым.

Қазір менің балаларым да ер жетті. Ұлым — Александр Монголияда, әскери қызметте болса, қыздарым Светлана мен Людмила да өз аузы өз қолдарына жетіп, жеке семья құрып отыр. Кей-кейде зайыбым Нина Александровна екеуіміз үйде оңашадан оңаша отырып, өткен күндерді еске түсіргенде, тыңға алғаш келген жылдары

алыстан жүдеп-жадап жеткен бізге қазақ ағайынның көрсеткен көмегі, олардың қонақжайлығы, бауырмашылдығы тағы да көз алдыңнан көлбеңдейді. Сондайда “Енді қайтып жер бетінде соғыс өрті тұтанбасын, туысқан халықтар арасындағы мызғымас достық одан әрі тамырын терең жая берсін” деп тілейсің іштей.

— Мына кісінің айтуына қарағанда, Әнуарбек, сен үлгілі семья мүшелерінің бірі көрінесің? Басқа ұлттың қызына үйленерде, оған әке-шешен қарсы болған жоқ па және қазіргі тұрмыс-тіршіліктерің қалай, сол туралы әңгімені әрі қарай өрбіте түссен?

— Оныншы класты осында оқып бітірдім, — деді Әнуарбек Ақпанов. Одан кейін армия қатарында болдым. Людамен таныстығым міне, сол әскери борышымды өтеп келгеннен кейін басталды. Жас болған соң, үйде тағат тауып отыра аласың ба, бірде кешкілік Мәдениет үйіне барғам. Кино біткен соң қыз -жігіттердің көпшілігі биге қалдық. Люданы сол жолы көріп, сол жолы таныстық. Артынан тағы кездесіп жүрдік. Кей-кейде би кеші аяқталған күндері үйіне де шығарып, апарып қайтушы едім. Осылайша уақыт білінбей өте берді. Екеуіміз бір-бірімізге бауыр басып кеттік.

Ақыры өз ойымызды әке-шешемізге айтып, үйленіп тындық. Менің әкейім Жігерлі мал шаруашылығында бригадир, ал шешем Ақлима пенсияда. Қайын атам — Василий Павлович Коротченко қойма меңгерушісі, мамкамыз Вера Николаевна сауыншы болып істейтін. Бұл

кісілер Люда екеуіміздің отау құрмақ ойымызды естігеннен кейін, бірден құп көріп, тойға әзірлене бастады.

Қазір үш бөлмелі кең үйде тұрамыз. Тұңғышымыз — Маратбегіміз де өсіп келеді. Ол бала бақшаға барады. Ал Люда сонда жұмыс істейді. Үй тұрмысымыз жақсы. Бұзаулы сиырымыз, биеміз, бес-алты тұяқ қойымыз бар. Яғни май, қаймақ аузымыздан қалады деуге болады.

Өзім орталық машина-трактор шеберханасында механик болып істеймін. Негізінен радиоторларды дәнекерлеп жөңдейміз. Сонымен бірге мына іргеміздегі Қостанай облысына қарасты Урицкий совхоз-техникумының зоотехникалық бөлімінде сырттай оқып жүрмін. Коллективімізде көптеген жас жігіттер бар. Анау орыс Сергей Алексеев, неміс Яков Гейгерт, поляк Петр Могельницкий, орыс Виталий Горбатов, бәрі-бәрі еңбек десе жанып тұрған жандар. Бірі — слесарь, бірі — токарь...

Ал бұл уақытта өзімді үйде Люда, Людашкам асыға күтіп отырады. “Па-папалап” алдымнан Маратбегім елпендеп шыға келгенде көңілімді қуаныш кернейді. Ертең менің ұлым ержеткенде де оған: Сенің әкең — қазақ, шешен — орыс, деп бәз біреулердей көрсоқырлыққа салынып, көзге шұқып, ұлтқа бөліп, келеке етпейтіндігіне сенімдімін.

“Бірлік” ұжымшары.

Целинный ауданы.

1987 жыл.

“АҚШОҚТЫҢ” АҚИЫҒЫ

Ақшоқ!..

Алыстан қарағанда көз алдында сағымдай бұлдырап, қысы-жазы айнадай жылтырап жататын Құсбек көлінің жағасында, мен мұндалап мұнартқан Жақсы Жалғыз таудың етегінде қоныс тепкен жүз қаралы семья тұратын осы шағын ауыл Күләнға ерекше ыстық көрінеді. Әркімге кіндік кесіп, кірін жуған туған жері тым жақын емес пе. Туған жердің, өскен елдің қадір-қасиетін Күлән де жастайынан жақсы ұққан. Әрісі Көкшетау, Алматы, тіпті Москваға туристік жолдамамен Болғарияға барған сапарында да көз алдынан қара ноқаттай болып — Ақшоқ ауылы кетпей қойған. “Жалықтырса алыс сапар, жат мекен, туған елдің түтіні де тәтті екен” деп өз ақындардың бірі айтқандай, талай-талай елді көріп, талай жердің дәмін татса да, үйіндегі қарт шешесі Күмісжанның қолынан құйған қаймағы аралас күрең қою шайы мен кермек татыған ащы дәмі тілінді үйірек балдай құртын сағынып, тезірек елге жетсем деп асығатын.

Сол ауылдың ұл-қыздарының етек-жеңін түріп, ел азаматтарының санатына қосылғанын көріп те жүрегі іштей қуанады. Бәрі оқыған, білімді де білікті. Ауылдағы сегізжылдық мектепті бітірісімен кейбіреулері сонымен тоқырап та қалмайды. Училище, техникумдарда білімін әрі қарай жалғастырады. Қала берді онжылдық-

ны тауысып, жоғары оқу орындарының біріне аттанады.

Ал кейбіреулері ауылдағы фермада сауыншы, бақташы болып еңбек етіп жүрсе, жастайынан темір-терсекке көзі қанығып үйренген жігіттердің біразы “ДТ”, “К-100”, “СК”, “Нива” темір тұлпарлары мен комбайындарын ерттеп мінген. Өткенді қойшы, қазір техника тілін бес саусағындай білмейінше, бақташы, сауыныш-оператор болу да қиын. Өйткені фермадағы қол күшін қажет ететін жұмыстардың көпшілігі, көпшілігі деймін-ау, бәр-бәрі механикаландырылған.

Әйтсе де қыз, жігіттерді ауылда қалып, ауылда еңбек етуге машықтандырудың әдісі тек осымен ғана шектеліп қалмаса керек.

Күләнді көптен бері қинап жүрген мәселелердің бірі де осы. Оқыған, қолында арнайы дипломы бар жастардың көпшілігінің-ақ қызық, думан көп қала, не аудан орталықтарына барып, жұмыс істеуге тілек білдірулері хақ. Ал оларды құр сөзбен үгіттеп ауылда қалдыра алмайсың. Ол үшін тұрғылықты халықтың әлеуметтік және мәдени-тұрмыстық жағдайларын да екшеп, ескеріп отыру керек. Іші неше түрлі жиһазға толы хан сарайындай төрт-бес бөлмелі үйде тұрсаң да, мұнда жөні түзу клуб, не Мәдениет үйі болмаса жастардың кешкілікте көңіл көтерер орын болмағандықтан ауылдық жерден қашқақтайтындығы да сондықтан.

Күлән болса онүш жасынан еңбекке араласты. Алғашқы кезде сақманшылыққа көзі қанықты. Кейін

мұндағы саулық қойларды көрші Держинский атындағы совхозға бөліп жібергенде, комбайнды да ерттеп мінді. Күзде астық жинауға қатысса, жазда шөп шапты. Ал шаруашылық асыл тұқымды мал өсіруге түбегейлі бет бұрып, Ақшоқ фермасына 300-ден астам сауын сиырлар әкелінгенінде шешесімен бірге сауыншылыққа барды. Жолдасы Есләммен сонда көңілі қосылып, семья құрды. Содан бері де, қарап отырса ширек ғасырдан астам уақыт өте шыққан екен-ау.

Шүкіршілік, қазір бәрі баршылық. Күмісжан шешей де немерелерін алдына алып, біреуін былдырлатып сөйлеткізіп, екіншісін еркелетіп арқасынан қағып күн ұзаққа көңілі масайрап, мәз болып отырады. Жасының жер ортасынан ауып кеткендігіне қарамастан өзін өзі тың сезінеді. Көбіне-көп Есләм мен Күләні жұмыста жүргендерінде, үйдің ішін жинастырып, алдарынан ыстық шай, тағамдарын да әзірлеп қоятын осы кісі.

* * *

Өткен қыстың күрмеуге келмейтін қысқа күні еді. Қаңтарда бүйтіп қыса қоймаса да, ақпан туғалы долы боран жилетті. Үскірік аязы тағы бар. Сал жел көтерілсе болды-ақ жаяу борасын жүре бастайды. Ондайда тіпті фермамен екі араға қатынаудың өзі оңай емес. Оппы қарға малтығып, әрең жетесің.

Күлән да кешкі сауынға ертерек келген. Аяз сорған беті қызарып кетіпті. Әдеттегідей қимылы ширақ.

Әлігінде сауған сиырларға азықты да үлестіріп үлгерген. Жұмыс аяғына қарай қызыл мүйісте жиналыс болады деген соң, басқа шаруаға қарайламай, сауынды тезірек аяқтауға асыққан.

Ана орны бөлек қой. Ананың ұлылығын үш бірдей сәби тәрбиелеп отырған Күләннің өзі жақсы біледі. “Әлемдегі бар жақсылық атаулының бәрі ананың ақ сүтінен таралған” деп тегін айтылмаса керек. Тіпті ана-ла ҚазМУ-де оқитын ортаншы қызы Гүлнардан хат келгенде, жападан-жалғыз соны оқи отырып, көзіне қалай жас тамшылары іркіле қалғанын да сезбеген.

“Қымбатты мамашым!” депті ол, туған елдің, ондағы бауырларыңның, сіздердің қадір-қасиеттеріңізді шетте, ауылдан жырақта жүргенде сезіп біледі екенсің. Кезекті лекциядан келген соң, кейде бөлмеде құрбы-құрдастарымнан бөлектеніп оңаша қалған кездерімде сіздерді, елдегі дос-жарандарды көп ойлаймын. Өздеріңізді, әжемді, бәр-бәріңізді қатты сағынып жүрмін...”

Сонда, сол хатты қолына ұстаған күйі бірауық қалың ойға шомып, өзі-өзімен бей-жай қалпында отырғанда тыстан кенже қызы Айгүл кіріп келген.

— Алақай, бүгін геометриядан “бестік” алдым, — деп ол мамасын құшақтап, бетінен шолп еткізіп сүйіп жатқанында шешесінің жанарындағы жас тамшыларын көріп, бала көңіл әлденеден секем алып, шошып кеткен.

— Мама, маматай, сізге не болды, кім ренжітті?..

— Ешкім де емес, құлыным, жай өзім... — деп Күлән ежелгі сабырлы қалпын сақтап, орнынан тура берген. — Гүлнардан хат келген екен, соған аздап көңілім босап...

Тіпті Виктор Яковлевич Кляуздың өзі орнынан тұрып, Күләннің қолын алып амандасып жатыр. Бөлімше басқарушысы Сейілбек Естембеков те күлімсірей басын изеп қояды.

Әңгіме төркіні елдегі, дүние жүзінде болып жатқан жаңалықтардан басталған, содан кейін облыста, одан қалды өздері еңбек етіп жатқан “Ақан” совхозында атқарылып жатқан істерге ойысты. Сөзінің соңында ол:

— Мен сіздерге тағы бір қуанышты хабар айтқалы тұрмын, — деді, — 1983 жылдың социалистік жарыс қорытындысы бойынша біздің Күлән Серқалиқызы Бәкібаеваға екінші мәрте “Ақбұлақ” ауыспалы Құрмет жұлдесі мен Құрмет дипломы тапсырылып, туристік тегін жолдама берілетін болды.

— Оу пәлі, манадан соны айтпайсыздар ма!

— Күләнжан-ау, мерейің әрдайым үстем бола берсін — деген дауыстарды ду соғылған шапалақ үні көміп кетті.

Сауыншымын
Сүттен селді ағызған,
Сауыншымын
Бармақтан бал тамызған,
Сауыншымын,

Сауып алған бәйгіні, деп ардақты ақын ағамыз Қасым Аманжоловтың жырлағанындай, бұл күнде ақандық сауыншы, Ақшоқ ауылының тумасы Күлән Серғалиқызы Бөкібаеваның есімі совхоз, аудан түгілі облысқа, тіпті әрісі республикаға дейін кеңінен танымал болып отыр. Ширек ғасырға жуық мерзім бойы бір фермада еңбек етіп, коллективтің ортақ табысына өзіндік үлесін қосып келе жатқан өндіріс майталмандарының бірі де осы Күлән. Егер оның осы жылдар ішінде сауған сүтін килограммдап емес, центнерлеп, тонналап өлшер болсақ, жүк поездары бәлен состав тірке еді-ау!

Аудан аудан болғалы, оның тарихында Социалистік Еңбек Ерінің Алтын Жұлдызын алғашқылардың бірі болып алған да осы Күлән Серғалиқызы. Өзін ер атандырған, бақыт құсын қолына әкеп қондырған сол 1973 жыл бармағынан бал тамған сауыншы келіншектің мәңгі ұмытылмастай болып есінде қалды.

Кей-кезде бірауық жұмыстан қолы босап, оңаша қалған шақтарында бөгде ойлардан арылып, көңіл құсы шарықтап:

Бақытым жоқ
Тауып алған бір жерден,
Берекесін
Сауып алған бұл жеңген.
Сол сүттей ақ,
көңілім аппақ жеңгенмін
Шырқап әнге

Той-думанға енгенмін, — деп Қасымның өлеңін өз-өзінен ыңылдап, әндетіп те кететіні бар. Ондайда Күлән өзін шын бақытты сезінеді. Ол заңды да. Өйткені өз бақытын еңбектен тапқан мәртебелі жандардың бірі болса нақ Күләндай-ақ болар.

**“Ақан” ауылы,
Айыртау ауданы.
1985 жыл.**

АУЫЛДЫҢ АРДАҚТЫСЫ

Алғашқы таныстық, немесе ой желісі

I. ҚУАНЫШ

1966 жылдың қысы еді...

Алай-дүлей боранның соққанына бүгін үшінші күн. Тіпті көз аштырар емес. Қойын-қонышыңды қуалаған суық жел әлгіндей болмай-ақ әбдіңді алып, өне бойыңды қалш-қалш еткізеді. Тек үшінші тәулік дегенде ғана сөске түске қарай күн қабағы жадырап, суық аздап күшейе түскен-ді. Үш тәулік бойы мал қорасынан айналшықтап шықпай, біресе сиырларға жемшөбін, суын беріп, біресе есік алдындағы тау боп үйіліп қалған қарды күрекпен құлаштай лақтырып, әбден сілесі құрып, зықысы шыққан Әлсеннің үйіне келген беті болатын. Алдынан баласы Жұмабек жүгіре шықты.

Сөйткенше болмады, гүр еткен машина даусы естілді. Қалың қарды оппылай қарасұр “Уазик” бұлардың қасына келіп тоқтай қалды. Парторг — Шалабай Төлетаев, оның жанында қолтығына папка қысқан, көзілдірікті тағы біреу бар. Бірақ оны Әлсен түстеп шырамыта алмады.

— О, Әлеке, боранды күні құтырып бұлар мені неге іздеп жүр деп тұрсыз-ау тегі. Таба алмай жүрсек осында екенсіз ғой. Жағдайыңыз қалай? — деп алдымен қу тілді Шалабай келіп сәлем берді. — Малыңыз аман ба? Айтпақшы, сүйінші сізден, қуаныш хабар бізден...

— Малымыз аман... Ал жақсылық хабар дейтіндей не боп қалды? — деді Әлсен де бұлардың тектен-текке келмегендерін сезіп.

— Той сізде Әлеке, Еңбек Ері атануыңызбен шын жүректен құттықтаймыз, — деп аудан орталығынан келген өкіл жігітте, совхоз парторгі де бақташының қолын қысты. — Мына газетте бір топ өндіріс озаттарына жемісті еңбегі үшін Социалистік Еңбек Ері атағын беру туралы Жарлық жарияланыпты. Соның ішінде облыстық мемлекеттік тәжірибе станцияның сауыншысы Фрида Гавриловна Литау, шошқа өсіруші Кузоваткина мен Сіз де барсыз.

Әлсен бірауық толқып кетті. Көзі жасаурап, бойын да билей алмай қалды.

II. ЕЛ БАСЫНА КҮН ТУҒАНДА

— Інішек-ау, менен басқалар да толып жатыр деп едім, болмадың. — Жазуға лайық десең, андағы блокнотыңа түрте отыр, — деді Әлсен аға өз әңгімесін бастамастан бұрын қияға қанат қағар қыранша комданып. Содан кейін ол бірер сәт ойланып қалды. Кең мандайындағы әжім іздері де ілезде білеуленіп, көзін бір нүктеге еріксіз қадай берді.

...Соғыс басталған жылы Әлсеннің он жеті жасар қылшылдаған жігіт кезі-тін. Шөп шабатын машинада тіркеуші болып жүрген бұл жаманат хабарды пішенші-

лер қосында естіді. “Жұмысты уақытша қоя тұрындар жігіттер. Әзірше үйді-үйімізге қайтайық”, — деген бригадирдің сөзінен кейін қос басындағылардың бәрі үн-түнсіз айыр-тырнауыштарын иықтарына салып, ауылға қарай бет алды.

Бұлар келсе ауыл іші де азан-қазан. Жылап-сықтаған көп адамның ішінде Әлсеннің шешесі Қайшаны да көзі шалды.

— Құлыным-ау, ендігі күніміз не болар екен? Кермән деген фашистер біздің елге соғыс ашыпты,.. — деп ол да баласын келіп бас салып құшақтап жатыр. Өксігін баса алмай, солқ-солқ етеді.

Көп ұзамай бұлар майданға аттанып кетті. Бірақ Әлсен Айсин неміс фашистеріне қарсы соғысқа аяғына дейін қатыса алған жоқ. Харьков түбіндегі қырғын бір ұрыста Әлсен он жақ қолынан ауыр жараланды. Әскери госпитальда сандаған айлар жатқан бұл соңынан жарымжандығы себепті елге қайтты.

— Ата жаумен айқаста дұшпанды өз ұясына дейін қуып тықпағаныма мен өкінгеніммен, елдегі ағайын-туыстар, әсіресе қарт әке-шешем қанды майдан даласынан аман оралғаныма кереметтей қатты қуанды, — дейді манадан өз өмір жолынан суыртпақтай сыр шертіп отырған Әлсен аға күрсініп. Әйтсе де қолымның жарасы әлі күнге дейін сыр білдіріп қояды.

КҮТПЕГЕН КЕЗДЕСУ немесе Достар хаты

Сол 1966 жылдың көктемі болатын.

Әлсен стол басында жұбайы Күлбанмен ертеңгі жұмыс жайын әңгімелесіп отырған.

— Жұмабек екеуміз ертең малды жайылымға шығарамыз, — деді ол әйеліне күлімсірей қарап. Ал сен Жексенбаймен қорадағы қалған малға ие бол. Анау жаңа туған әлжуаз бұзауды әлсін-әлсін емізіп ал. Сызға жатып, кеудесін суық шалмасын. Соған сақ болғайсындар әйтеуір...

— Сен де жоқты айтады екенсің осы. Немене малды көріп жүргенім жаңа дейсің бе? — деп ерінің соңғы сөзін Күлбан көңіліне алып қалды.

Осы кезде әлдекім сыртқы есікті қағып, дыбыс берді.

— Бейсауат жүрген бұл кім болды екен? — деп Әлсен иығына киімін іле салып, барып сыртқы есік ашты. Келген тағы да Шалабай Төлетаев екен.

— Кеш жарық, Әлеке. — Тіпті бүгін сізді үйден кездестірудің өзі қиын болды ғой...

— Оның рас, жайылым қарап келдім. Айғайтас маңындағы қыраттардың көгі мал аузына ілігетіндей болып қалыпты. Ертең малды солай қарай шығарайын деген ойым бар. Ал өзің жайша ма?

— Жай емес. Қуаныш әкелдім саған. Алматыға баратын болдың.

— Алматыға?!

— Иә, Алматыға, Алтын жұлдыз алуға барасың.

— Апыр-ай, мал төлдеп жатқа кез... кейінірек баруға болмас па екен?

Шалабай күліп жіберді. — Қызықсың-ау өзің, — деді, немене, сеніңше білмей шақырып отыр ма? Биыл Еңбек Ері атағын алған азаматтардың бәрі де Алматыда өтетін парадқа қатысатын болса керек. Түсіндің бе енді?

— Сонда қашан жүрмекпін?

— Ертең жүресің. Соған қазірден бастап әзірлен. Өзің келгенше малға Күлбан бас-көз бола тұрар. Көмекке адам береміз.

* * *

... «Алатау» мейманханасы. Келсе бөлмеде тағы екі адам отыр. Біреуі — кара мұртты, кеспелтек денелі де, екіншісі шашын кірпіше қойған ақсары, орта бойлы жігіт. Сәлемдескеннен кейін:

— Бір күн болса да, жігітім, сенен бұрын келіп, астанаға бауыр басып қалдық. Ал үй иесінің келген мейманнан жөн сұрауы — парызы, — деп кара мұртты кісі Әлсенге күле қарады.

— Дұрыс қой ол. — Аты-жөнім — Әлсен Айсин. Көкшетау облысының Чкалов ауданынанмын. Малшымын.

— Ә, жақсы екен, ендеше мына інішегім Қабекес

Сергазиев та өзің сияқты малшы. — Орал облысының Чапаев ауданынан.

— Өзің ше?

— Мен шопанмын. — Шымкент облысынанмын. Атым — Егенберді, фамилиям — Омарбеков.

Үш Социалистік Еңбек Ері бірімен бірі тез танысып, шүйіркелесіп кетті. Әңгіме төркіні төл алу, мал өсіру сияқты мәселеге ойысты. Әркім өзінің табысы, алдағы межесі туралы айтты.

Қабекес 112 сиыр бағады екен. Содан тұяққа-тұяқ төл алмақшы. Ал Әлсен түмса бұзаулайтын 100 құнажыннан 95 бұзау алатын ойы барлығын айтқанда Егенберді оған таңырқай қарап:

— Қабекестің бағымындағы сиырлар биыл төртінші рет бұзаулайды. Олардан баспа-бас төл алуына әбден болады, ал түмса бұзаулайтын құнажынның жүзінен 95 бұзау алғанды өз басым көрмек түгілі, естігенім де жоқ, — деді.

Әлсен, өзі сиыр баққан он үш жылдың ішінде жүз құнажыннан 85, 89, 94 бұзау алған кездері болғанын айтып берді. — Сиыр күтімді болып, жаппай төлдей бастағанда бір ай ұйқыңды бөліп, малдың жан-қасында болсаң, сонда жүз сиырдан 102-105 бұзауға дейін алуға болады, — деді Әлсен.

Оның сөзіне екі жолдасы таң қалды.

— Босқа мақтана алмаймын. — Жүз сиырдан жүз

бұзадан артық алып көргенім жоқ, — деді Қабекес.

— Сіздерде қалай екенін білмеймін, ал бізде малымыз жылдың алғашқы жартысында тегіс бұзаулап болады. Өйткені ерте туған бұзау жақсы жетіліп, күзде енесінен айырғанда 250-260 килограмм салмақ тартады.

— Бізде де осы әдіс қолданылады. — Бірақ жүзден асырып төл алып көрген емеспіз. Соның сырын баяндаңызшы, — деп тағат таппады Қабекес.

— Оның ешқандай сыры жоқ. — Әдетте мен қантар айында бұзаулаған, қоңы жақсы 7-8 сиырды екі ай бойы әрекше күтімге алып, ақпан айының аяқ кезінде қолдан ұрықтандырып жіберемін. Сөйтіп сол жылдың аяқ кезінде екінші рет төл аламын. Ал Апақай деген сиырым үш жылдан бері егіз бұзау туады...

— Мынау тамаша екен! — деді манадан сөзге араласпай екі малшының әңгімесін зейін қоя тындап отырған Егенберді. Сіздің совхоз малды қай бағытта өсіреді?

— Біздің совхоз негізінен алғанда ет те, сүт те өндіреді. — Биыл аудан мемлекетке 21 мың центнер ет өткізетін болса, соның бестен бірі біздің малшылардың үлесіне тиеді. Мен малды мемлекетке ет үшін өткізуге семіртудемін. Табында сүтті сиырлар кездесе бұзауынан айырып, сауын тобына ауыстырамын. Ал енесіз қалған бұзауды басқа сиырға теліміз. Енесін еміп өскен бұзаулар жылдам өседі. Сегіз-тоғыз айлығында олардың тірідей орта салмағы 250-260 килограмға

дейін жетеді. Бұл әдіс шаруашылыққа да көп пайда келтіруде...

Әңгіме ұзаққа созылды. Үшеуі бұдан былай хабарла-сып, хат алысып тұруға уәделесті.

... Әлсеннің түскі тамаққа келгені сол еді, хат тасу-шы қыз екі хат әкеп берді. Бірі Шымкент облысынан — Егенберді Омарбековтан, екіншісі Орал облысындағы Қабекес Серғазиевтен екен. Екеуі де жаңа бесжылдық-тың бірінші жылында қол жеткен табыстарын, берген сертке берік болып, көтеріңкі міндеттемелерін абырой-мен орындағандарын қуанышпен хабарлапты.

Әлсен де кешкісін оларға жауап хат жазуға отырды. “Құрметті Егенберді! Еңбек табысыңа мен де ортақтас-пын. Өзім былтырғы жылы жүз сиырдан 95 аламын деп сіздерге уәде берген едім ғой. Көрсеткішім одан да асып түсті. Әр жүз сиырдан 97 бұзау алып, шығынсыз өсірдім. Биыл да төл алу науқаны ойдағыдай өтуде. Өткен айда 42 сиыр бұзаулап еді. Солардың төлі тез аяқтанып, жетіліп келеді. Өз есебім бойынша биыл жүз сиырдан 100 бұзау алатын түрім бар. Сіз де өз міндеттеменізді тағы да қосымша хабарларсыз деп сенемін.

Сәлеммен Әлсен”.

Осындай хат дәл сол күні Қабекеске де жазылды.

ЕКІНШІ ШЕГІНІС

немесе Әлсен аға сыр шертеді

ЕҢБЕК МЕНІҢ — БАҚЫТЫМ

... Сол 1970 жылы Чкалов ауданындағы “Алабота” асыл тұқымды мал өсіру совхозының аға бақташысы, Социалистік Еңбек Ері Әлсен Айсиннің есімі шаруашылық түгілі аудан, облыс көлемінде дүркіреп тұрған. Өйтпегенде ше! Ес біліп, еңбекке араласқалы ширек ғасырдан астам уақыт ішінде өмірдің талай ащы-тұщысын татып, соқтықпалы жолынан өтті ол. Өгізге ағаш соқа тіркеп, дән де септі. Жаздың аптап ыстығында күнге күйіп, ақпанның ақырған аязында мылқау аязбен алысып, мал да бақты.

Еңбегі ескерусіз қалған жоқ. Үкіметіміз кешегі кедей баласы Әлсен Айсиннің көп жылғы еңбегін лайықты бағалап, ол сонау 1966 жылы Социалистік Еңбек Ері атанды.

Осы жылы Әлсеннің өмірінде тағы бір есте қаларлықтай ерекше қуанышты оқиға болды. Сегізінші бесжылдықтың қорытындысынада оған Қазақ ССР Ауыл шаруашылығына еңбегі сіңген қызметкер құрметті атақ берілді. Мұның өзі көп жылғы қажырлы еңбектің жемісі, аптал азаматтың айтулы жеңісі еді.

... Шіркін, туған жердің кешкі тымық ауасы қандай десенізші. Беттен өпкен самал жел де, тіпті сонау шымқай көкте қиқулай ұшқан ерке құстар да, ен даланы еңбек дүбіріне бөлеп жүрген қуатты темір тұлпарлар үні де тылсым төңіректі кереметтей сазды ән құшағына бөлеп, жүрегінді еліктіріп жібергендей. Жайдары да жомарт жаздың осынау ғажайып көркін манадан сырттай тамашалап мал жайып жүрген Әлсеннің көзіне анадайдан қара жолдың шаңын бұрқыратып келе жатқан “Хозяйка” шалына кетті. “Бейуақытта бұл кім болды екен, тағы” деп ойлағанша болған жоқ, зу етіп ол жанына тақап тоқтай қалды.

— Ә, Әлеке, шаруаңыз тиыш па? — Хал-жағдайыңыз қалай? — деп машинадан түсе сала өзімен амандасқан кәсіподақ комитетінің төрағасы Алексей Мавевский тізесін бүгіп көгал шөпке жантая кетті. — Туһ, белімнің үзіліп кеткенін қарашы. Күн ұзаққа машинада жүремін деп әбден қалжырап қалыппын өзім де.

— Е, жастарыңа жетпей қалжырадым дейсіңдер. — Астарыңда әлеңкедей жаланған машина тұрғанда не қалжырағандық? Біздің көргенімізді көрсеңдер баяғыда жүн боп кетер едіңдер сендер, — деп Әлекең де оны бір қағытып тастады. — Не шаруамен жүрсің өзін?

— Мына көрші “Севастополь” совхозынан келе жа-

тырмын. — Сізді көрген соң әдейі бұрыла кетуді жөн санадым, — деп Маевский қалтасынан әлдебір қағазды суырып алды. Әлеке, анада Күлбан жеңгей екеуіңіз демалыс үйіне жолдама сұрап едіңіздер ғой, соны әкелдім. Баратын болсаңыздар, енді бір аптадан кейін жүру керек...

— Е, неге бармаймыз, — деді Әлсен де жұлып алғандай, құдайға шүкір, жаз шықты. Үскірік аязы мен боран жоқ әзір. Оған дейін мында қалған малды Жексенбай мен Жұмажан да байқақтап, баға тұрады біз келгенше. Анада оны үйде отырып, өзара ақылдасып, келісіп алғанбыз.

Анадайда тұсаулы жүрген қаракер аттың ауыздығын қайта салып, ерге мінген Әлсен аға да әрі-беріден соң сиырларды Мұздыбұлақ асуына қарай беттетіп жайып бара жатты...

“Алабота” акционерлік қоғамы,

Тайынша ауданы.

1986 жыл.

II

Тублицистикалар

О, ӨМІР, ӨЗІҢЕ ҒАШЫҚПЫН

Адам бойындағы асыл қасиеттің бәрі — күн нұры мен ана сүтінен алынған, оның сүті таусыла ма? Бізді өмірге құштарландыратын да, міне осы!

М. Горький.

О, өмір, мен саған ғашықпын... Ес білгеннен-ақ өзіңе іңкәрмін. Мен сонау шексіз-шетсіз көк аспанды сүйемін. Паналасаң жаныңа сая боларлық жыңғылы мол орман-тоғай қалың жынысты сүйемін. Айнадайын жарқырап жатқан күміс көлді сүйемін. Кіндік кесіп, кірімді жуған елімді сүйемін. Шілденің ми қайнатар аптап ыстығында май топырағын қара табаныммен борпылдатып басар өскен ортам — туған жерімді сүйемін. О, өмір, мен өз ұлының қызығын көре алмай кеткен анамды сүйемін!..

Анашым сол!.. Жүзінді көре алмадым, жан анам менің. Жас едім. Сәби едім. Кеш мені. Төсіндегі алмадайын қос анарынды әлсіз саусақтарыммен кезек-кезек уыстап сорып жатып ұйықтап қалатын шығармын ол кезде.

Ақ дидарлы анам менің. Тап осынау күн сен үшін қызық думанға толы есте қаларлық күн болар еді ғой. Өйткені, бұл сенің төл мерекен емес пе. Бұл күн тек сенің ғана емес, жер бетіндегі теңдікке қолы жеткен, азаттыққа ие болған бейбітшілік сүйгіш барша аналардың мерекесі ғой. Бүгінгі күні мен сені қуана құшағыма алып:

Мереке күніңмен,
Қарсы алам өзінді.
Сәбилік үніммен

Арнаймын жырымды, — деп шырқата ән салған болар едім. Әттең, қайтейін.. Сұм ажал сені осынау жарық дүниемен ерте қоштастырып, тым-тым ерте алып кетті. Көпсінді ме, қоймады. Сен мәңгілік сыз қабырғалы қара жер астына ендің. Қос шырағың мезгілсіз сөніп, өмірден сөйтіп ерте үзілдің жан анам сол. Қайттың екен сонда сен. Қиналдың ба? Жалғанның жарығы қос сәбиінді алдына алып, бұлардың ендігі күні не болар екен деп осынау қызығы мол өмірге қош айтыса алмай қамыққан да, зарыққан да боларсың-ау сен. Мен онда аузымнан әлі уыз сүт арылмаған бал бөбек-балдырған едім. Мен онда өмір дегеннен еш түйсіксіз едім. Білмедім. Небары үш-ақ жаста сенен айрылыппын-ау, жан анам. Кеш мені...

Содан бері қаншама уақыт өтті десеңізші. Жыл артынан жыл озды. Келмедін. Енді қайтып артыңа қайрылмадың. Қайда едің, сонда сен, жан анам менің.

Уақыт шіркін, жүйрік-ақ екен, жүйрік тым,
Жазғаны шығар тағдыр атты бұйрықтың.

Үш жаста сенен айрылыппын жан анам

Содан ба бәлкім, өскенім қыздай бұйық тым, — деп өзіңе деген сағынышымды талай айлы түндерде ақ қағаз бетіне де түсірдім. Үн қатпадың анашым. Қайда едің, қайдасың сен, тұрағыңды айтпадың-ау жан анам менің.

Сағындым ғой өзінді. Сағындым-ау мен сенің ботадай-ын мөлдіреген көзінді.

Енді міне, бүгінде мен де ержеттім. Есейдім. Азамат атандым. Оқу оқып, білім алдым. “Сен де бір кірпіш дүниеге”,.. деп ақын атамыз айтқандай еліме, халқыма адал қызмет еткім келеді. Өмірден өз орнымды таптым мен. Мамандығымды сүйемін.

Мен өзімді-өзім алып қанатты қыранға ұқсатамын. Көк аспанда шарықтай самғауды қалаймын. Оқтай зымырағым келеді. Өзгелерден қалмаймын анашым. Өмір көшіне ілесіп, айдын мұхитта атом кемесіндей жүземін. Теңіз бетінде ақ шағала боп шаңқылдасам, дауысым алысқа кетердей. Аспандағы күн нұрынан мен жас жаныма жылылық аламын. Әлемде шапағатты сәулесін төккен нұрды сүйемін. Күнді сүйемін.

Анашым, мен өмірге ғашықпын. Құдай қосқан қосағыммен бақытты тіршілік құрғым келеді. Немерелерінді аялағым келеді. Жан анам менің, немерең сенен аумас тегі. Оның көзі де сенің көзіңдей күлімдеп тұрар. Ол да өмірге құмар болар, ол да өзіндей өмірге ынтық болар.

О, өмір, өзіне ғашықпын!... Мен саған деген махаббатымның есейген кезде тіпті арта түскенін сездім. Мен кең даланың жұпардай ауасын кеуде кере жұтқым келеді. Мөп-мөлдір түбі көрініп жататын түп-тұнық айна көлдерінде ақ шабақша жүзгім келеді.

Мен сонау аспанмен таласқан заңғар көгілдір тауларға, көз жетпес шыңырау биік күз-жартастарға құмарта

қараймын. Күн санап бой түзеп, өсіп келе жатқан қабат-қабат зәулім үйлерге тамсана көз тастаймын. Сәбилердің шат-шадыман қалыпта еш алансыз ойнап жүргендерін қызықтаймын. Сыңғырлаған таза да пәк күлкілерін естимін олардың. Сонау шымқай көк аспан төрінде бейбіт өмірдің символындай емін-еркін қалықтап ұшып жүрген көгершіндерді көріп қуана қол бұлғаймын.

О, өмір, мен саған мәңгілік ғашықпын!

1967 жыл

ТӘУЕЛСІЗ ЕЛ АЗАМАТЫМЫН

О, адамдар! Мен бақыттымын. Шексіз бақыттымын. Төбесінен нұр төгілген, өзі десе көмейімнен жыр төгілген күн сәулетті Қазақстанда туып-өскенімді мақтаныш тұтамын. Өскен елдің, өзгерген өңірдің жасымын. Мен дүниежүзіндегі тәуелсіз мемлекет — Қазақстан азаматымын.

Уа, менің гүл жазиралы, мәуелі де өскен өлкем. Кең байтақ, шалқар шаттық мекенім. Кіндік кескен, туған жерім. Асқар белім. Өзіннен айналып кетсең ғана болмай ма? О, менің сүйікті Отан анам. Қайтып қана қуанбаймын мен бүгін. Қайтып қана шаттанбаймын. Мен сенің жомарт өлкең — Қазақстанда дүниеге келгенімді өзіме зор бақыт санаймын. Қазақстан! Ғажапстан! Осылай деп еді-ау шетелдік бір мейман.

Мен қазақпын. Мен қазақ болып туғанымға қуанамын. Мақтанамын. Менің елім қандай жомарт болса, адамдары да сондай жомарт.

Қазақтар батыр халық. Ұлы Отан соғысының отты жылдарында жазған “Қазақтар” атты мақаласында Илья Эренбург былай деген-ді: “Бір фриц маған: “Біз жойқын күші бар қаһарман солдаттармен беттестік, оларды алған бетінен тіпті ешқандай оқ та, өрт те тоқтата алмады, олар тура бізге қарай дауылдай дүркіреп жүгіріп келе жатты. Мен бұлардың қазақ деген халық екенін естідім. Бұрын мұндай халық бар екенін естімеп едім” деді. Фрицтер көп нәрсені білмеуші еді. Оларға Россияның үлкен ел екенін ғана айтқан, ал оларға осынау үлкен елде үлкен АДАМДАР тұратынын айтпаған.

Далада салт атпен жүруге үйренген қазақ, егер қажет болса еңбектей де алады, жүгіреді де, таулы жерде шынға қарай өрмелейді де, батпақ болса, белуардан саз кешіп те жүре береді, әйтеуір, қазақтарды еш нәрсе де тоқтата алмайды”.

Мен бақыттымын. Иә, мен шексіз бақыттымын адамдар. Мен бақытты заманда өмірге келгеніме қуанамын. Шаттанамын. Біз бақыттымыз, адамдар. Біздің туымыз — Достық. Туысқандық. Бостандық. Теңдік және Бейбітшілік.

Иә, біз шексіз бақыттымыз адамдар. Біздің бақытымыз — базыналы елімізде. Біздің байлығымыз — қазыналы жерімізде. Бұл туралы Қазақстанның мемлекеттік

Әнұранында былай деп анық та айқын айтылған:

“Жаралған намыстан қаһарман халықпыз,
Азаттық жолында жалындап жаныппыз.
Тағдырдың тезінен, тозақтың өзінен
Аман-сау қалыппыз, аман-сау қалыппыз.

Еркіндік қыраны, шарықта,
Елдікке шақырып тірлікте!
Алыптың қуаты — халықта,
Халықтың қуаты — бірлікте!

1972 жыл.

ӨСКЕН ӨҢІР ПЕРЗЕНТІМІН

**Отаным — бақыт ордасы,
Отаным — бақыт арнасы!
Отаным — дүние тірегі
Отаным — дүние жүрегі.**

Қасым Аманжолов.

Мен — өскен өңір перзентімін. Айдай әлемге нұрлы шапағын төгіп, мерейлене атқан Октябрь таңынан кейін дүниеге келген бақытты қазақ жастарының бірімін. Қанаушы таптың жойылып, кешегі күнгі кедей шаруаларға теңдік тиіп, сөйтіп езілгенге қол созып, жабырқағанға дем берген, қайғырғанды жұбатып, зар илегенді уат-

қан жер шарындағы тәуелсіз ел — Қазақстан азаматымын.

Мен, өскен елдің, өзгерген өңірдің жасымын. Күн сәулетті Қазақстанда, соның ішінде дүйім ел аузында жыр болып, талайлардың аузының суын құрыта тамсантқан, талайларды еш қайталанбас сұлу табиғатымен мас қылып, ғашық еткен Көкше өнірінде туып-өскен мендей әрбір өндіредей жасқа көрсетілген сый-құрмет міне, осындай.

Иә, бір сәтке өткенге көз жіберсек, осынау бір адамның ғұмыры дерлік уақыт ішінде біздің гүл жазира мекеніміз өмірінде нелер ғажайып өзгерістер болмады десеңізші!

Көсегеміз көгеріп, күн-күн санап, құлпырған осындай шат-шадыман заманда өзім теңдес құрбы-құрдастарыммен, жаны жайсаң замандастарыммен еркін өмір сүріп, еңбек етіп жатқанымды мен зор бақыт санаймын. Иә, көз көріп, құлақ естімеген ғарышқа қол созып, ту-ту Ай мен Марсқа ракеталар ұшырып, адам миының құдіреттілігі шырқау шыңға шығандап тұрған бүгінгідей бақытты заманда қайтіп қана қолға қалам алмасқа, қайтіп қана қуана тебіренбеске.

Иә, баршанын туысқандығы, бауырластығы, кешегі қаһарлы соғыс кезінде айқын көрінді. Тек фашистік Германияға қарсы соғыс жылдарында еліміздің тәуелсіздігі мен бостандығы жолында қаншама өндіредей жас, қаншама адам қыршынынан қиылып, опат болмады.

... Жау әскерлеріне төбесінен шүйлігіп, қырғидай тиген ержүрек ұшқыш жігіттер Талалихин, Гастелло, Әбдіров пен көкшелік Михайл Янколардың, дұшпанның ажал оғын сепкен апанын кеудесімен жапқан Матросов пен Сұлтан Баймағанбетовтың... Лиза Чайкина мен Зоя Космедемьянскаяның, Әлия мен Мәншүктің хас ерлігін кім ұмытар, сірә де.

Аранын аждаһадай ашқан соғыс даласына аттанып бара жатып, Баубек Бұлқышев кейінгі ұрпаққа былай деп өсиет етіпті: “Мен Шығыс адамымын, батысқа кетіп барамын. Алаулаған жастық шағымды адам баласының азаттығына арнағанмын. Адам дүниесі шын мағынасында адам дүниесі болсын. Біз осы үшін күресеміз. Өмір деген күресте біз өлім дегеннен сескенуден жеркенеміз!” Отан ісіне әбден берілген шын патриоттың сөзі бұл.

Сұрапыл соғыстың аяқталып, Рейхстаг төбесінде алқызыл ту желбірегеннен бергі жыл ішінде республикамыздағы әр облыс, тіпті әр совхоз бен колхоз өмірінде небір тамаша өзгерістер болып, олардың бәрі рухани түлеу жолынан өтті. Соған мысал ретінде көрікті Көкше өңіріндегі тың игеру жылдарында құрылған “Бидайық” совхозын алсақ та болады. Әуелгі кездегі шағын қазақ ауылы келе-келе іргелі шаруашылықтар қатарына қосылды. Соңғы жылдары мұнда ондаған тұрғын үйлер бой түзеді. Жаңадан орта мектеп, асхана, клуб және балалар бақшасы салынып, пайдалануға берілді. Көше бойлары асфальтталып, үйлер түгелдей электрлендірілді.

Туған республикам, соның ішінде кербез Көкшем жайлы бір сәтке ойлана қалсам, менің көз алдыма өзгерген өңір, өскен ел бейнесі кинолентасындай елес береді.

Сонау атам-заманнан бері жүгірген аң мен ұшқан құстан басқа жан баспаған иесіз жатқан жапан далада қазір жайқалған егін өсіп, мыңғырған мал қаптап, республикамыз шын мағынасында ең бай өлкеге айналды. Тек бесжылдықтар тұсында қазақстандықтар 1 миллиард 110 миллион пұттан астам астық құйып, тың шежіресіне тағы да жаңа парақтар қосты. Ал көкшелік дикандар болса бұл жылы мемлекетке 161 миллион пұт алтын дән тапсырып, ел мерейін тасытты. Көшпелі елдің, кешегі артта қалған мешеу елдің ұрпақтары бұған қайтіп мақтанбасын!

Жыл асқан сайын облыс орталығы — Көкшетау қаласының бейнесі адам танымастай өзгеріп, тұрғын халықтың мәдени-тұрмыс жағдайы жақсара түсуде. Шетелде болған сапарында терең тамырлы өнеріміздің кеңінен насихатталуына “Көкшетау” ансамблі де елеулі үлес қосты. Ансамбль мүшелерінің кейбіреулері лауреат атанып, коллективке халық ансамблі құрметті атағы берілді. Ал таяуда Көкшетау қаласының тұрғындары 100 мыңыншы бөбектің өмірге келуін қуана қарсы алды. Ол — бір семьяның он екінші бөбегі Күнсұлу Сақтағанова еді.

Әне, таң келеді арайлана атып. Ол — бақыт таңы, Октябрьдің жеңісінен кейінгі нұрлы таң! Езілгенді теңе-

ген, кемтарларды жебеген Октябрдің шапағатты таңы. Бақыт ордасы — менің Отанымның әрбір таңы республика халқына жақсылық шапағатын ала келеді. Олар жаңа жеңістерге қарай нық сеніммен алға басып келеді. Осы саптын қатарында болуым — менің мәңгі бақытым.

ҚАСИЕТІҢНЕН АЙНАЛАЙЫН, КИЕЛІ НАН!

Нан!

Жұмыр басты пенде атаулының тіршілігінің нәрі, өмірдің сәні, Алатаудан Жайыққа, Жайықтан Сарыарқаға дейінгі күллі арқалы ақындардың тілге тиек етер, шырқата салар әні нан жарықтыққа тендесер зат бар ма, сірә де. Өйткені, нан — байлық, нан — молшылық көзі. Ежелден егін егіп, дән өсірген диқан қауым сол себепті де астықты алтынға, ел ырыздығы, халық дәулетіне санайды.

“Нан болса, өн де болады...” Қандай тауып айтылған сөз. Нансыз бұл дүниенің мәні де, әрі де жоқ. Нан егінші диқанның жыл бойғы ерлік еңбегінің, төккен мандай терінің жемісі. Күннің шұғылалы сәулесімен шағылысып, ен даланы сап-сары алтынмен аптағандай масақтары баданадай дөнге толы, қауызы қауашағынан асып, тырсыып тұрған астық алқабын көргеніңіз бар ма?! Көрме-сеңіз көріңіз, көрікті Көкшеме келіңіз. Бүгінде менің сүйікті өлкем, оның осыдан ширек ғасырдан астам уақыт бұрынғы тусырап жатқан жалпақ жері ен байлыққа — алтын астыққа тұнып тұр. Ал адамдары қандай десеніңші.

Шетінен ақжарқын да еңбексүйгіш. Олардың бәрі де қазір оныншы бесжылдықтың төртінші жылының жаңа миллиард, астық жорығына қатысып, ерлік еңбектің толасыз күйін, сазды симфониясын шертуде.

Нан жырынан күдіретті жыр бар ма?

Нан нұрынан күдіретті нұр бар ма?

Жердің беті түгел желек жамылып,

Жердің беті толсын қызыл қырманға.

Нан жырынан туындайды береке,

Нан жырымен басталады мереке.

Нан жырымен шомады да ұйқыға,

Нан жырымен оянады ел ерте,.. демекші, сонау наурыз айының аяқ шенінде облыстың бір топ озат бригадирлері көктемгі дала жұмыстарын ұйымшылдықпен өткізіп, биылғы жылы да егіннен мол өнім алу үшін дүбірлі жарысты қыздыра түсу жөнінде облыстың барлық ауыл шаруашылығы еңбеккерлеріне, колхозшылар мен совхоз жұмысшыларына ашық хат жариялағаны бәріміздің есімізде.

Енді міне, араға екі-үш ай айналып, маусымның балбыраған шағы — сарыала күз жеткенде ала жаздай аялы алақанымен баптап өсірген алтын астықты төкпей-шашпай қысқа мерзімде әрі жоғары ұйымшылдықпен жинап алу үшін ер диқандар тағы да бәйге атындай жаратқан дала кемелеріне отырып, ұлы жорыққа аттанды. Солардың қатарында менің даңқты жерлестерім: келлерлік комбайншы Социалистік Еңбек Ерлері Иван Сазонов, червонныйлық Василий Киричек, чкаловтық

Әутен Қуандықов, қызылтулық даңғайыр дикан, Социалистік Еңбек Ері Анатолий Стецюк, тағы басқалары кетіп барады. Бұлардың әрқайсысы орақ науқанында әр комбайнмен ең кемі 15-20 мың центнерден астық жинап бастыруды межелеп отыр.

Жер-ана. Дикан. Астық. Нан!

Елдің де, ердің де даңқын асырар атаулар бұл. Бұла бойы күшке толы өндірі жастан бастап белі еңкейіп, еңкіш тартқан шау — қартқа дейін тамсана айтар жыры да, шыны да, сыры да осы.

— “Ашының дәмін татқан біледі, жолдың шалғайлығын жортқан біледі” деген, сендер бақытты заманның ұрпақтарысың, біздің көргенімізді көрмей өсіңдер, мынадай ордалы Отанның аясында емін-еркін өмір сүріп, елге, халыққа адал қызмет етіндер, — дейді елге барған сайын ауылдың көне көз қарттары. Сөйтеді де әлгілердің бірі аса таяғын қолына алып, нұры тая бастаған жанарымен жыраққа, сонау алысқа, тым-тым алысқа сұқтана қарап:

— Шіркін, заман-ай десейші, — дейді. — Баяғыда, байдың есігінде жалшылықта, арша етіміз борша, қаратабан болып жүрген кезімізде егін егіп, астық өсіргенді кім біліпті. Ел несібесі нан жарықтықтың киелі екендігін кім сезіпті. Сонда бір тілім нан, қатық көже үшін таң ала көбеден тұрғаннан түн ортасы ауғанша табанымыздан таусылып, тыным көрмеуші едік...

Нан — астық. Нан — байлық, нан — тоқтық, нан — достық.

Елді де, ерді де жоқшылық кезде табыстырған, жаугершілік, шапқыншылық кезеңде бірге туған ағайындай достастырған Киелі Нан алдында бүкіл әлем халқы, жер планетасының тіршілік иелері басын иіп, тағзым етеді. Өйткені, нанның қадірін, нан жарықтықтың құдіреттілігін сонау келмеске кеткен қуаңшылық жылдары ашаршылық пен тарыншылықты бастан өткізген, ел үстіне қара бұлттай үйіріліп, қатер болып төнген алапат соғыстың сұрқай шағында Ленинград блокадасы мен Освенцим, Бухенвальд түрмелерінің азабын кешкен адамдар жақсы біледі, жақсы түсінеді.

Көрікті Көкше өңірінде бүгінде мол астық жолындағы дүбірлі жорық қыза түскен. Ер диқанның маңдай тері, күсті алақанының күшімен өскен бітік егінді еш ысырапсыз жинап алуға бүкіл қауым ел жұмылған. Кеш түссе-ақ Көкше аспанында әсем ән қалықтайды. Әннің аты — Ақбидай, күйдің сазы — Дән жыры. Кеудеге шалықтап толықсыған ән жолдары мынадай шумақтармен аяқталады:

Далама менің
Дән толтырғандар жасасын!
Кеудеме менің
Ән толтырғандар жасасын!
Қырымда менің
Қырманнан таулар өсіріп
Дастарханыма
Нан толтырғандар жасасын!

1979 ж.

КӨРІКТІ, КӨРКЕМ, КӨКШЕМ МЕНІҢ

**“Арқаның кербез сұлу Көкшетауы,
Дамылсыз сұлу бетін жуған жауын.
Жан-жақтан ертелі — кеш бұлттар
көшіп,
Жүреді біліп-кетіп есен сауын”...**

С. Сейфуллин.

Ардақты ақын ағамыз осылай деп жырға қосқан керім де кербез Көкшем жайлы толғансам, менің есіме облыс өңірінің өткені мен кешегісі, бүгінгісі мен нұрлы болашағы түседі. Бұған дейінгі жылдарда қазыналы қойнауындағы бар байлығы ел игілігіне жаратылмай ашқанның алақанында, тістегеннің тісінде кете барған жомарт жердің бағы жанып, қысқа мерзімде миуалы баққа айналғандығын, аюдай ақырған аузы алты қарыс бай манаптардың тепкісінде күнелткен кедей шаруаның тек кейіннен еркіндікке қолы жеткендігін бүгінгі ұрпақтар тарих шежіресінен оқып білеміз.

Көрікті Көкше жайлы сан ойланып, мың толғансақ тілімізге алдымен ата-қоныс — туған республикамыздың құтты мекенінде өмір сүріп, халқына адал қызмет еткен Шоқан Шыңғысұлы Уәлиханов секілді шығыстың жарық жұлдызы, халқымыздың тұңғыш ғалымының, Үкілі Ыбырай мен Біржан сияқты сал әншілеріміздің, Ақан Сері Қорамсаұлы мен Сәкен (Сәдуақас) Сейфуллиндей аруақты ақындарымыздың, күш атасы — Қажы-

мұқандармен қатар атағы дүйім елге тараған Балуан Шолақтың, тағы басқа дүлдүл талант иелерінің есімдері оралады. “Ат аунаған жерде түк қалар” демекші, осынау өз ағаларымыз бен аталарымыздың ізін жалғастырып, қазіргі ұрпақ өкілдері өз жерлестерінің есімдерін әрқашан құрмет тұтып, қастерлеп естерінде сақтауда.

— Қазіргі К. Маркс көшесінің бойында ағаштан салынған шағын көк үйде мектеп ашып, қаладағы татар, қазақ, орыс қыз-жігіттерінің басын қосып, әріп танып, хат жазуды үйрене бастағанымыз әлі есімде, — дейді қаланың байырғы тұрғыны, Құсайын Кулаков өткен күндерді қайтадан тебірене еске алып. — Алғаш рет сол 1929 жылы комсомол ұясын құрып, халық арасында үгіт-түсінік жұмыстарын жүргізіп, жұрттың бір мезгіл көңілін көтеру үшін ойын-сауық ұйымдастырғанымызды да еш ұмытпақ емеспін.

Уезд орталығы — Көкшетауда тап сол тұста өнеркәсіп орындарынан кішігірім май ерітетін және кірпіш заводтары мен шойын құятын шеберхана ғана бар-тын. Оның өзінде онда жұмыстың көпшілігі қол күшімен атқарылды, техника, маман кадрлар мүлдем жетіспейтін. Халық ағарту, мәдениет ошақтары жоқтың қасы еді, транспорт қатынасы тіпті нашар болатын.

Иә, жылдар жылжып өтеді, бірақ көне тарих шежіресі еш уақытта ұмытылмайды, ұмытылмақ та емес. Езілген еңбекші тап бірігіп, енді-енді есін жия бастаған шақта бейбіт жатқан елімізге неміс-фашист басқыншы-

лары тұтқиылдан аш қасқырдай тап бергенін, Отанымыздың бостандығы мен тәуелсіздігі жолында миллиондаған адамдардың, соның ішінде көкшелік жерлестерімнің де қасық қаны қалғанша ата жаумен айқасып, бүгінгі сәулетті болашақ өмір үшін мерт болғандарын кім ұмытар сірә де. Көкше топырағында түлеп ұшқан батыр ұшқыш Михаил Янко, қазақтың адал перзенті Мәлік Ғабдуллин, Федор Глинин мен Петр Морозов, Василий Чеботарев пен самолет бапкері Мәдина Ысқақова сынды ұл мен қыздарын, аяулы перзенттерін жерлестерім әрқашан да ардақ тұтып, мақтан етеді. Ерлер есімі — ел есінде!

Ереуіл атқа ер салмай,
Елеулі найза қолға алмай.
Еңку-еңку жер шалмай
Қу толағай жастанбай

Ерлердің ісі бітер ме! — деп Махамбет ақын жыр нөсерін төккендей, елі үшін еңіреп туған сол қас боздақтардың көз жұмбай ерліктерінің айғағындай қазір де қаладағы орталық аланның біріне Ұлы Отан соғысы жылдарында қаза тапқан жерлес жауынгерлерге арналған аллея жасалған. Жақындап келіп қараған адамға тұтас бір ансамбль іспеттес көрінетін осы арада қызыл алау — мәңгі от күні-түні жанып тұр.

Уақыт көші ілгері жылжыған сайын туған Көкше өңірі де адам танымастай құлпыра түсуде. Революцияға дейінгі қу жатаған жер кепе үйлердің орнын бүгінде

зәулім де сәнді үйлер басқан. Күн асқан сайын ғимараттар саны көбейіп, биіктеп барады. Әскери бекініс ретінде тұңғыш ірге тасы 1824 жылы қаланған Көкшетау қаласында тап сол жылдары небәрі 4,4 мың халық болса, қазір тұрғылықты адамдар саны 103 мыңнан асып түседі.

Көкшетау — бай өлке, астықты өлке. “Туысқан республикалар шоғырында қазір Қазақстан жұлдызы бұрынғыдан да жайнап, жарқырай түсті. Республика жылдар бойы, бесжылдықтар бойы өркендеп келеді”,.. Еріне жері сай деген емес пе. Көкше жері өзінің еңбексүйгіш ерлерімен де даңқты. Күнге күйіп, жел қаққан, қырман толы тау-тау астық тұрғызған, қора-қора төл өрбітіп, мыңғырған мал баққан диқан мен малшыны, сәнді селолар мен қалалар орнатып, зәулім ғимараттар тұрғызған құрыш қолды құрылысшы мен сүттен бұлақ ағызған бал бармақты сауыншыны, тағы басқа мамандық иелерін орынды мақтаныш етеді менің жерлестерім.

Бұған дейін уезд орталығы — Көкшетауда жалғыз ғана қазақ-татар мектебі болса, қазір қалада жалпы білім беретін қырыққа жуық мектеп, балалар музыкалық мектебі, машина жасау, индустриалды-педагогикалық, кооператив, кітапхана техникумдары мен медицина училищесі, Ш. Уәлиханов атындағы педагогика институты, Павлодар индустриалдық институтының жалпы технология факультеті, Целиноград ауыл шаруашылығы және Қарағанды политехникалық институттарының фи-

лиалдары халық шаруашылығының салаларына мамандар даярлайды. Мұнда Көкшетау Мәдениет және Теміржолшылар сарайы, тарихи өлке-тану музейі, көптеген мәдениет және спорт орындары бар.

“Сексен көл Көкшетаудың саясында,

Әрқайсысы алтын кесе аясында.

Ауасы дертке дауа, жұпар иісі

Көкірек қанша жұтсаң тоясың ба?” — деп ел еркесі, көрнекті қазақ ақыны Сәкен Сейфуллин жырлаған көрікті Көкше өңірінің — Бурабай, Зеренді, Имантау, Шалқар сияқты әсем қойнауларында жыл сайын туысқан республикалардан мыңдаған адамдар келіп, дем алып, тынығып, денсаулықтарын түзеп, сауығып қайтады.

Гүлденген, көркейген Көкше атырабының алып жүректі, күс қолды, құрыш білекті еңбексүйгіш адамдары бүгінде еңбек көрігін бұрынғыдан бетер қыздыра түсуде. Осынау дүбірлі жорықтың көш басында менің даңқты жерлестерім — көкшеліктер де нық адыммен ілгері басып кетіп барады.

Көркейіп, құлпырып, жайнай бер, керімдей кербез
Көкшем менің!..

1980 ж.

I. КИСЛОВОДСКІ — КУРОРТТЫ ҚАЛА (Журналистің жол жазбасынан)

Кисловодскі...

Кавказ Минералды суларының ең оңтүстігіндегі курортты қалалардың бірі — Кисловодскі. Бұл климаты — бальнеологиялық өзгешелігі жөнінен байырғы курорттардың қатарына жатады. Өзінің табиғаты жағынан Кисловодскі басқа кавказдық курорттардан айрықша орын алады. Ол теңіз деңгейінен шамамен бір мың метрге жуық биіктікке орналасқан. Қаланы жан-жағынан таулар қоршаған.

Әйтсе де Кисловодскінің өзімен қатар орналасқан Есентуки, Пятигорск, Железноводск, Минеральные Воды, тағы басқа қалалардан өзгешелігі оның ауасы әрдайым таза болып тұрады. Әрі жыл бойына мұнда жанға жайлы, ашық күндер көп болады. Ал қаланың ең басты байлығы нарзан суы оның қуатты көзі болып саналады. Өзінің химиялық құрамы және емдік қасиеті жағынан нарзан суына ештеңе тең келмейді.

Емдік қасиеті мол нарзан суларының көзін алғаш ХІХ ғасырдың басында орыс дәрігерлері мен ғалымдары ашқан. Солардың бірі дәрігер Г. Шоберді І Петр 1717 жылы Солтүстік Кавказдағы минералды су көздерін зерттеуге жіберген болатын. Бірақ патша өкіметі курорттарды жедел қарқынмен дамыту ісіне оншалықты асыға қоймады. Тек 1803 жылы алғашқы курорттардың ірге

тасы бой көтерді. Кавказ минералды суларын дамытуда дәрігер — су басқармасының директоры (XIX ғасырдың алпысыншы жылдары) С. А. Смирнов үлкен роль атқарды. Ол судың құрамын анықтау үшін химиялық лаборатория жасап, 1863 жылы Пятигорскі қаласында тұңғыш Орыс бальнеологиялық қоғамын ұйымдастырды.

Революцияға дейін Кисловодскідегі пансионаттар, мейманханалар, су көздері жеке адамдардың қарамағында болды. Курортқа емделуге келгендер үшін пәтер үйлер де жетіспеді. Бір айта кетерлік жай сол, 1820, 1829 жылдары орыстың ұлы ақыны А. С. Пушкин Кисловодскіде нарзан ваннасын қабылдады. Қалада М. Ю. Лермонтов, Л. Н. Толстой, А. П. Чехов, М. И. Глинка және басқалары болып, оның көрікті жерлерін тамашалаған еді.

Курорт тарихындағы маңызды оқиғалардың бірі темір жолдар құрылысының басталуы еді. Алғаш 1894 жылы Минеральные Воды — Пятигорскі — Ессентуки — Кисловодскі бағытында темір жол салынды. Мұның өзі курортқа дем алуға келушілер санының көбейе түсуіне игі әсер етті. Өз кезеңінде бұл мейманханалар, пансионаттар, сауықтыру орындары, саяжайлар мен санаторийлар құрылыстарының кеңінен қанат жаюына ықпал жасады.

Нақтылы фактілерге жүгінсек, онда мынадай мысалдарды келтіре кетуге болар еді. Егер сонау 1989 жылы

Кисловодскіде 9608 орындық 53 санаторий болып, барлығы 74 мың адам емделсе, ал 1966 жылы санаторийде дем алушылар саны 192,9 мың адамға жетті. Тек осы мысалдың өзінен-ақ біз курортты қаланың еңбекшілер үшін қандай мән-маңызы бар екендігін айқын көре аламыз.

Ал Ұлы Отан соғысы жылдарында Кавказ Минералды суларындағы курорты қалалар еліміздің госпитальдық базаларына айналды. Солардың бірі Кисловодскідегі “Красный Октябрь” санаторийінің негізінде № 2042 госпиталь жұмыс істей бастады. Оған үшінші рангалы әскери дәрігер В. С. Хомутов жетекшілік етті.

Қазір Кисловодскіде 30-ға жуық сауықтыру орны мен 12 пансионат болса, солардың ішінде “Красный Октябрь” санаторийі ең байырғысы саналады. Ол қаладағы әсем де “Қызыл тасты” биік шатқалдың түбіне орналасқан. Үлкендігі үй орнындай сол қызыл тастардың біреуіне В. И. Лениннің барельефі ойып жасалған. Дәл осы арада сатылы басқышпен тауға қарай жоғары көтерілуге болады.

— Жыл сайын біздің санаторийге еліміздің түкпір-түкпірінен мындаған адам келіп, тынығып, сауығып қайтады, — дейді “Красный Октябрь” санаторийінің бас дәрігері А. Е. Новиков өз әңгімесінде. — Осы санаторийде емделушілер үшін барлық жағдай жасалған. Путевкамен келгендер үшін корпустардан арнайы екі кісілік орын беріледі. Ал курсовкамен келген сырқаттар пәтер үйлерге орналастырылады.

Кисловодскіде негізінен жүрек-қан тамырлары, созылмалы бронхит, оның асқынған түрі — демікпе, тамақ, буын, тағы басқа ауруларды емдейді. Ең бастысы емдік әдіс — таза ауа мен нарзан суы. Санаторийде емделушілер үшін түрлі демалыс кештері ұйымдастырылады. Жаңа кинофильмдер көрсетіледі, осында тынығушылар қызықты концерттерді тамашалайды. Клуб меңгерушісі Т. А. Морозовтың жетекшілімен би, ойынсауық кештері де жүйелі өткізіліп тұрады. Қаладағы тарихи орындарға, көршілес Ессентуки, Пятигорскі, Жезноводскі, Теберда Домбай қалаларына, Эльбрус шынына экскурсияларға шығады.

“Біз, депті Белгород қаласынан келген ерлі-зайыпты Криковцовтар, санаторийде болған жиырма төрт күн ішінде ақ халатты абзал жандардың шипалы емін алып, дертімізден мүлдем айыққандай болдық. Сырқаттарға деген қалтқысыз қызметі, жылы қас-қабағы мен адамгершілік мол қасиеті үшін емдеуші дәрігер Ирина Николаевна Андриянова мен медсестралар Вера Гавриловна Головки және Елена Малакеевна Остапенколарға шын жүректен алғыс айтамыз».

Иә, көңіліндегі шынайы сезімдерін білдіріп, ақ қағаз бетіне алғыс сөздерін түсірген жандардың қатарында ленинградтық Галина Шуткевич, Черкесскі қаласынан Керемби Аисов, алматылық Айтқыл Жанұзақов, норрискілік Виктор Пишнюк, Көкшетау облысындағы Петровка селосынан Михаил Пашковский, тағы басқа он-

даған, тіпті жүздеген адамдар бар. Олардың бәрі де курортты қала — Кисловодскіде болған күндерін кимастықпен еске алып, орыстың белгілі ақынының:

Больные ехали сюда,

Где била с гор Батыр вода.

Приехал к ней старый и больной —

Ушел здоровый, молодой, деген өлең шумақтарын іштей қайталағандай болады.

II. КИСЛОВОДСК СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДА (Журналистің жол жазбасынан)

Солтүстік Кавказ таулары баурайында қоныс тепкен Кисловодск қаласының тарихы әріден басталады.

Біз Г. К. Праве атындағы тарихи-өлкетану музейінде болғанымызда, музей қызметкері Елизавета Магомедовна Жанаева қаланың ірге тасы алғаш 1803 жылы қаланғандығын, содан бері ол талай шапқыншылықты бастан өткізгендігін, әсіресе қаһарлы Ұлы Отан соғысы жылдарында Солтүстік Кавказ қалаларының, соның ішінде Кисловодскінің де бес ай бойы неміс-фашистерінің оккупациялауында қалғандығын, туысқан ұлт-өкілдерінің туған жерді азат ету жолында қолдарына қару алып, дұшпанға қарсы бірлесе күрескендігін тебірене айтып берді.

Соғыс басталған алғашқы үш күннің өзінде Кисло-

водскі қалалық әскери комиссариатына майданға жөнелтуді сұраған 700-ден астам өтініш түскен. Ал Ұлы Отан соғысының алғашқы күндерінен бастап Кавказ Минералды суларының курортты сауықтыру орындарының бәрі ірі госпитальдік базаларға айналды. Олар маман медицина кадрларымен толықтырылды.

Кисловодскілік бұрынғы майдангерлер соғыс жылдарында барлық майдандарда да неміс-фашистеріне қарсы аяусыз шайқасты. Олар Сталинград түбіндегі ұрыстарға да қатысты, Ленинградты қорғады, Москва бекінісінде болып, Кавказ асуларында жаудың жолын бөгеді. Мысалға қалалық партия комитетінің бұрынғы секретары А. И. Лобов, жұмысшы М. Н. Антоненц соғыс басталысымен-ақ өздері тіленіп майданға аттанды. Михаил Николаевич қанды ұрыс жолдарымен жүріп өтіп, фашистердің ұясы-Берлинге дейін жетті. Оның үлкен ұлы Иван Белградты, Венаны азат етуге қатысты. Ал екінші ұлы Владимир Одер өзенінен өтердегі қырғын шайқаста ерлікпен қаза тапты.

Курортты қала — Кисловодск тұрғындары жерлестері, Кеңес Одағының Батырлары В. П. Бондаренко, И. С. Пухов, Г. А. Арустамов, Г. А. Романенко, А. А. Моршинина сияқты көптеген аяулы ұл-қыздарын да орынды мақтан етеді. Айталық, А. А. Моршинина Қара Теңіз флотында байланысшы қызметін атқарып, қаһарман қалалар — Новороссийск, Севастопольді неміс-фашист басқыншыларынан азат ету ұрыстарына

қатысса, ал Г. А. Арустамов өз танкісімен жаудың әлденеше атыс нүктелерін, қаншама жаяу әскерлерін жойып жіберді.

— Соғыстың салған жарасын, елге алапат болып тиген оның улы тырнағын, қанды шеңгелін совет адамдары ешқашан да, ешуақытта ұмытпақ емес, ұмытпайды да, — деді Ұлы Жеңістің 35 жылдығы құрметіне Кисловодск қаласының орталық алаңында өткен митингіде сөйлеген сөзінде Отан соғысының ардагері, Берлиндегі әскери комендатураларға басшылық жасау жөніндегі басқарманың бұрынғы бастығы, полковник С. М. Шестаков өткенді тебірене еске алып. — Тек фашистік оккупация кезінде ғана дұшпан солдаттары біздің Кисловодск қаласында 3 мыңнан астам совет азаматтарын атып, азаптап өлтірді. Ал майдан даласынан 6 мыңға жуық кисловодскіліктер туған елге қайтып оралмады.

Біз қазақстандықтар, соның ішінде көкшелік бір топ азаматтар Кисловодскіде болғанымызда, осындағы тарихи-өлкетану музейінің алдында Ұлы Отан соғысы жылдарында жауға қарсы кескілескен ұрыстарда мерт болып, туған елге қайтып оралмаған жерлес жауынгерлерге арнап орнатылған күміс тұғырдағы Ескерткіш-ансамбльді де өз көзімізбен көрдік. Онда майданға аттанған аяулы ұл-қыздарының елге аман оралуын тілеп, екі алақанын аспанға жайып отырған Ана мен биікте ұшып бара жатқан үш тырнаның алып бейнесі дәу күміс

тұғырға қашап орнатылған. Осы арада болған әрбір адамға мұның өзі Дағыстанның ұлы ақыны Расул Гамзатовтың атақты:

Жігіттер қан майданнан оралмаған,
Оралып аман-есен қол алмаған.
Жерленбей елестейді кей-кейде бір
Кеткендей тырна болып солар маған.
Сонау бір алыс қалған кезден олар,
Жүргендей үн қатысып бізбен олар.
Сондықтан емес пе екен әдетіміз

Аспанға үміт толы көзбен қарар? — атты “Тырнарлар” әнін есіңе салады. Қаланың оңтүстік-батыс жағындағы “Отан солдаттары” ескерткіш-обелискі де кислородскіліктердің соғыс жылдарында еліміздің тәуелсіздігі мен бостандығы жолында қас ерлікпен қаза тапқан баатыр ұлдары мен қыздарының рухына арналған зор құрметінің айғағы болса керек.

Көкшетау — Кисловодск — Көкшетау.
1980 ж.

ТУЫСҚАН ЕЛ ӘСЕРЛЕРІ

Күміс қанатты әуе лайнері Көкшетау аэропортынан ұшып шығып, оңтүстік-батысқа қарай бет алды. Бағытымыз — бұрынғы Түркістан өлкесінің әкімшілік орталығы, қазіргі Өзбекстан Республикасының астанасы Ташкент қаласы.

Орын — орнымызға жайланып отырған мезгілде стюардесса қыздың: “Құрметті жолаушылар! Біздің “Көкшетау-Жезқазған-Ташкент” маршруты бойынша ұшу сапарымыз басталды. Самолет қашан межелі биікке көтерілгенінше, белдіктеріңізді буынып, тиыш отыруларыңызды сұраймыз. Салон ішінде әрлі-берлі жүруге және темекі шегуге болмайды” деген дауысы естілді.

Әрі-беріден соң манағыдай емес, әркім күбір-сыбыр әңгімеге көшті. Біреулер қолдарындағы газет-журналды оқып отырса, енді біреулері күлдіргі әлденені айтып мәз болуда. Анда-санда терезе әйнегінен біз де сыртқа қарап қоямыз. Жолақ-жолақ орман тоғайлар мен өркеш-өркеш таулар алыстан көзге шалынып, қара-құра үйлердің қарасыны буалдыр тартып артта қалып барады. Кей-кейде бұлт арасына да еніп кетеміз. Ондайда көз алдың өзінен тұманданып, дәнеңе көрінбейді.

Әлгіндей болмай-ақ Жезқазған аэропортынан аспанға көтерілген самолетіміз тіке Ташкентке тартты.

Арада біржарым сағаттай уақыт шамасы өткенде стюардессамыз: “Жолаушы азаматтар! Біздің самолетіміз Өзбекстан астанасы — Ташкент қаласының аэропортына жақындап келеді. Мұндағы ауа райы плюс 15-18 градус жылы. Корабль экипажы кабиналарынан шыққанша, орындарыңызда тыныш отыруларыңызды сұраймыз” деген таныс дауысы тағы құлағымызға шалынды.

Саяси картадан жобалап білгеніміз болмаса, Ташкент қаласын бұрын — соңды көрмегендіктен әйнек-

тен төменге қайта-қайта құмарлана көз тастаймыз. Ондайда аумағы үлкен алапты алып жатқан Өзбекстан астанасы дәл алдына кереметтей дәу панноны елестеткендей әсер етеді.

Қазақстаннан, соның ішінде Көкшетау облысынан республикааралық аймақтық семинарға арнайы барған делегация құрамында орыстың ұлы жазушысы М. Горькийге орнатылған ескерткіштің дәл түбіне орналасқан Ташкенттің жоғары партия мектебінің жатақханасына жайғасқаннан кейін біз ертеңінде әдейілеп бөлінген автобуспен қаланың көрікті жерлерін аралауға шықтық.

Алдымен тоқтаған жеріміз — Орталық В. И. Ленин музейінің Ташкенттегі филиалы болды. Ою — өрнекпен бедерлеп салынған ақшаңқан зәулім музей үйінің өзіндік тарихы да бар. Осынау әсем ғимараттың пайдалануға берілгеніне биыл тура 17 жыл толған екен.

Музейге келушілердің бір тобын жылы жүзбен қарсы алған лектор-экскурсовод өзін Саида Зияевна Мушковамын деп таныстырғаннан кейін, әңгімесін бастап кетті.

Музейдегі 250 орындық кинолекторий залында түрлі мәдени-көпшілік шаралары ұйымдастырылып тұратын көрінеді.

Келесі бір кезекте біз В. И. Ленин проспектісіндегі көсем ескерткішіне, сондай-ақ тап жауларына қарсы күресте қаза тапқан түркстандық 14 комиссардың құрметіне орнатылған ескерткішке барып, гүл шоқтарын қойдық.

Шындығын айтсақ, туысқан республика астанасының қай микроауданында (барлығы он микроаудан бар), қай бұрышында болсақ та, жаңа үлгімен салынған әсем ғимараттарды, бойы аспанмен таласқан зәулім ансамбльдерді көріп, ауызбен жеткізе алмастай әсерге бөленіп, қатты сүйсіндік. Әсіресе, өзіне тән құрылыс архитектурасы бар Әлішер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік академиялық Үлкен опера және балет театрының, Хамза атындағы Өзбек мемлекеттік академиялық театрының, Өнер сарайының, “Өзбекстан”, “Москва” мейманханаларының, мемориалды “Самарқанд” шайханасының, жаңа аэропорттың, халық шаруашылығы жетістіктері көрмесінің, Өзбекстан Суретшілер одағының, тағы басқа көптеген тұрғын үйлерінің сырт көрінісі, әсемдігі мен сұлулығы, шебер қолды құрылысшылардың тамаша еңбегі еріксіз бас шайқатып, тандай қақтырады.

Иә, бір сәтке өткенге көз жіберсек, сонау 1966 жылдың 26 сәуірі де ташкенттіктердің әлі есінде. Сонда екі миллионға жуық тұрғылықты халқы бар Өзбекстан астанасынын шырт ұйқыда жатқан тұрғындары таңертеңгі сағат 5-тен 23 минут кеткен уақытта күшті жер дүмпуінен шошып оянды. Артынан сейсмологтардың хабарлағанындай, дәл сол күні Ташкентте күші 7,5 балдық жер сілкінісі тіркелкендігі мәлімделді. Адам шығыны аз болғанымен, көптеген тұрғын үйлер, мектептер мен ауруханалар, қоғамдық мекемелер қирады. Әйтсе де ел

басына түскен ауыртпалықты туысқан ұлт өкілдері бірдей көтерді.

Кезекті сапарымыз, яғни жол саяхатымыз тағы да басталды. Бұл жолы біз мінген “Икарустер” Ташкенттен төрт жүз шақырымдай әріректегі Өзбекстанның ертедегі орталығы — Самарқанд шаһарына қарай бет түзеді.

Жолшыбай Жизақ және Гүлстан облыстарының территорияларынан өткен біз ертеңгілік Пахтақор қаласының сыртындағы бауырластар бейітінің қасына келіп тоқтадық. Мұнда Қазақстаннан, Орта Азия республикаларынан, Азербайжаннан, Солтүстік Кавказ бен Поволжьеден барған делегация өкілдерін қала тұрғындары жылы шыраймен қарсы алды. Сол бойда “Еске алу” күні құрметіне өткізілген митингіге қатысып, Отан соғысының отты жылдарында қаза тапқан туысқан ұлт өкілдерінің және Ауғанстанда интернационалдық борышын өтеп жүрген кезінде мерт болған жауынгерлердің бейітінің басында бір минут үнсіз тұрып, басымызды идік.

Сапарымыз әрі қарай жалғаса түсті. Сәске түс шамасында көне қала — Самарқандқа келіп жеттік. Әуелгі бетте шетелдік туристер үшін салынған “Самарқанд” мейманханасының астыңғы бірінші қабағындағы ресторанда ауқаттануға сәл аялдаған біз әрі — беріден соң қала музейлерін аралауға шықтық.

Сонау XIV ғасырдың аяғында атақты Темір ханның ордалы мекеніне айналған көне қалада ескі медіреселер

мен мешіттердің біразы сақталыпты. Олардың бәрі жаңа дәуір орнаған кейінгі жылдары музей үйлеріне айналыпты. Солардың бірі шағын ауылдың көлеміндей жерді алып жатқан — Шахизинда ансамблі. Көздің жауын аларлықтай әсем құлпытастармен, нешік түрлі мозаикамен безендірілген бұл ғимараттың сырт бейнесі, ішкі көріністері шындығында ғажап-ақ.

Мұндай көрікті ғимараттардың тағы бірі XV ғасырдың бас кезеңінде салынған Гур — Эмир мавзолейі. Тап осында атышулы Ақсақ Темір де, Шығыстың ұлы ғалымы Ұлықбек те жерленген.

Ал енді орталық көшелердің біріндегі Регистан алаңына бет алғаныңызда тіпті мүлдем басқаша күйге енесіз. Тап осы арада жүздеген жылдарғы бұрынғы шығыс базарының гуілі сатарман — саудагерлердің айғай-шуы, жаушылар мен шабармандардың ат тұяғының дүбірі, бәр-бәрі құлағына қайта жаңғырығып естілгендей болады.

Экскурсовод жігіттің айтуына қарағанда, Регистан ансамблінің архитектуралық құрылысы ғасырлар бойы созылған. 1417-1420 жылдары осы алаңның батыс жағында Ұлықбек медіресі бой көтерген. Ол бертінге дейін мұсылмандардың жоғары оқу орны саналып келген. Мұнда келушілер тек құдайға құлшылық етуді ғана емес, астрономия мен математика ғылымдарын да оқып үйренген. Сол уақытта Ұлықбектің өзі және басқа да ірі ғалымдар адамдарға ғылымнан дәріс берген.

Кейіннен екі жүз жыл шамасы өткенде тап осы жерге

Ширдор, ал XVII ғасырда Тиля — Кари медреселері салынған. Самарқандтың тап іргесіндегі Ұлықбектің обсерваториясы да сол замандағы әйгілі ғимараттардың бірі саналған. Бірақ кейіннен оны фанатиктер тас-талқанын шығарып, ойрандап, обсерваторияны салушылар да, ұлы ғалым астроном Ұлықбек те дұшпандарының қолынан қаза тапқан. Әйтсе де Ұлықбектің “жұлдызды таблицалары”, оның ғылымға қосқан мол үлесі өз күнын әлі жойған жоқ.

Міне, туысқан Өзбекстан республикасына барып қайтқан сапарымызда алған қысқаша әсерлеріміз осындай. “Өзбек елі — өз елім” деп ақын тілімен айтқандай, өзбек халқының туысқандық достығы, адамгершілігі мен мейірімділігі, ондағы тарихи орындар мен архитектура-лық ансамбльдердің сырт бейнесі әлі күнге көз алдымыздан кетер емес.

**Көкшетау — Ташкент,
Самарқанд — Көкшетау**
1989 жыл.

ЕР МЕН ЖЕР

Қолыма қалам алып, үлкен тебіреніс үстінде толғанып отырмын. Қиял қанатына ерік беріп, өткен-кеткенге, алдағы келер күнге, болашақ нұрлы өмірге бажайлай қарап, қалың ойға шомар болсақ, әр қилы оқиға-

лар, бастан кешкен түрлі жағдайлар біртіндеп еске түседі. Кермаралдай керілген сайын далада, ұшы-қиырында шек жоқ жалпақ жол егін алқабында асауға бұғалық салған ерлердей “алып кемелерді” ерттеп мініп, астық молшылығы жолындағы дүбірлі айқастың бел ортасында жүрген апайтөс азаматтардың, тұз қырандарының, тын ерлерінің, дала батыры — диқанның сом тұлғасы, айшықты бет-бейнесі көз алдына елестейді.

Диқан жайлы толғансам, азуы алты қарыс бай манаптың есігінде жалшылықта жүріп, шолақ сапты кетпенмен күн ұзаққа арша еті борша болып, жер қазып, бидай сепкен, арпа еккен кедей шаруаның күйкі тірлігі көз алдына келеді. Жоқшылық жылдары, жорықшылық жылдары, жаугершілік заманда, қиын-қыстау таршылық кезеңде өзіне де, өзгеге де ортақ жер кепенің ішінде, қазан-ошақ басында отырып, қатқан қара нанды, бетке шығар майы жоқ сорпа суын бөліп ішкен өңкей жетім, жесірлердің аянышты халі кім-кімді де еріксіз күрсіндірерліктей, мүсіркерліктей еді.

Иә, астық — біздің басты байлығымыз. “Нан болса, ән де болады” демекші, Нан — байлықтың бастауы, молшылық, ырыс көзі. Нан болса тұрмысымыз да мәнді, өміріміз де сәнді. Астық бар жерде тоқшылық та, молшылық та болады, астық бар елде қала да орнайды, сәулетті поселкелер мен селолар сап түзеп, бау-бақша да жайнап, құлпыраған үстіне құлпыра түседі.

Көрікті Көкше өңірі де бүгінде дүбірлі еңбекке толы.

Тамыз айының орта тұсында басталған орақ жұмыстары күннен-күнге құлашын кеңге жаюда. Облыс бойынша биылғы жылы 2,5 миллион гектардан астам алқаптың егіні орылып бастырылуда. Осы сәтте:

Қарашы құрбым-ау, қарашы,
Таңырқап тұрсың ба шамасы?!

Нан күйін шертеді ертемен

Көкшенің жалпақ жон даласы, — деген жыр жолдары көмейден асып-тасып төгіліп, тілге үйірілгендей болады, шербет суына қандырғандай, шабытыңа шабыт қосып, кереметтей шамырқандырады.

Күні кешегі сияқты тың игеру жылдарындағы мына бір оқиғаны мысалға алайықшы.

Қыс кезі еді. Қаңтардың үскірік аязы мен көзді ашып, жұмғысыз долы бораны бет қаратпай тұрған. Сонда атақты Кантемир дивизиясының бұрынғы жауынгері, тракторшы Василий Бурыгин бастаған бір топ жас жігіттер өздері қоныстанған Красноармеец ауданындағы осы аттас совхоз орталығына Қиялы станциясынан аса қажетті тракторларды әкелуге аттанды. Бірақ бет қаратпайтын ақтүтек боранда қайтып келе жатқанда трактордың май жүретін түтікшелері қатып, одан май ақпай қалды. Не істеу керек?

Тұйыққа тірелген жігіттер көп ойланып жатпады. Олардың бәрі бірінен соң бірі кезек-кезек үстеріндегі сырт киімдерін жағып, жылыта бастады. Ақыры тракторға от алғызып, долы боранда үсіп қалмай барлығы

елге аман-есен жетті. Шаруашылыққа қажетті техника мұнда дер кезінде жеткізіліп, келер жылғы күзде кантемирлік диқандар бітік егін өсірді.

Міне, қиын-қыстау сәтте, басқа ауыртпалық түскен шақта, біріне-бірі көмек жасап, ақыл беріп, қол ұшын созудың арқасында тұнғыш тың игерушілердің достығы бұрынғыдан нығайып, олардың бауырмашылдық туысқандығы тіпті жақындаса түсті. Қазір “Кантемировец” совхозында егін егіп, дән өсіруді үйреншікті іске айналдырған диқандар әулеті көптеп саналады.

Диқан!.. Егінші еңбеккер!.. Егіз ұғымдас атаулар бұл. Әсіресе, күзгі маусым жетіп, астық үшін күрес қызған тап қазіргідей шақта диқан есімі, егінжай ерлерінің ерлік істері, қол жеткен толайым табыстары, ауызға жиі алынады. Олардың тәлім аларлық қасиеттері көпке таратылып, әріптестеріне үлгі етіледі. Құс ұйқылы диқан қауымының образы ақындардың жыр-толғауларына арқау болып, қарымы мол қаламгерлердің тың төсінен жазар жаңа шығармаларындағы кейіпкерлерінің прототипіне айналады. Ер диқанның бейнесі, оның дара тұлғасы, адамгершілік парасаты қашанда ел жүрегінде сақтаулы, халық аузында жаттаулы.

Кеудесінде Алтын Жұлдыз таққан еңбек ерлерін бір сәтке көз алдыңызға елестетіп көріңізші. Көкше өңірінде мұндай құрметке ие болып, жерлестерінің мақтан тұтар аяулы азаматтары атанған өндіріс озаттары, еңбек саңлақтары аз емес.

Ел мен Жер. Астық және Адамдар, “Адамдар жерде астық өсірсе, жер адамдардың өзін өсірді”. Неткен келісті сөз, неткен парасатты пікір. Көкше жері — әу баста-ақ құт пен береке дарыған өлке. Көкше жері мыңғырған малымен, тау-тау астығымен аты шыққан, одақ көлемінде белгілікті өңір. Менің елім ерлерімен, ерім Бурабайдай әсем қойнауы бар, сексен көлді кербез Көкшесімен даңқты. Ал елдің де, ердің де даңқын асырып, шоқтығын биіктететін — қарапайым еңбек адамдарының, бүкіл диқан қауымының, тың ерлерінің еселі еңбегі.

Әр жылда мол астықпен қуантып жүрген Көкше егіншілері биыл да ерлегелі тұр. Жазда жаңбырдың алақұла жауғандығына, кездескен небір қиындықтарға қарамастан облыс еңбеккерлері үстіміздегі жылы мол астық жинағалы отыр. Күні ертең-ақ осынау белес биігінен көрініп, берген серттің орындалып, диқан еңбегі жанып, маңдай жұлдызы жарқыраған шақта:

Қуантып мол астық, ризықпен.

Халқымды жасартқан, кенелткен.

Отанның мерейін өсірген

Көкшенің ұл-қызы ер неткен! — деп шаттана жар салып, қуана қол соғарымыз анық.

1989 жыл.

СОЛ БІР КҮН

ҚАЙЫРБЕККЕ

Сол күні аспан бұлыңғырланып тұрды. Қарашаның суығы жылдағыдай ерте түскенімен, қар әлі нығыз жауа қойған жоқ-ты. Әйткенмен былайғы қараған адамға ауа райында бір құбылыстың болатындығы бірден-ақ сезілгендей. Теріскейден соққан суық жел өңменіңнен өте шығып, әп-сәтте қол-аяғыңды бүрістіріп әкетеді.

Манағы кезде көрші селодағы нағашысынікіне шөп әкеткен Нұрым әлі жоқ. Ол совхозда шофер болып істейтін. Жұмысында мақтаулы жігіт. Ала жаздай пішеншілермен бірге мал қыстақтарының қасына шөп тасыды. Содан енді өзіне деп берілген тиесілі бір машина шөпті туысына әкеткен түрі мынау. “Ер жеткені, қолдан келген көмегі ғой құлынымның. Қарайлассын, басқа сүйенер кімдері бар дейсің олардың да” деп Нұрымның шөп апарамын дегеніне қарсы болмаған. Қысқа жетерлік шөп бар ғой бізде, апарсаң апар дескен бұлар.

Кеш түсіп, қас қарайды. Әрі-беріден соң күн көзі ауылдың батыс жағындағы қарауылдай қақшиған биік төбешіктің басынан әрі асып, көрінбей кетті. Ай туды. Далада ызғырық жел бұрынғыдан бетер екілене соғып тұр.

Қора сыртындағы бес-алты тұяқ малдың шөбін беріп, суарып болғаннан кейін үйге кірген Кәкен қарт темір

плитаның үстінде жылып тұрған ақ шәугімді алып, бетін бір шайды да, етінен әбден арылып біткен шидей тарамыс қолдарын салалап жуа бастады. Сонан соң жайлап пеш жанына барып, құс жастықты шынтағына баса ақырын қисайды. Тіпті кешегі сойған қара қойдың басырағын үйтіп отырған бәйбішесімен тіл қатысуға да шамасы келмеді. Қалжырап қалыпты әбден. Бойы жылыған соң көзі ілігіп кетті.

— Әй шал, тұрсаңшы, ана бала келер болмады. Кешіккен түріне қарағанда, тегі, сонда қонып қалған ғой. Енді несіне қарайлаймыз, шәйді өзіміз іше берелік, — деген кемпірінің даусынан оянды. Сонсоң екеуі үн-түнсіз шәйларын ішті.

Жатар мезгілде мал қора жақты айналып бір қарап шығу қарттың қашанғыдан бергі бойына сіңген әдеті еді. Сол дағдысымен сыртқа беттеген Кәкен ақсақал қараңғыға көзі үйренгенше есік алдында аз-мұз тұрды да, әлденеге таң-тамаша болған адамша жан-жағына дег-бірсіздене, елегзи қарап, тың-тыңдады. Көшеде жүрген бейсауат ешкім көзіне түсе қоймады. Тек ызғырық желдің екпінінен бе, электр бағаналарының сымы дың-дың етеді.

Кенет қора жақтан бір сыбыр естілді. Шал жалт бұрылып солай қарады. Тәйір алғыр қара ит екен. Нұрым былтыр жазда нағашысінікіне барып, күшік күнінде әдейі қолқалап, алып келген еді. Енді міне, дүрдиіп тайыншадай ит болыпты өзі.

Өз иесін ит екеш ит те айтпай-ақ танып, құйрығын бұлғандатып тұр. Кенет ол қыңсылап қора қасында үюлі жатқан сабанның үстіне шоқиып отыра қалды да, ұли бастады.

— Тәйт әрі, өзіңе көрінгір. Жоғал, әрман!..

Шалдың дауысы қатты шығып кетті. Далада едәуір уақыт тұрып, денесі тоңазыған соң ба, әлде жоқ жерде мына иттің адамның сай-сүйегін сырқыратып ұлығанынан ба, немене, әйтеуір көзді ашып-жұмғанша бүкіл өн бойы дірілдеп-қалшылдап бір түрлі болып кетті.

— Жел сұрапыл екен, — деді ол төрдегі мамық төсекке қисая беріп. Әлгі баланың қайда ұшып, зымзия жоғалғанын, бірденеге ұрынбаса игі еді..

— Қойшы сен де, қайдағы жоқты айтпай. Бір бүгін ғана ма, талай түн қатып жүріп, келді емес пе. Мейрам жақын, машинасын гаражға қойып, отырған шығар достарымен бір жерде... Кемпірі осылай деді. Әйтсе де өзі де тынши алмай:

— Осы жүрегім түскірдің өректіп тұрғаны, жел қармады ма немене, — деп бір қойды. Бірақ оның бұл сөзін шалы естіген жоқ. Басы жастыққа тиісімен қайра қор етіп, ұйықтап кетті.

— Әй шал, — деді ертеңінде кемпірі таң алакеуімнен тұрып жатып, “түс-түлкінің тезегі” деуші еді ғой бұрынғылар, әйткенмен түнде әлденеден сескеніп қорыққаным. Түсімде, немене, әлгі мына біз жатқан үйдің бір жақ төбесі опырылып құлап кеткен екен деймін. Апы-

рай жамандықтан бетін аулақ қылғай, бірақ әлгі бала аман болса жарар еді өзі...

— Мен де елегізіп, жөнді ұйықтай алмадым, — деді шалы кемпірінің сөзін қостап. Көз алдыма ертеде қайтыс болған атай мен шешейдің кейіпі елестеп, мазасызданғаным осы...

... Сәске түске таман бұлар жаманат хабарды да естіді. Нұрым машинасымен жолдағы үлкен ағаш көпірден өтемін деп аударылып, өзенге құлап, опат болыпты. Көпірдің сан жыл бойғы шіріп тұрған тақтайлары тап сол жолы ауыр жүкті көтермепті.

Сол күні іңірде жапалақтап қалың қар жауды... Сол күні аспан бетін қарақошқыл бұлт көленкелеп, түнеріп тұрды. Сол күні ауылдың бар иті түнімен сай-сүйегінді сырқыратып ұлып шықты...

1970 жыл.

ӘКЕММЕН СЫРЛАСУ (қаз қалпында)

Жан әкем менің!

Мейірімі жанға шуақтай, ақ дидарлы жүзіннің ерте солып, қара жер астына түсіп, топырағында бүк түсіп жатқаныңа да жеті жылдан асып, сегізінші жылға аяқ басқан екен-ау.

Бсу шіркін, өмір-ай десейші.

Күні кешегі қара домалақ қара балаңның, тентек ұлыңның тәй-тәй басып, ержеткенін көргенің де есімде. Балалық бал дәурен, сәби шак, енді қайтып оралып келер ме?!

Әлі күнгідей жадымнан кетер емес. Туған анамды қара жер койнына беріп, шиеттей төрт-бес сәбимен күніреніп шаңырағында қалғанда бәріміздің отымызға күйіп, суығымызға тоңғанда, бәйтеректей иілмей тағдыр талқысына қасқая қарап, өңшең бейбақтарды қанатыңның астына алып, тұмсықтыға шоқытпай, тұяқтыға таптатпай, тентіртпей аялы алақаныңмен мәпелеп өсіргенінді, жетімдіктің, жетіспеушіліктің тауқыметін татқызбай ержеткізгенінді ұмытармыз ба біз өмірде.

Туған ауылға айына, жылына сағына барғанда сенің өр тұлғалы, нар пішінді, сом бейнеңді көргендей көкірегіме кереметтей күй бітіп, қуатыма-қуат қосқандай өзіме-өзім жігер қосып қайтамын. Соның бәрі, жан әкем менің, сенің отыңның өшіп, шаңырағыңның шайқалмағанын, түтеткен түтінінің бұзылмағанын, кейінгі ұрпақтарыңның: немерелерің мен шөберелеріңнің әке ізіне, ата дәстүріне кір шалдырмай өмірімізде өзіндік салт-салтанатымен, жарастықты ғұмыр түсіріп жатқанының куәсіндей, айғағындай.

Өз қолымыз өз ауымызға жетіп, білім іздеп, еңбек қуып, өскен елден, туған ауылымыздан жырақтап, шеттеп жүргенімізде де, іштен шыққан төл енеміздей емірене еске алып, араға күндер салып, айлап, жылдап

ауылымызға қайтып оралғанда ақ шашыңды, ақ басыңды иіп “құлыным” деп айқара құшағыңды ашып, мейірлене иіскегенің әлі күнге есімізден кетер ме?!

Жан әкем менің!

Сәби жүрекпен, ақ ниетпен, пәк тілекпен күн ұзаққа май топырағында доп қуалап, ағаш аяқ, асық атқан, тұған ауылымды, күміс айдынында, қоғалы көлінде ақ шабақтай жортып, сыңсыған қалың қамысында сүңгіген үйректей емін-еркін жүзген Қарақоға көлі мен Сутеректі, еш алаңсыз асыр салып, тығылмақ ойнап, жасырынбақ ойнаған, Тікенек пен Ашакескенді, бәрінен де ең қымбатты, осы өмірдегі бәйтерегім — сүйенішім өзіңе арнап, суыртпақтап сәби көңілмен жазған мына өлең шумақтарым да әлі күнге көкірегімде жаттаулы:

Жастықтың күйін арнап саған деген,

Өмірдің асуына өрлеп келем.

Жырақта

жүрген шақта сағынамын

Өзінді анашымдай елжіреген.

Сен жеткен өмір белі — ұмтыларым,

Кәрілік ыңқыл-сыңқыл қушы бәрін.

Жан әке көкірегіңді оятарлық

Тыңдашы кенже ұлыңның тәтті әнін.

Есімде жанашырлық әрбір сөзің,

Саралап әр ойыңды тұрған кезің.

Сақал-мұрт ақ қыраудай қалтыраған

Жан әке, қарттық жеңіп бара ма өзі!

Әкетайым менің!

Оқыстан тап болған сыркат өзінді бұ дүниеде тұрақ-татпай бірге өскен құрбы-құрдастан, шай-суанын бөле ішіп, үзім нанын бөле жеген көрші-қоланнан, өзегінді жарып шыққан балаңнан, замандастарыңнан айырып, қара жер қойнына алғанда, есімізді біліп, ел азаматтарының санатына қосылған біздер ботадай боздап, еңіреп артыңда қалғанда, сүйеуші болған да, тіреуші болған да, ақылға ақыл қосып, көңілге демеу болған да жақын туған жамағайын жұрт еді, елдің аяулы, асқар таудай аякөздері еді.

Жан әкем менің!

Сенің ақ көңілділігіңді, сенің аң жарқындылығыңды, үрім-бұтағыңмен қоса досың түгілі, ақ адал дәмінді татып отырып, дастарханыңды таспадай тілер қасыңа да титтей астамшылық жасамағаныңды, дау-дамай көтеріп, қарсы сөз айтпағаныңды өзінді көріп, өзінмен бірге ойнап, күліп, әлденеге айтысып-тартысып жүрген кейінгі көнекөз ақсақалдар мен әйелдер көзіне жас алып, кемсендей жүріп, тілге тиек етер еді, артыңда қалар ұрпаққа ұлағат етер еді, үлгі етер еді.

Отан үшін отқа түсіп, су кешіп, тар окопта жау оғына қасқая қарап, достарыңмен бір ұрттам суды бөле ішіп, нанды бөле жеген ағайынды Сейфолла мен Хаймолла үшеуің қас дұшпанның құрсауынан елге аман оралғанда, күйінген де, сүйінген де болған шығар, жан әкем менің! Бірақ тағдыр ісіне қарсы шығар кім бар десейші.

Қолына қару алып, туған елдің әр сүйем жерін зұлмат жаудан қорғаймын деп қан майданда жастайынан шәйіт болған ер азаматтардың ерлігі ұмытылар ма!? Әйтсе де әлемге тыныштық орнап, бейбіт заманда ғұмыр жасап жатсақ та, біздер, сендердің кейінгі ұрпақтарың, немерелеріңіз бен шөберелеріңіз әкелердің, кешегі аталарымыздың көзжұмбай, еш теңдессіз ерлігі алдында әрқашанда басымызды иіп, тағзым етеміз. “Топырақтарың торқа болсын” деп, іштей күбірлеп, сіздердің іздеріңізге, сіздердің келешек жарқын өмір жолындағы тер төккен шексіз істеріңізге кір шалдырмаймыз деп уәде береміз.

Жан әкем менің!

Туған ауылға барған сайын бурыл сақалды, самайын ақ шалған қариялар мен казактың әдет-ғұрпын бұзбай кимешек киген, бойы еңкіш тартып, жүзін әжім басқан әжейлерді көріп, сендерді, тоғыз ай бойы тар құрсағыңда көтеріп, толғатқан жан анамды, сәби күнімнен аяғымды қаз бастырып, адам санатына қосқан өзінді, бауырларым Сағит пен Жібекті, тай құлындай тебісіп тетелес өскен қарындасым Төленді, бәр-бәрінді қуана құшағыма алғандай сезінемін. Соның бәрі сендерге деген ыстық сезімім, сендерге деген өмір бойғы өшпес махаббатым.

Әкетайым менің!

Кешегі күнгі ұлыңның өзі де әке атанып, немерелерінді алдына алып, бірін иығына, бірін тәй-тәй басқы-

зып, бірін былдырлатып — ойнап-күліп отырған кезін көрер ме едің бір сәтке. Тұлымшақтары желкілдеген сол құлыншақтарымның маңдайынан сипап, бір иіскей алмай кеткендігіңді есіме алғанда өзегім өрттеніп, кеудемді әлденендей қапалық басады. Әйтсе де сендер көрмеген қызықты, сендер жасамаған ғұмырды немерелеріңнің жалғастыратынын, нақ ізбасарларыңның солар болатындығын сезгенде жүрегімде қуаныш ұялайды.

Жан әкем менің!

Кей-кейде онаша отырып, мың тарау ойға беріліп, қиялым шарқ ұрып, шарықтап кеткенде сендерді, әке-тайым сенің өзінді, өзі түгіл жансыз бейнесін де көре алмаған ғазиз анамды, туған бауырларымды, ағайын туысты, бірге өскен жора-жолдастарымды, кіндік кесіп, кірімді жуған — ақ ордалы ауылымды еске аламын. Әлемге тыныштық болса екен деп тілеймін. Сәбилердің пәк күлкісі мен түн ұйқысы бұзылмаса екен деймін. Аналардың аяулы жүзі ерте суалып, шашын ақ шалмасын деймін.

... Аспанымыз ашық болсын әрқашан,

Арайланып ата берсін ақ таңдар! — деп тілеймін, жан әкем менің!..

1975 жыл.

Сергей Иванович Колыбин 1942 жылы даңқты ұшқыш Николай Гастеллоның өшпес ерлігін қайталаған адам. Бірақ кездейсоқ жағдаймен тірі қалған.

— Ата, саған Марина келді, — деп Наташа дәлізден қуана айқай салды. Сөйтті де өзі бойшаң келген, қара көз қыздың иығына асыла кетті.

Сергей Иванович жазу столынан тұрды да, сенекке шығып, қонақпен жылы жүзбен амандасты.

— Пальтонды шешіп, отыра тұр. Тым болмаса нан ауыз ти, — деп бәрі жалынғанымен көнер Марина болмады. Қызарақтап, асығыс едім деп орнында тұра берді.

Иә, кішкене қыз Наташа, яғни немересі үшін Сергей Иванович Колыбин ғана ата еді. Ал 324-ші мектептің оныншы класс оқушысы Марина Гришанович үшін Наташканың атасы — батыр, Ленин орденінің кавалері, былайша есімі аңызға айналған кереметтей адам болатын. Оның үстіне Марина ұшқыш Сергей Иванович Колыбин атындағы пионер отрядының вожатыйы еді.

— Марина, сіз Сергей Ивановичпен қалай таныстыңыз, — деп сұрадым мен одан. Өйткені, өзім де Николай Гастеллоның ерлігін қайталаған ұшқышпен танысу үшін Колыбиннің пәтеріне келген болатынмын.

— О, біз ертеден таныспыз. Осыдан бес жыл бұрын,

бесінші класта оқып жүргеннен білемін. Сонда біз өз жерлестеріміздің арасынан даңқты адамдарды іздестіргенбі.

— Қалайша?

— Кәдімгідей, пәтер-пәтерді аралап жүріп, әркімнен сұрастырдық. Ақырында, бізге бір азамат ұшқыш Колыбин туралы жазылған “Труд” газетін тауып әкеліп берді..

Біз тез таныстық. Меніңше, Колыбиндердің семьясында бөгде адам сияқты тысқары қалып қоюдың өзі мүмкін емес еді. Зинаида Николаевна бұл күні жұмыстан өте кеш келді. Сонда да ол Наташаны алу үшін балалар бақшасына барып шығуға үлгеріпті. Біз Сергей Ивановичпен әңгімелесіп отырғанымызда ол ас үй жақта бірдеңе істеп жатты.

Осы кезде Сергей Иванович маған әлдебір құжатты алып келу үшін бөлмеге шығып кетті де, Наташа екеуміз онаша қалдық.

— Сенің әжең қандай жас? — дедім мен.

— Бәрі солай дейді, — деді қыз әлгі сөзіме еш таңырқамастан.

— Тіпті ол кісіні әжем десем ешкім нанбайды. Ал біз онымен ойнаймыз да, күлеміз, ол бізге бәр-бәрін айтып береді.

— Неменені?

— Атаммен қалай танысқанын..

— Қалай танысыпты. Әлде бұл жасырын сыр ма?..

— Жок, ешқандай да жасырын сыр емес бұл. Бірақ айтуға көп уақыт керек.

...Әңгімеге Сергей Иванович өзі араласты. Бұлар Гомельде танысыпты. Онда лейтенант Колыбин қала маңындағы аэродромда қызмет етеді екен. Орта мектепті жаңада ғана бітірген Зинамен екеуі ойда-жоқта кездесіп, ақыры қосылып, семья құрыпты.

Қырық бірінші жылдың июль айында Колыбиннің әйелі босанып, қыз тапты. Бұл соғыстың нағыз қызу жүріп жатқан кезі еді.

... Окуниново елді пунктiнiң маңайындағы Днепрдiң үстiмен өтетiн көпiрдi бомбалау жөнiндегi бұйрықты лейтенант Колыбин дивизия командирiнен алды. Генерал Шевченко ұшқышқа қартадан әлгi объектiнi көрсете отырып, бұл Оңтүстiк-Батыс майданындағы командованиенiң бұйрығы екенiн айтты. Колыбин болса тапсырма орындалады деп уәде бердi.

Сол жолы Колыбинмен бiрге ұшқан жас ұшқыш лейтенант Олейник кейiн өздерiн нысанаға жетпей жатып, жау зениткаларының ата бастағанын әңгiмелеп бердi. “Менен қалыспа” деп Колыбин қанатын қағып белгi бердi дейдi ол, сонсоң зенит батареясына қарай екеуiмiз бiрдей қосарлана реактивтi снарядтарды төгiп-төгiп жiбердiк. Әлгiнiң үнi лезде өше қалды. Бірақ ұзамай қарсы жағадан басқа бiреуi тағы оқты жаудыра жөнелдi. Колыбиннiң самолетi лаулап жаңа бастады. Әйтсе де ержүрек ұшқыш еш сасқан жоқ. Ол самолетiн тез түзеп

алды да көпірді аяусыз бомбалай бастады. Сонсоң жау танкілерінің колоннасына қарай аққан құстай жоғарыдан шүйіле төнді. Олейник лаулаған самолеттің жерге қалай құлағанын, жау солдаттарының қорыққаннан тымтырақай қашқанын, дұшпанның жанып жатқан жүк машиналары мен танкілерін өз көзімен көргенін бөлімге қайтып келісімен түгел баяндап жеткізді.

...Зина бұл оқиғадан хабарсыз болатын. Ол осы кезде екі баласымен бір қаладан екінші қалаға көшіп жүрді.

...Бірде Харьковте ол көшеде Сержаның достарымен кездейсоқ кездесе кетті. Олардың бәрі бірдей Сержа аман-сау жүріп жатыр, бүгін өзі кезекті тапсырмамен тағы ұшып кетті десті. Сөйтіп, кішкентай Лариса мен Сашеньканы кезек-мезек қолдарына алып, Зинаны ертіп ресторанға келді. Жайланып отырып, бәрі тамақ ішті. Өткен-кеткенді ойға түсірді. Әлден соң әлгілердің бірі кенеттен:

— Зина сен жылама, сен қайратты әйел едің ғой. Естіген құлақта жазық жоқ, Сергей қаза тапты, — деді төтесінен.

— Сонсоң олар мені біздің туыстарымыздың қолына бар. Онда тұрмыс жақсы, — деп үгіттей бастады, — дейді Зинаида Николаевна сол бір жағдайды есін алып. — Бірақ менің ешқайда барғым келмеді. Жолдас қызыммен екеуіміз балаларымызды ертіп Горький облысындағы шағын ғана Урень поселогіне сапар шектік. Сонда ағаш дайындайтын комбинатқа жұмысқа орналастым.

Тақтай әзірледік, бөрене шаптық. Тек арада бір жыл өткен соң Сережа қызмет еткен бөлімнен ерімнің ерлікпен қаза тапқандығы жөнінде қайғылы қара қағаз алдым...

... Колыбиннің самолеті әскери тұтқындар колоннасы жанынан өтіп бара жатқанда жанып бітуге тақалып қалған-ды.

— Шнель, шнель, — деп конвойлар оларды арттарынан түйгіштеп, асықтырып келеді. Аяқтарыңды жылдам басыңдар! Бірақ жалаңаяқ, жалаңбас, арыған, қалжыраған тұтқындар әлгі машинаға қарай ентелей түсуде. Олар әлгінде советтік “ИЛ-2” самолетінің жау үстіне қалай құлағанын бәрі бірдей көріп тұрған-ды. Сонда жүректері біресе қуанғаннан лүпілдеп, біресе қайғырғаннан ауырып, сыздаған-ды. Қайтсе де әйтеуір олар советтік ұшқыш жігіттің жастығын ала мерт болғанына риза еді. Жарайсың, сұңқарым, десті бәрі ішінен. Жарайсың, елі үшін еңіреп туған ер боздағым!..

— Жолдастар, бері келіңдер... Мына шөптің арасында бірдеңе қыбырлайды... Өй, мынау әлгі ұшқыш қой!

Қолыбин есін көпке дейін жия алмады. Екі тұтқын оны плащ-палаткаға салып, көтеріп алып жүрді. Үстібасы қан-қан жараланған, аяғы сынған, ол біресе көзін ашып, біресе есінен танып, жол бойы сандырақтаумен болды.

Бірақ Сергей Иванович тірі қалды. Көптеген айлар бойы советтік әскери тұтқын дәрігерлер оны түрлі ла-

герьерде емдеп, сынған аяғына гипс салып, жарасын жазды. Сөйтіп ұшқыш жігіт гитлершілердің қаншама айуандық әрекеттеріне қарамастан, жолдастарының көмегінің арқасында аяғын басатындай халге жетті. Ол қайткен күнде біздің әскерлердің жеңетіндігіне кәміл сенді. Сол сенім оны өлім тырнағынан арашалап қалды...

Иә, ерлік ұмытылмайды деген осы ғой.

**Орысшадан аударған
С. КӨШКЕНҰЛЫ.**

Қаражаттың тапшылығынан сандық түбінде сарғайып біраз жыл жатқан осы туындыларымның жарық көруіне демеушілік көмек жасап, қол ұшын созған Солтүстік Қазақстан облысының әкімі Қажымұрат Ибрайұлы Нағмановқа, Көкшетау қаласының әкімі Асқар Ғалымұлы Хасенов пен орынбасары Ғалым Мәдешұлы Бекмағамбетовке, Тайынша ауданындағы “Абай” жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің директоры Қалыбек Шәріповке, сондай-ақ осы ауданға қарасты “Алабота” акционерлік қоғамының президенті Сансызбай Алпысбаевқа шынайы алғысымды білдіремін.

АВТОР.

МАЗМҰНЫ

I бөлім

Туған елдің түтіні.	4
Елдің ері.	11
Тұз қырандары.	22
1. Астықты алқапта.	—
2. Жауын жауып тұр.	26
Ауыл адамдары.	31
1. Еңбек таңы ерте атады.	—
2. Жарқайыңның жауқазыны.	37
3. Жанадәуір жайсаңы.	43
Оналты қыз — оналты гүл	49
Қыз қызғалдақтары	52
I. Күликен.	—
II. Дәметкен.	55
III. Шолпан.	58
Менің жерлестерім.	62
I. Нан иісі	—
II. Топжарғандар	65
Шопан мерейі	72
Бірлік — достық мекені	80
«Ақшоқтың» ақиығы	86
Ауылдың ардақтысы	93